



USAID
FROM THE AMERICAN PEOPLE



ठाटीकाँध गाउँपालिकाको
जलउपयोग गुरुयोजना, २०८०

ठाटीकाँध गाउँकार्यपालिकाको कार्यालय, लकान्द्र, दैलेख

ठाटीकाँध गाउँपालिकाको जलउपयोग गुरुयोजना, २०८०

ठटीकाँध गाउँपालिकाको जलउपयोग गुरुयोजना, २०८०

ठटीकाँध गाउँपालिकाको
जलउपयोग गुरुयोजना, २०८०

ठटीकाँध गाउँकार्यपालिकाको कार्यालय, लकान्द्र, दैलेख

ठाटीकाँध गाउँपालिकाको जलउपयोग गुरुयोजना, २०८०



ठाटीकाँध गाउँपालिका गाउँ कार्यपालिकाको कार्यालय

लकान्द्र, दैलेख
कर्णाली प्रदेश, नेपाल



प्रकाशकीय

नेपालको संविधान २०७२ मा भाग-३, मौलिक हक: धारा ३५ को स्वास्थ्य सम्बन्धि हक र धारा ५१ को राज्यका नीतिहरूमा प्रत्येक नागरिकलाई स्वच्छ खानेपानी तथा सरसफाइमा पहुँचको हक र जनसहभागितामा आधारित स्वदेशी लगानीलाई प्राथमिकता दिदै जलस्रोतको बहु-उपयोगी विकास गर्ने भन्ने व्यवस्था भए बमोजिम र स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ मा व्यवस्था भए बमोजिम स्थानीय सरकारले जलस्रोतविकास र वातावरण पर्यावरणको दिगो विकास गर्न एकीकृत जलस्रोतको अवधारणा अनुसार ठाँटीकाँध गाउँपालिकाको जलउपयोग गुरुयोजना तयार गरिएको छ।

ठाँटीकाँध गाउँपालिकाको NwASH MIS अद्यावधिक गर्नुका साथै जलउपयोग गुरुयोजना जस्तो महत्वपूर्ण दस्तावेज तयारीका लागि प्राविधिक तथा आर्थिक सहयोग पुऱ्याउने युएसएआइडी, कर्णाली जल परियोजना, अमेरिकी अन्तर्राष्ट्रिय विकास नियोग (युएसएआइडी) मार्फत अमेरिकी जनता प्रति विशेष आभार प्रकट गर्न चाहन्छु ।

जलउपयोग गुरुयोजना निर्माणका विभिन्न चरणहरू (तयारी चरण, क्षमता विकास चरण, सामाजिक तथा प्राविधिक अध्ययन चरण र योजना तर्जुमा चरण) अपनाई स्थानीय जनप्रतिनिधि र जन समुदायकै सहभागीता मुलक छलफल र विधि प्रक्रिया अनुसार यो जलउपयोग गुरुयोजना तयार गरिएको हो। यस गुरुयोजनाले हामीलाई आगामी पाँच वर्षकोलागि एउटा मार्ग निर्देशन प्रदान गर्दै रणनीति र कार्ययोजना अनुसार अगि बढ्न मद्दत गर्दछ । जल नै जिवन हो भन्नेमा कुनै दुई मत नराखि, खानेपानी, सिंचाइ, जलाधार क्षेत्रको संरक्षण र जनताको जिवन र जीविकोपार्जन सहितको समुन्नत विकासलाई टेवा पुऱ्याउने भएकोले जलउपयोग गुरुयोजना कार्यान्वयन प्रति ठाँटीकाँध गाउँपालिका सचेत र संवेदनशिल छ ।

जलउपयोग गुरुयोजनाको मुख्य अवधारणा भनेको जलस्रोतको एकीकृत तर्जुमा तथा व्यवस्थापनका लागि सहभागितात्मक एवं समावेशी विधि अपनाउँदै जलस्रोत क्षेत्रको विकासमा सुशासन कायम गर्नु, स्थानीय समुदायको सहभागिता र पारदर्शिता बढाउन सहयोग पुऱ्याउनु हो। यसले कुनै एउटा निश्चित भौगोलिक क्षेत्रमा केन्द्रित रही त्यस क्षेत्रमा रहेका जलस्रोतको कूल परिणाम तथा त्यसको सम्भाव्य उपयोगको आकलन गर्दछ। जलउपयोग गुरुयोजनाले निश्चित क्षेत्रमा उपलब्ध समग्र जलस्रोत व्यवस्थापन सम्वद्ध अध्ययन, व्यवस्थापन र दिगो विकासका रणनीति र मार्ग दर्शन सहित क्षेत्रगत आवश्यकताहरू पहिचान गर्ने भएकाले गाउँपालिकाको समग्र जलस्रोत क्षेत्र विकासका लागि निकै नै महत्वपूर्ण रहेको हुन्छ।

गाउँपालिकाका पदाधिकारी तथा सरोकारवाला महानुभावहरूको प्रत्यक्ष संलग्नतामा निर्माण गरिएको जलउपयोग गुरुयोजना कार्यान्वयनमा समेत सरोकारवाला सम्पूर्ण महानुभावहरूको साथ सहयोग पाउनेमा आशावादी हुदै जलउपयोग गुरुयोजनाको सफल कार्यान्वयनका लागि सम्पूर्णमा हार्दिक अपिल गर्दछु साथै गुरुयोजना निर्माणका समय बिभिन्न तहमा सकृयताका साथ गुरुयोजना निर्माणमा सहयोग गर्नु हुने गाउँपालिकाका आम जनसमुदाय लगायत सम्बद्ध सम्पूर्ण महानुभावहरूमा धन्यबाद ज्ञापन गर्न चाहन्छु ।

.....
रक्ष बहादुर शाह
गाउँपालिका अध्यक्ष



ठाँटीकाँध गाउँपालिका गाउँ कार्यपालिकाको कार्यालय

लकान्द्र, दैलेख
कर्णाली प्रदेश, नेपाल



मन्तव्य

स्थानीय तहलाई नेपालको संविधान एवं स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन २०७४ ले दिएका अधिकार तथा अन्य प्रचलित कानूनहरूको परिधीभित्र रही स्थानीय स्रोत साधन एवं सम्पदाहरूको उचित व्यवस्थापन गर्ने कार्य अन्तर्गत आफ्ना क्षेत्रगत योजना निर्माण तथा कार्यान्वयन गर्ने अधिकार भए अनुरूप यस ठाँटीकाँध गाउँपालिकामा राष्ट्रिय खानेपानी, सरसफाइ तथा स्वच्छता व्यवस्थापन प्रणालीमा आधारित खानेपानी, सरसफाइ तथा स्वच्छता योजना (N-WASH PLAN) र जलउपयोग गुरुयोजनाका विभिन्न खुड्किलाहरू सहभागितात्मक र समावेशी योजना प्रकृत्याका माध्यमबाट सम्पन्न गर्दै गाउँपालिकाको गुरुयोजनाको दस्तावेज तयार पार्न सफल भएका छौ। गाउँपालिका क्षेत्र भित्र प्रत्येक वडामा सघन सामाजिक र प्राविधिक विश्लेषणको आधारमा तयार पारिएको यस गुरुयोजनाले खानेपानी तथा सरसफाइ, सिंचाइ, वातावरण तथा पर्यावरण संरक्षण सम्बन्धित योजनाहरूलाई समाविष्ट गरेको छ। विद्यमान स्थितिसँग अवगत हुनु र भविष्यका लागि योजना तयार पार्नुले मात्र नागरिकका अपेक्षा सम्बोधन गर्न सक्दैन। योजनाको सफल कार्यान्वयन पक्षलाई समेत लाभ प्राप्तिका लागि उत्तिकै ध्यान दिनु जरुरी हुन्छ।

यस सन्दर्भमा यस गाउँपालिकाको जलउपयोग गुरुयोजना निर्माणमा संलग्न गाउँपालिकाका सम्पूर्ण जननिर्वाचित प्रतिनिधिहरू, सम्पूर्ण राजनैतिक दल, समाजसेवी, बुद्धिजीवी, महिला, विभिन्न समुह/संस्था तथा गाउँपालिकाका कर्मचारीहरू लगायत गाउँपालिकामा क्रियाशिल विभिन्न संघ-संस्था तथा आम जनसमुदायहरूमा हार्दिक कृतज्ञता व्यक्त गर्न चाहन्छु।

ठाँटीकाँध गाउँपालिकाको N-WASH MIS अद्यावधिक गर्नुका साथै जलउपयोग गुरुयोजना जस्तो महत्वपूर्ण दस्तावेज तयारीका लागि प्राविधिक तथा आर्थिक सहयोग पुऱ्याउने युएसएआइडी, कर्णाली जल परियोजना, अमेरिकी अन्तर्राष्ट्रिय विकास नियोग (युएसएआइडी) मार्फत अमेरिकी जनता प्रति विशेष आभार प्रकट गर्न चाहन्छु।

यस गाउँपालिकाले भविष्यमा आफ्नै स्रोतबाट सञ्चालन गर्ने जलस्रोतक्षेत्रको विकास र व्यवस्थापन लगायत वातावरण तथा पर्यावरण सम्बन्धी योजनाहरू कार्यान्वयन गर्दा वा अन्य बाह्य निकायको सहयोगमा कार्यान्वयन गर्दा यस गुरुयोजनामा तय गरिएको प्राथमिकताक्रमको अनिवार्य रूपमा अनुसरण एवं पालना गर्ने तथा गराउने प्रतिबद्धता समेत व्यक्त गर्दछु। गाउँपालिका आफैले निर्माण गरेको जलउपयोग गुरुयोजनाको कार्यान्वयनको सन्दर्भमा समेत योजना निर्माणका समयमा जस्तै सम्पूर्ण सरोकारवाला ब्यक्ति, संस्था, निकाय र समुहहरूको साथ सहयोगपाउनेमा आशावादी हुँदै जलउपयोग गुरुयोजनाको सफल कार्यान्वयनका लागि सम्पूर्णमा हार्दिक अपिल गर्दछु।

.....
देविराम बडुवाल
गाउँपालिका उपाध्यक्ष



ठाटीकाँध गाउँपालिका गाउँ कार्यपालिकाको कार्यालय

लकान्द्र, दैलेख
कर्णाली प्रदेश, नेपाल



दुई शब्द

स्थानीय तहलाई नेपालको संविधान एवं स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन २०७४ ले दिएका अधिकार तथा अन्य प्रचलित कानूनहरूको परिधिभित्र रहि स्थानीय स्रोत साधन एवं सम्पदाहरूको उचित व्यवस्थापन गर्ने कार्य अन्तर्गत आफ्ना क्षेत्रगत योजना निर्माण तथा कार्यान्वयन गर्ने अधिकार भए अनुरूप यस ठाँटीकाँध गाउँपालिकामा राष्ट्रिय खानेपानी, सरसफाइ तथा स्वच्छता व्यवस्थापन प्रणालीमा आधारित खानेपानी, सरसफाइ तथा स्वच्छता योजना (N-WASH PLAN) र जलउपयोग गुरुयोजनाका विभिन्न खुड्किलाहरू सहभागितात्मक र समावेशी योजना प्रक्रियाका माध्यमबाट सम्पन्न गर्दै गाउँपालिकाको गुरुयोजनाको दस्तावेज तयार पार्न सफल भएका छौं। गाउँपालिकाले क्षेत्र भित्र प्रत्येक वडामा सामाजिक र प्राविधिक विश्लेषणको आधारमा तयार पारिएको यस जलउपयोग गुरुयोजनाले खानेपानी तथा सरसफाइ, सिंचाइ, वातावरण तथा पर्यावरण संरक्षण सम्बन्धित योजनाहरूलाई समावेश गरेको छ। विद्यमान स्थितिसँग अवगत हुनु र भविष्यका लागि योजना तयार पार्नुले मात्र नागरिकका अपेक्षा सम्बोधन गर्न सक्दैन। योजनाको सफल कार्यान्वयन पक्षलाई समेत लाभ प्राप्तिका लागि उत्तिकै ध्यान दिनु जरुरी हुन्छ। यस सन्दर्भमा यस गाउँपालिकाको जलउपयोग गुरुयोजना निर्माणमा संलग्न गाउँपालिकाका सम्पूर्ण जननिर्वाचित प्रतिनिधिहरू, सम्पूर्ण राजनैतिक दल समाजसेवी, बुद्धिजीवी, महिला, विभिन्न समूह/संस्था तथा गाउँपालिकाका कर्मचारीहरू, फिल्डस्तरमा खटिने प्राविधिक तथा सामाजिक कर्मचारीहरू लगायत गाउँपालिकामा क्रियाशिल विभिन्न संघ-संस्था तथा आम जनसमुदायहरूमा हार्दिक कृतज्ञता व्यक्त गर्न चाहन्छु।

ठाँटीकाँध गाउँपालिकाको N-WASH MIS अद्यावधिक गर्नुका साथै जलउपयोग गुरुयोजना जस्तो महत्वपूर्ण दस्तावेज तयारीका लागि प्राविधिक तथा आर्थिक सहयोग पुऱ्याउने युएसएआइडी, कर्णाली जल परियोजना, अमेरिकी अन्तर्राष्ट्रिय विकास नियोग (युएसएआइडी) मार्फत अमेरिकी जनता प्रति विशेष आभार प्रकट गर्न चाहन्छु।

यस गाउँपालिकाले भविष्यमा आफ्नै स्रोतबाट सञ्चालन गर्ने जलस्रोत विकास, सिंचाइ तथा ढल निकास लगायत वातावरण तथा पर्यावरण सम्बन्धी योजनाहरू कार्यान्वयन गर्दा वा अन्य बाह्य निकायको सहयोगमा कार्यान्वयन गर्दा यस गुरुयोजनामा तय गरिएको प्राथमिकताक्रमको अनिवार्य रूपमा अनुकरण एवं पालना गर्ने तथा गराउने प्रतिबद्धता समेत व्यक्त गर्दछु। गाउँपालिका आफैले निर्माण गरेको जलउपयोग गुरुयोजनाको कार्यान्वयनमा समेत सरोकारवाला सम्पूर्ण महानुभावहरूको साथ सहयोग पाउनेमा आशावादी हुँदै जलउपयोग गुरुयोजनाको सफल कार्यान्वयनका लागि सम्पूर्णमा हार्दिक अपिल गर्दछु।

.....
नेम बहादुर खत्री
निमित्त प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत

संक्षेप र संक्षिप्त नामहरूको सूची

जलउपयोग गुरुयोजना	भन्नाले ठाटीकाँध गाउँपालिकाको "जलउपयोग गुरुयोजना २०८०/८१ देखि २०८५/८६ (सन् २०२३ -२०२७)लाई सम्झनु पर्दछ । National Water Sanitation and Hygiene Management
NWASH MIS Information System	खानेपानी सरसफाइ तथा स्वच्छता योजना खानेपानी उपभोक्ता तथा सरसफाइ समिति/उपभोक्ता समिति गाउँपालिका गाउँ विकास समिति
खा.स.स्व.यो.	लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरण
खानेपानी उ.स.स./उ.स.	उपभोक्ता समिति
गाउँपालिका	गैर सरकारी संस्था
गा.वि.स.	लिटर प्रति सेकेन्ड
लै.स.सा.स.	खानेपानी
उ.स.	किलो मिटर
गैसस	सामुदायिक बन उपभोक्ता समुह
लि.प्र.से.	भन्नाले संयुक्त राष्ट्र संघको "दिगो विकास लक्ष्य सन् २०१६-२०३०"लाई सम्झनु पर्दछ ।
खा.पा.	भन्नाले नेपाल सरकार, खानेपानी मन्त्रालयको "नेपाल खानेपानी, सरसफाइ तथा स्वच्छता क्षेत्र विकास योजना वि. सं. २०७४-२०८७"लाई सम्झनु पर्दछ ।
कि.मि.	भन्नाले नेपाल सरकार, राष्ट्रिय योजना आयोगको "नेपाल: दिगो विकास लक्ष्यहरू- वर्तमान अवस्था र भावी मार्ग चित्र वि. सं. २०७४-२०८७"लाई सम्झनु पर्दछ ।
सा.ब.उ.स.	
एस.डी.जी.	
एस.डी.पी.	
नेपाल रोडम्याप	
जलस्रोत व्यवस्थापन कुर्सी	भन्नाले जलउपयोग गुरुयोजनालाई नेपाल सरकारको विद्यमान क्षेत्रगत विकास संरचनाहरू, कानूनी प्रावधानहरू र दिगो विकास अवधारणा अनुसार निर्माण गर्न तथा गुरुयोजना तयारीलाई सहज बनाई योजना निर्माण प्रकृत्यालाई व्यवस्थित रूपमा सञ्चालन गर्नका लागि अवलम्बन गरिएको जलस्रोत व्यवस्थापन कुर्सीको चित्रगत अवधारणालाई सम्झनु पर्दछ । यो अवधारणा सरोकारवालाहरूको बुझाईमा एकरूपता ल्याउन निकै प्रभावशाली औजारका रूपमा रहेको छ । जलस्रोत व्यवस्थापन कुर्सीले औल्याएका क्षेत्रहरूमा केन्द्रित रहेर गाउँपालिकाको जलउपयोग गुरुयोजना निर्माण गरिन्छ ।
जलउपयोग सेवा प्रदायक	भन्नाले जलउपयोग आयोजना सञ्चालन व्यवस्थापन गर्ने उद्देश्यले स्थापना भई नेपाल सरकार अन्तर्गत दर्ता भएका सरकारी स्वायत्त संस्थान वा सामुदायिक संस्थाहरू नेपाल खानेपानी संस्थान, नेपाल

विद्युत प्राधिकरण, जलउपयोग प्रयोजनका उपभोक्ता समिति, निजि उद्योग, जलउपयोग स्व-सेवा गर्ने ससाना उपभोक्ता समुह वा परिवार, आदि समेत जलउपयोग सेवा प्रदायक अन्तर्गत पर्दछन ।

खानेपानी सुविधास्तर

भन्नाले खानेपानी आयोजनाहरूले उपभोक्ता घरपरिवारहरूलाई उपलब्ध गराएको खानेपानीको चार तहको सुविधास्तरहरू सुरक्षित व्यवस्थापन सुविधास्तर, आधारभूत सुविधास्तर, सिमित सुविधास्तर, र सुविधा नभएको (सुन्य सुविधास्तर)लाई बुझ्नु पर्दछ । खानेपानी सुविधास्तर सूचकहरू परिमाण, गुणस्तर, पहुच र विश्वसनीयताको आधारमा खानेपानीको समग्र सुविधास्तर निर्धारण हुन्छ । यी चारवटा सुविधा सूचकहरूको समग्र सुविधास्तरलाई खानेपानी सुविधास्तर भन्ने बुझ्नु पर्दछ । अर्थात् खानेपानी सुविधास्तर भन्नाले यस जलउपयोग गुरुयोजनामा परिभाषित गरे अनुसारको उपभोक्ता घरधुरीले खानेपानी धाराबाट उपलब्ध गरेको खानेपानी सुविधास्तर भन्ने बुझ्नु पर्दछ ।

सिबिआरटी / CBRT

Criteria Based Ranking Tools (मापदण्डमा आधारित योजना छनौटका आधारहरू) भन्नाले तर्जुमा गरिएका आयोजनाहरूको कार्यान्वयन प्राथमिकता निर्धारण गर्दा प्रयोग गरिने "मापदण्डमा आधारित प्राथमिकीकरण औजार"लाई बुझ्नु पर्दछ ।

कार्यकारी सारांस

जलउपयोग गुरुयोजना जलस्रोत व्यवस्थापनका पक्षहरू जस्तै पानीका स्रोतहरू लगत तयार पार्ने, विद्यमान प्रयोग र भविष्यमा उपयोग गर्न सकिने क्षेत्रको पहिचानका साथसाथै स्रोतहरूको अवस्थाको खोज र विश्लेषण, समुदायहरूमा विद्यमान पानीसँग सम्बन्धित योजनाहरूको अवस्था विश्लेषण र समग्र समुदायहरूको सुविधा स्तर वर्गीकरण गरी भविष्यमा पानीका क्षेत्रमा आवश्यक सेवा विस्तार र सुदृढीकरणका लागि समुदायकै सहभागितामा तयार गरिने जलस्रोत क्षेत्रको आवधिक योजना जलउपयोग गुरुयोजना हो । जलउपयोग गुरुयोजनाले कुनै निश्चित भूगोललाई लक्षित गरी समग्र जलाधार व्यवस्थापनको आधारमा पानीको उपभोग र दिगोपनाका लागि उपभोगलाई न्यायोचित तथा समतामुलकको सिद्धान्तलाई अवलम्बन गरेको हुन्छ । जलउपयोग गुरुयोजनामा उपलब्ध जलस्रोतहरूको विश्लेषण, लागत अनुमान, सहयोगी सरोकारवाला पहिचान गर्नुका साथै लगानी नीति, लक्ष्य, परिकल्पना समेत समेटिन्छ । गुरुयोजना समुदायको क्षमता विकास गर्न, स्रोतहरूको विवेकपूर्ण उपयोग गर्न, वातावरण तथा पर्यावरण संरक्षण गर्न, पानीको बहुउपयोग गर्न, जलस्रोत सम्बन्धी विवाद न्यूनीकरण र समाधान गर्नका साथै सुशासन कायम गरी संस्थागत क्षमता अभिवृद्धी गर्न समेतका लागि क्षेत्रगत योजना तर्जुमाको दीर्घकालीन औजारका रुपमा लिन सकिन्छ ।

जलउपयोग गुरुयोजना निर्माणको प्रमुख उद्देश्य भनेको, “स्थानीयस्तरमा जलस्रोतको प्रभावकारी, समानुपातिक, पारदर्शी र दक्ष रुपले पानीको बहुउपयोग गर्न एकीकृत योजनाको विकास गर्नु तथा आफ्नो गाउँपालिका क्षेत्रका निश्चित समुदाय भित्र तथा समुदाय समुदायका बिचमा जलस्रोतको समानुपातिक वितरण तथा बाँडफाँड मार्फत दिगो रुपमा पानीसँग सम्बन्धित आवश्यकताहरू पुरा गर्न रहेको छ । गुरुयोजनाले जलवायु परिवर्तन अनुकूलन तथा सम्भावित प्राकृतिक जोखिम व्यवस्थापनका लागि समुदाय र सरोकारवालाहरूको क्षमता विकास गर्नुका साथै जलस्रोतका क्षेत्रमा नयाँ अवधारणाहरू जस्तै एकजल अवधारणा, पानीको उत्पादनशील उपयोगका लागि स्थानीय जनसमुदायहरूलाई शसक्तिकरण गर्दै समुदाय परिचालन र सचेतीकरणमा टेवा पुऱ्याउदछ ।

जलउपयोग गुरुयोजनाको तयारी प्रकृया मार्फत महिला, पछाडि पारिएका समुदाय, अति विपन्न, सीमान्तकृत समुदाय र पानीको उपभोगमा वन्चितिकरणमा परेका भूगोल र समुदायहरूलाई मापदण्डमा आधारित योजना प्राथमिकीकरणका सूचकहरूका माध्यमबाट मुलप्रवाहीकरण गर्दै खानेपानी लगायतका संविधानले सुनिश्चित गरेका जलस्रोतको उपयोगका क्षेत्रका मौलिक हकलाई समेत पुरा गर्न योगदान पुऱ्याउँदछ । प्रस्तावित योजनाहरूको प्राथमिकीकरणका लागि युएसएआइडी कर्णाली जल परियोजनाका बिज्ञहरूले सुझाएका सूचक र स्थानीय परिवेशका आधारमा सूचकहरू तय गरी योजनाहरू पञ्च वर्षीय कार्यान्वयन सूची तय गरिएको थियो ।

ठाटीकाँध गाउँपालिकाको जलउपयोग गुरुयोजना निर्माणका लागि विभिन्न चरणहरू (तयारी चरण, क्षमता विकास चरण, अध्ययन चरण, योजना तर्जुमा चरण र प्रतिवेदन लेखन तथा प्रतिवेदन प्रमाणीकरण चरणहरू) मा क्षेत्रगत बिज्ञहरूको परिचालन गरी स्थानीय समुदायहरूको सहभागिता र ज्ञान सिप र प्रबिधीको अधिकतम उपयोग सहित तथ्याङ्क संकलन, विश्लेषण र प्रमाणीकरण गरिएको छ । तथ्याङ्क सङ्कलनका लागि NWASH र DAI Collect KoBo मोबाइल एप्लिकेशनहरूको प्रयोग गरिएको छ ।

संकलित तथाङ्कहरूलाई एकत्रित गरी तथाङ्कहरूलाई प्रबिष्टीका समयमा हुन गएका त्रुटीहरू र प्रमाणीकरण गोष्ठीहरू मार्फत सुझाइएका थप तथाङ्कहरूलाई युएसएआइडी कर्णाली जल परियोजनाको सहयोग र समन्वयमा सच्याउने तथा प्रबिष्टी गर्ने, सान्दर्भिक नरहेका तथाङ्कहरूलाई हटाउने कार्य गरिएको थियो । ६ वटै वडाहरूमा वडास्तरीय योजना तर्जुमा गोष्ठी सञ्चालन मार्फत योजनाहरूको प्राथमिकीकरण पश्चात स्तरमा तथाङ्क प्रमाणीकरण र योजना तर्जुमा गोष्ठी सञ्चालन गरिएको थियो ।

- जलउपयोग गुरुयोजना निर्माणका लागि संकलन गरिएका तथाङ्कहरूलाई विभिन्न बिधिहरू अपनाई विश्लेषण गरिएको छ । विश्लेषण गरिएका तथाङ्कहरूलाई उपलब्ध अन्य तथाङ्कहरूका आधारमा विश्लेषण गर्नुका साथै सरोकारवालाहरू माझ गरिएका छलफल अन्तर्क्रिया पश्चात आवश्यक तालिका, ग्राफ, र अनुसूचीमा राखी त्यसको विश्लेषणात्मक प्रस्तुती सहित यो प्रतिवेदन तयार गरिएको छ । ठाँटीकाँध गाउँपालिकामा जलउपयोग गुरुयोजना निर्माणको क्रममा विभिन्न चरणहरूमा (१३ वटा खुड्किलाहरू) सम्पन्न गरिएका प्रक्रियागत क्रियाकलापहरू निम्न अनुसार रहेका छन् ।
- तयारी चरण अन्तर्गत कर्णाली जल परियोजना र सांझेदारहरू बिचको सम्झौता तथा अन्य तथाङ्क सङ्कलनका औजार तथा विधिहरूको छनौट गरिएको थियो ।
- क्षमता विकास चरणमा ९ जना तथाङ्क संकलकहरूलाई N-WASH/ DAI Collect KoBo सफ्टवेयर र तथाङ्क सङ्कलन बिधि सम्बन्धी तालिम सञ्चालन गरिएको थियो ।
- ६ वटा समुदायस्तरका भेला/अनुशिक्षण सहभागीतात्मक तरिकाले सामाजिक तथा प्राविधिक तथाङ्कहरू संकलन गरिएको छ । तथाङ्कहरू संकलन गर्दा महिला तथा पछाडिपारिएका वर्गका मुद्दाहरू/सवालहरूको अध्ययन र विश्लेषण गरिएको थियो ।
- ६ वटै वडाहरूमा वडास्तरमा समन्वय बैठक/अनुशिक्षण र २/२ दिन क्षमता विकास तालिमहरू सम्पन्न गरिएको छ र अनुशिक्षणमा लैङ्गिक समानता र सामाजिक समावेशीकरणको विषयवस्तुहरू समावेश गरिएको थियो ।
- ६ वटै वडाहरूबाट छनौट गरिएका महिला तथा पछाडि पारिएको वर्गका व्यक्तिहरूका लागि जल अधिकार, योजना तर्जुमा, जल सुशासन आदि सम्बन्धी तालिम सञ्चालन गरिएको थियो ।
- गाउँपालिकास्तरमा १ पटक समन्वय बैठक र १ पटक २ दिने योजना तर्जुमा गोष्ठी सञ्चालन गरिएको थियो ।

मुख्य तथाङ्कहरू :

- राष्ट्रिय जनगणना २०७८ को प्रतिवेदन अनुसार यस ठाटीकाँध गाउँपालिकाको कूल घरधुरी संख्या ३,८४० र कूल जनसंख्या १८,३०१ (<https://censusnepal.cbs.gov.np>) रहेको देखिन्छ भने हाल जलउपयोग गुरुयोजना निर्माणको क्रममा संकलन गरिएको तथाङ्क अनुसार कूल घरधुरी संख्या ३,९०७ र कूल जनसंख्या १८,६३७ रहेको देखिन्छ । कूल घरधुरी मध्ये २४६२ घरधुरी ब्राम्हण/ठकुरी/क्षेत्री/सन्ध्यासी, १२१८ घरधुरी दलित, र २२७ घरधुरी जनजातिजनजाति रहेका छन् ।
- यस गाउँपालिकामा ठूला जलाधारको रुपमा कर्णाली नदी रहेका छन् भने उप-जलाधारको रुपमा अन्य खोलाहरू जस्तै चिनेखोला, टिमुरे खोला, भुतगाड खोला, रामगाड खोला रहेका छन् ।

ऐतिहासिक, धार्मिक, सांस्कृतिक महत्व बोकेको मदन ताल र साना ठूला जल सम्पदाहरू रहेका छन् भने खानेपानीका लागि मुख्य स्रोतको रूपमा सतही/मूलहरू मात्रै प्रयोग भएको देखिन्छ ।

- गाउँपालिकामा हाल विद्यमान खानेपानी योजना संख्या ११३ भएता पनि ३३ वटा खानेपानी योजना मात्र व्यवस्थित रहेको सर्वेक्षणबाट भेटिएको छ । गाउँपालिकामा आगामी पाँच वर्षको लागि जलउपयोग गुरुयोजनामा प्रस्तावित नयाँ खानेपानी योजना संख्या २८ वटा रहेका छन् । विद्यमान व्यवस्थित खानेपानी योजनाबाट हाल ३,३७२ घरधुरीहरू लाभान्वित भएको देखिन्छ भने अझै ५२५ घरधुरीहरू आधारभुत खानेपानी सेवाबाट वञ्चित रहेको देखिन्छ ।
- गाउँपालिकामा विद्यमान ११३ वटा खानेपानी आयोजनाहरू मध्ये कुनै पनि योजनाहरूमा पानी सुरक्षा योजना लागु गरेको पाइएन । योजनाहरूलाई दिगो संचालन र सुरक्षित खानेपानी सेवाका लागि गाउँपालिकाले सबै योजनामा पानी सुरक्षा योजना लागु गर्न आवश्यक पहल गर्नुपर्ने देखिन्छ ।
- गाउँपालिकाको सरसफाइ तथा स्वच्छता अवस्था विश्लेषण गर्दा प्राय ८८.२८% घरधुरीहरूमा शौचालय रहेको छ । सर्वेक्षण गरिएका कूल ४३५ घरधुरीहरू मध्ये करिब ११.७८% घरधुरीहरूमा शौचालय नभएको अवस्था छ । शौचालय भएका घरधुरीहरू मध्ये प्राय सबै (९९% भन्दा बढी) घरधुरीहरूमा सुधारिएको सुरक्षित शौचालय रहेको छ ।
- ठाटीकाँध गाउँपालिकामा विद्यमान सिंचाइ योजनाहरू ७१ वटा सिंचाइ कुलो तथा ५८ वटा लघु सिंचाइ तथा ५ वटा निर्माणाधीन सिंचाइ योजनाहरू रहेका छन् यि विद्यमान सिंचाइका योजनाहरूबाट गाउँपालिकाको कूल खेतीयोग्य भू-भाग मध्ये करिब ९९१.२४ हेक्टर जमिन सिंचित भईरहेको छ ।
- गाउँपालिकास्तरीय योजना तर्जुमा गोष्ठीमा गरिएको बृहत छलफल, क्षेत्रगत अन्तर विश्लेषण र निर्णय अनुसार २८ वटा नयाँ खानेपानी योजनाहरू, ३० वटा मर्मत तर्फका खानेपानी योजनाहरू, ३६ वटा कुलो सिंचाइ योजनाहरू, ४ वटा बहुउपयोगी योजनाहरू, वातावरण तथा पर्यावरण संरक्षण तर्फ १५ वटा योजनाहरू प्रस्ताव गरिएका छन् ।
- यसका साथै खानेपानी तथा सरसफाइ सम्बन्धी ऐन २०७९मा दफा: ३३ को उपदफा ४ र दफा: ३५ अनुसार लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरणका सवालहरूलाई आत्मसात गर्दै सरसफाइका लागि गरीब/अति विपन्न तथा पछाडि पारिएका समुदाय र घरधुरीहरूलाई अनुदान तथा खानेपानी महशुलमा छुटदिने व्यवस्था गरिएको छ ।

माथिका मुख्य क्षेत्रगत योजनाहरूका साथ साथै ठोस फोहोरलाई आगामी दिनमा व्यवस्थित गर्दै जनचेतना क्रियाकलापहरू बढाउने छलफल समेत गरिएका छन् । समग्रमा ठाटीकाँध गाउँपालिकाले यस जलउपयोग गुरुयोजनाको सफल कार्यान्वयनका लागि गाउँपालिकामा कार्यरत विभिन्न सरकारी तथा गैर सरकारी निकाय/संघ संस्थाहरूसँग समन्वय, सहकार्य र साझेदारी गर्न सकेको खण्डमा प्रस्ताव गरिएका योजनाहरू ५ वर्ष भित्रै कार्यान्वयन गर्न सकिने र गाउँपालिकाको क्षेत्रगत परिकल्पना, लक्ष्य तथा उद्देश्यहरू पुरा हुने देखिन्छ ।

¹ स्रोत: NAWASH सर्वेक्षण गर्दा गाउँपालिकाको कूल घरधुरी मध्ये १०% घरधुरीहरूमा नमुना सर्वेक्षण गर्दा प्राप्त तथ्यांक अनुसार

विषय सूची

प्रकाशकीय.....	ख
मन्तव्य	ग
संक्षेप र संक्षिप्त नामहरूको सूची	ङ
कार्यकारी सारांस.....	ज
अध्याय-१: परिचय	१
१.१. पृष्ठभूमि:	१
१.१.१. जलस्रोत क्षेत्रका राष्ट्रिय नीति तथा कानूनी प्रावधानहरू	१
१.१.२. एकीकृत जलस्रोत व्यवस्थापनका अवधारणा र सिद्धान्तहरू	३
१.१.३. दिगो विकास लक्ष्य	४
१.१.४. अन्तरक्षेत्रीय सवालहरू	६
१.२. जलउपयोग गुरुयोजनाका उद्देश्य र क्षेत्र	८
१.२.१. जलउपयोग गुरुयोजनाका उद्देश्यहरू	८
१.२.२. जलउपयोग गुरुयोजनाले समेटने क्षेत्रहरू	९
१.३. जल उपयोग गुरुयोजना निर्माणमा अपनाइएका पद्धतीहरू	११
१.३.१. स्थानीय तहका विद्यमान रणनीतिक योजनाहरूको समिक्षा	११
१.३.२. रणनीतिक योजनाहरूको एकीकरण	१२
१.३.३. जलउपयोग गुरुयोजना तयारी प्रकृया र चरणहरू	१३
अध्याय २: गाउँपालिकाको वस्तुस्थिति विश्लेषण	२०
२.१. गाउँपालिकाको संक्षिप्त परिचय.....	२०
२.२. भौगोलिक अवस्थिति र पहुँच.....	२२
२.४. प्रमुख जलाधार तथा उप-जलाधार क्षेत्रहरूको विवरण.....	२५
२.५.२. जातीयता	२८
२.५.३. साक्षरता विवरण.....	२९
२.५.४. व्यवसाय.....	२९
२.५.५. कृषि र जीविकोपार्जन	२९
२.५.६. मौसमी पात्रो तथा कार्यबोझ	३०
२.५.७. गाउँपालिकामा उपलब्ध मानव संसाधनको विश्लेषण	३१
२.५.८. स्थानीय निर्माण सामग्रीहरूको उपलब्धता	३२
२.६. सेवाकेन्द्रहरू सम्बन्धी विवरण.....	३३
२.७. विकास साझेदारहरू, गैह्र सरकारी संस्थाहरू, समुदायमा आधारित संस्थाहरू तथा सहकारी सम्बन्धी विवरण	३३
अध्याय-३: विद्यमान जलस्रोतहरूको अवस्था र प्रयोग	३६
३.१. गाउँपालिकामा उपलब्ध जलस्रोतहरूको विवरण	३६
३.२. गाउँपालिकामा उपलब्ध जलस्रोतहरूको विश्लेषण.....	३६

३.२.१ स्रोतहरूको अवस्थितिको आधारमा जलस्रोतहरूको विश्लेषण	३८
३.२.२ स्रोतहरूको क्षमताको आधारमा जलस्रोतहरूको विश्लेषण	३९
३.२.३ स्रोतहरूको गुणस्तरको आधारमा विश्लेषण	३९
३.२.५ विद्यमान अवस्थामा प्रयोग नभएको आधारमा स्रोतहरूको विश्लेषण	४०
३.३ विद्यमान खानेपानी योजनाहरूको अवस्था विश्लेषण	४०
३.३.१ विद्यमान योजनाहरू र सेवा क्षेत्र	४१
३.३.२ विद्यमान खानेपानी योजनाहरूको सञ्चालनको अवस्था	४२
३.३.३ विद्यमान खानेपानी योजनाहरूको सुविधास्तरको अवस्था विश्लेषण	४३
३.४ विद्यमान सरसफाइ अभ्यासको अवस्था विश्लेषण	४४
३.४.१ बस्तीहरूको खुला दिसामुक्त क्षेत्र तथा पूर्ण सरसफाइ स्थिति	४४
३.४.२ विद्यालय तथा सार्वजनिक स्थलहरूको सरसफाइ अवस्था	४५
३.४.३ वातावरणीय सरसफाइको अवस्था	४७
३.४.४ दिसाजन्य लेदो, ठोस फोहोर तथा फोहोर पानी व्यवस्थापनको विद्यमान अवस्था	४८
३.५ विद्यमान सिंचाइ योजनाहरूको अवस्था विश्लेषण	५१
३.५.१ विद्यमान सिंचाइ योजनाहरू र सेवाक्षेत्र	५१
३.५.३ निर्माणाधीन सिंचाइ योजनाहरू र लक्षित सेवाक्षेत्र	५३
३.६ विद्यमान बहु-उपयोगी योजनाहरूको अवस्था विश्लेषण	५३
३.६.१ विद्यमान योजनाहरू र सेवाक्षेत्र	५३
३.६.२ विद्यमान योजनाहरूको सञ्चालनको अवस्था	५४
३.६.३ निर्माणाधीन योजनाहरू र लक्षित क्षेत्र	५४
३.७ विद्यमान जलवायु परिवर्तनपरिवर्तन अनुकूलन/विपद जोखिम व्यवस्थापन तथा स्रोत संरक्षण योजनाहरूको अवस्था विश्लेषण	५५
३.७.१ विद्यमान योजनाहरू र सेवाक्षेत्र	५६
३.७.२ विद्यमान योजनाहरूको सञ्चालनको अवस्था	५७
३.७.३ निर्माणाधीन योजनाहरू र लक्षित सेवाक्षेत्र	५७
३.८ विद्यमान जल उर्जा योजनाहरूको अवस्था विश्लेषण	५७
३.८.१ विद्यमान योजनाहरू र सेवाक्षेत्र	५७
३.८.२ विद्यमान योजनाहरूको सञ्चालनको अवस्था	५८
३.८.३ निर्माणाधीन योजनाहरू र लक्षित सेवाक्षेत्र	५८
३.८ जलस्रोतहरूको दिगो उपयोगका लागि संस्थागत/उपयोग सम्बन्धी संयन्त्र	५८
दिगोदिगो ३.९ जलस्रोतमा विवाद	५९
४.१ गाउँपालिकाको दीर्घकालीन सोच	६१
४.२ लक्ष्य	६१
४.४ रणनीति	६२

४.५ जलाधार क्षेत्र व्यवस्थापनका लागि एकीकृत जलस्रोत व्यवस्थापन	६४
४.६ एक जल नीति तथा अवधारणा	६६
४.७. लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरण अवधारणा र एकीकृत जलस्रोत व्यवस्थापन	६८
४.१० जलस्रोतको उपयोगका लागि विकल्प तथा प्रविधिहरू	७१
४.११. मापदण्डमा आधारित प्राथमिकीकरण औजारहरू (CBRT)	७२
४.८ स्रोत संरक्षण.....	७५
अध्याय-५ : जलउपयोग गुरुयोजना	७७
५.१ अन्तर विश्लेषण	७७
५.२ आवधिक योजनाको सारांस.....	८०
५.२.१. खानेपानी योजनाहरू.....	८२
५.२.२ सरसफाइ योजनाहरू	८३
५.२.३ बहुउपयोगी योजनाहरू.....	८३
५.२.४ सिंचाइ योजनाहरू.....	८४
५.२.५ स्रोत संरक्षण तथा वातावरण संरक्षण योजनाहरू	८५
५.२.६ जलउर्जा सम्बन्धी योजनाहरू	८७
अध्याय-६: गुरुयोजना कार्यान्वयन, बजारीकरण र अद्यावधिक	८८
६.१ गुरुयोजनामा लगानीका लागि अल्प/मध्यम/दीर्घकालीन योजना.....	८८
६.३ बजारीकरण रणनीति तथा सरोकारवालाहरूको पहिचान	९१
६.४ जलाधार/उप-जलाधार क्षेत्र व्यवस्थापन रणनीति	९२
६.५ गुरुयोजना पुनरावलोकन तथा अद्यावधिक गर्ने संयन्त्र.....	९३
६.६ गुरुयोजना कार्यान्वयन रणनीति	९४
अनुसूचीहरू	९५

संलग्न तालिकाहरू :

तालिका १: खानेपानी सेवा स्तर सुधार लक्ष्य	६
तालिका २: गाउँपालिकाले तयार गरेका विभिन्न ऐन/नीति, कार्यविधि.....	१२
तालिका ३: प्रशिक्षक प्रशिक्षणमा सहभागिता विवरण.....	१४
तालिका ४: क्षमता विकास सम्बन्धी तालिमका सहभागीहरूको लैङ्गिक र जातिगत विवरण.....	१६
तालिका ५: योजना तर्जुमा गोष्ठीका सहभागीहरूको विवरण	१८
तालिका ६: वडागत रुपमा बस्तीबस्ती, घरधुरी र जनसंख्याको विवरण	२१
तालिका-७: गाउँपालिकाको भू-उपयोगको विवरण	२५
तालिका ८: वडा अनुसार जातिगत घरधुरीको विवरण	२८
तालिका ९: वडागत रुपमा खाधान्न पहुँचको अवस्था विवरण	३०
तालिका १०: स्थानीय सामग्रीहरूको उपलब्धता	३२
तालिका ११: पालिकामा रहेका सेवाकेन्द्रहरूको विवरण	३३
तालिका १२: मुख्य विकास साझेदार तथा गैह्र सरकारी संस्थाहरूको विवरण.....	३४
तालिका १३: वडा अनुसार सहकारी संस्थाहरूको विवरण.....	३४
तालिका १४: पालिकामा विद्यमान जलस्रोतहरूको वडागत रुपमा विवरण	३८
तालिका १५: स्रोतहरूको विद्यमान परिप्रयोगको विवरण	४०
तालिका १६: विद्यमान खानेपानी योजनाहरूको अवस्था विश्लेषण	४१
तालिका १७: वडागत रुपमा खानेपानी योजनाहरूको सुविधास्तरको आधारमा विश्लेषण	४३
तालिका १८: घरायसी सरसफाइको अवस्था वडागत विवरण.....	४५
तालिका १९: विद्यालय तथा संस्थागत खानेपानी र सरसफाइको अवस्था	४६
तालिका २०: स्वास्थ्य संस्थाहरूमा खानेपानी तथा सरसफाइको अवस्था.....	४६
तालिका २१: गतिविधि तथा सुझावहरू	५०
तालिका २२: वडागत रुपमा सिंचाइ योजना र सिंचित क्षेत्रफल (रोपनीमा).....	५२
तालिका २३: निर्माणाधिन सिंचाइ योजनाको विवरण	५३
तालिका २४: वडागत रुपमा बहु-उपयोगी योजनाहरूको विवरण.....	५४
तालिका २५: बहुउपयोगी योजनाहरूको सञ्चालन अवस्था.....	५४
तालिका २६: वातावरण संरक्षणका योजनाहरूको वडागत विवरण.....	५६
तालिका २७: वडागत योजना संख्या र लाभान्वित घरधुरीहरूको विवरण.....	५८
तालिका २८: प्रयोगमा रहेका विद्यमान प्रविधिहरूको विवरण.....	७२
तालिका २९: सिबिआरटी सूचक र अंकभार (नयाँ निर्माण आयोजनाको लागि)	७३
तालिका ३०: सिबिआरटी सूचक र अंकभार (विद्यमान आयोजनाको सेवास्तर वृद्धिको लागि)...	७३
तालिका ३१: मापदण्डमा आधारित प्राथमिकीकरण सूचक (सिंचाइ योजना)	७४
तालिका ३२: मापदण्डमा आधारित प्राथमिकीकरण सूचक (बहुउपयोगी योजना).....	७४

तालिका ३३: मापदण्डमा आधारित प्राथमिकीकरण सूचक (वातावरण/पर्यावरण तथा स्रोत संरक्षण योजना).....	७४
तालिका ३४: मापदण्डमा आधारित प्राथमिकीकरण सूचक (पानीघट्ट योजना)	७५
तालिका ३५: लागत मापदण्ड गाउँपालिका गोष्ठीबाट प्रस्तावित	८१
तालिका ३६: प्रस्तावित खानेपानी योजनाहरूको विवरण	८२
तालिका ३७: प्रस्तावित बहुउपयोगी योजनाहरूको विवरण	८३
तालिका ३८: प्रस्तावित सिंचाइ योजनाहरूको विवरण	८४
तालिका ३९: प्रस्तावित वातावरण तथा पर्यावरण क्षेत्र योजनाहरूको विवरण.....	८६
तालिका ४०: पहिलो वर्षमा कार्यान्वयन गर्ने गरी तर्जुमा गरिएका योजनाहरू.....	९०
तालिका ४१: जल उपयोग गुरुयोजना कार्यान्वयन गर्न लगानी सहकार्य गर्ने सम्भावित सरोकारवालाहरू	९२

संलग्न चित्रहरू:

चित्र १: जलउपयोग गुरुयोजना तथा जलस्रोत व्यवस्थापन कुर्सी	११
चित्र २: जलउपयोग गुरुयोजना निर्माणका चरणहरू	१६
चित्र ३ जलस्रोत संरक्षण तथा जलउपयोग क्षेत्रका सरोकारवाला पहिचान चित्र	

संलग्न नक्साहरू:

नक्शा १: ठाटीकाँध गाउँपालिकाको अवस्थिति तथा राजनितिक नक्शा	२१
नक्शा २: गाउँपालिकाको पहुँच नक्सा	२३
नक्शा २: गाउँपालिकाको भागोलिक अवस्था तथा पहुँच.....	२४
नक्शा ४: गाउँपालिकाको भूउपयोग अवस्था	२६
नक्शा ५: गाउँपालिकाको प्रमुख जलाधार तथा उपजलाधार क्षेत्र	२७
नक्शा नक्सा ६: पानीका स्रोतहरूको अवस्था.....	३७

संलग्न ग्राफहरू:

ग्राफ १: गाउँपालिकामा समुदायको मौसमी काममा व्यस्तहुने समय.....	३१
ग्राफ २: गाउँपालिकामा मानव संसाधनहरूको विवरण	३१
ग्राफ ३: पानीका स्रोतहरूको सारांस	३६
ग्राफ ४: स्रोतहरूको अवस्थितिको आधारमा विश्लेषण.....	३८
ग्राफ ५: क्षमताको आधारमा जलस्रोतको विश्लेषण.....	३९
ग्राफ ६: गुणस्तरको आधारमा जलस्रोतको विश्लेषण.....	३९
ग्राफ ७: प्रयोगको आधारमा स्रोतको विश्लेषण	४०
ग्राफ ८: स्रोतको प्रयोगको आधारमा बिद्यमान खानेपानी योजनाहरूको विश्लेषण	४१
ग्राफ ९: संचालनको आधारमा बिद्यमान खानेपानी योजनाको अवस्था	४२
ग्राफ १०: बिद्यमान खानेपानीको सुविधास्तर.....	४३
ग्राफ ११: सिंचाइ योजनाहरूको सुबिधास्तर	५२
ग्राफ १२: बहुउपयोगी योजनाहरूको विश्लेषण	५३

ग्राफ १३: वातावरण/पर्यावरण क्षेत्रका योजना विश्लेषण.....	५६
ग्राफ १४: विद्यमान जलउर्जा क्षेत्रहरूको बिश्लेषण	५८
ग्राफ २: पंचबर्षिय योजना लागत अनुमान सारांस.....	८२
ग्राफ १६: प्रस्तावित खानेपानी योजना (मर्मत तथा सेवा विस्तार)	८३
ग्राफ १७: प्रस्तावित खानेपानी योजना (नयाँ)	८३
ग्राफ १८: प्रस्तावित बहुउपयोगी योजना (नयाँ)	८३
ग्राफ १९: प्रस्तावित सिंचाइ योजना (नयाँ)	८५
ग्राफ २०: प्रस्तावित सिंचाइ योजना (मर्मत तथा सेवा विस्तार).....	८५
ग्राफ २१: प्रस्तावित लघु सिंचाइ योजना (नयाँ)	८५
ग्राफ २२: प्रस्तावित जलवायु अनुकूलन योजना लागत अनुमान	८७
ग्राफ २३: प्रस्तावित जोखिम व्यवस्थापन योजना लागत अनुमान.....	८७
ग्राफ २४: प्रस्तावित स्रोत संरक्षण योजना लागत अनुमान	८७
ग्राफ २५: पहिलो बर्ष लगानी लगानी गर्ने योजनाहरूको सारांस	८९
26 Ward level planning workshop, Thatikandh-4.....	९६

अध्याय-१: परिचय

१.१ पृष्ठभूमि:

जलउपयोग गुरुयोजना जलस्रोत व्यवस्थापनका पक्षहरू जस्तै पानीका स्रोतहरू लगत तयार पार्ने, विद्यमान प्रयोग र भविष्यमा उपयोग गर्न सकिने क्षेत्रको पहिचानका साथै स्रोतहरूको अवस्थाको खोज र विश्लेषण, समुदायहरूमा विद्यमान पानीसँग सम्बन्धित योजनाहरूको अवस्था विश्लेषण र समग्र समुदायहरूको सुविधास्तर वर्गीकरण गरी भविष्यमा पानीका क्षेत्रमा आवश्यक सेवा विस्तार र सुदृढीकरणका लागि समुदायकै सहभागितामा तयार गरिने जलस्रोत क्षेत्रको आवधिक योजना जलउपयोग गुरुयोजना हो । कुनै निश्चित भूगोलमा जलस्रोतको उपयोग र व्यवस्थापनका सन्दर्भमा जलउपयोग गुरुयोजनाले एकीकृत जलस्रोत व्यवस्थापन सहितको स्पष्ट रूपरेखा प्रदान गर्दछ । जलउपयोग गुरुयोजनाले पानीको उपयोग र व्यवस्थापनका सन्दर्भमा एक समग्र, सहभागितामूलक र समावेशी योजना प्रक्रिया अवलम्बन सहित स्रोतहरूको न्यायोचित तथा समतामूलक वितरण गर्नका लागि विद्यमान अवस्थाहरूको विश्लेषण सहित आगामी दिनमा स्रोतहरूको दिगो उपयोगका लागि गर्नुपर्ने क्रियाकलापहरू सहितको मार्गदर्शन गराउदछ । जलउपयोग गुरुयोजनामा उपलब्ध जलस्रोतहरूको विश्लेषण, लागत अनुमान, सहयोगी सरोकारवाला पहिचान गर्नुका साथै लगानी नीति, लक्ष्य, परिकल्पना समेत समेटिन्छ । गुरुयोजना समुदायको क्षमता विकास गर्न, स्रोतहरूको विवेकपूर्ण उपयोग गर्न, वातावरण संरक्षण गर्न, पानीको बहु-उपयोग गर्न, जलस्रोत सम्बन्धी विवाद समाधान गर्नका साथै सुशासन कायम गरी संस्थागत क्षमता अभिवृद्धि गर्न समेतका लागि क्षेत्रगत योजना तर्जुमाको दीर्घकालीन औजार सहितको जलक्षेत्रको आवधिक योजनाको रूपमा अवलम्बन गर्ने गरिएको छ ।

जलउपयोग गुरुयोजनाले समुदायमा जलस्रोत व्यवस्थापन सम्बन्धी सवालहरू जस्तै पानीको पहुँच सम्बन्धी विवादहरू, स्थानीय तहमा समन्वयात्मक योजनाको अभाव, घरायसी र कृषि दुवै प्रयोजनका लागि पानीको बढ्दो माग, पानीका स्रोतहरूमा भइरहेको निरन्तरको हास, बदलिदो जलवायुले पारेका असरहरू आदीलाई स्थानीय समुदाय र बिज्ञहरूको संलग्नतामा समाधान सहितका उपायहरूको खोजी गर्दछ भने समुदायस्तरमा समावेशी जलयोजना तथा जलस्रोत व्यवस्थापनको स्थापना गर्ने, जलस्रोतको अधिकतम उपयोग सुनिश्चित गर्ने, पानी समान र न्यायोचित वितरण, पानीसँग जोडिएको पानी र प्राकृतिक स्रोतहरूको संरक्षणलाई बढावा दिने जस्ता उद्देश्यहरू लिएको हुन्छ ।

१.१.१ जलस्रोत क्षेत्रका राष्ट्रिय नीति तथा कानूनी प्रावधानहरू

नेपालको संविधान २०७२बाट प्राप्त अधिकार, स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन २०७४ मा उल्लेखित अधिकार क्षेत्रहरू, दीगो विकास लक्ष्य (सन् २०१६-२०३०) क्षेत्रगत विकास योजनाहरू, राष्ट्रिय तथा अन्तराष्ट्रिय लक्ष्यहरूलाई प्राप्त गर्न र प्रभावकारी जलस्रोत व्यवस्थापनद्वारा नागरिकको मौलिक अधिकार सुरक्षण गर्न व्यवस्थित योजना तर्जुमा गर्न आवश्यक देखिन्छ ।

यसरी संविधान, ऐन नियमावलीहरूले गरेका व्यवस्था तथा दिगो विकास लक्ष्यहरू हासिल गर्नमा जलउपयोग गुरुयोजनाले पालिकाहरूलाई एकीकृत जलस्रोत व्यवस्थापन गर्न योगदान पुर्याउने देखिएको छ । यसका अतिरिक्त गुरुयोजनाको कार्यान्वयन पश्चात् जलवायु परिवर्तन तथा सेवाहरूको न्यायोचित वितरण तथा सेवाहरूमा विद्यमान असमानता घटाउन सहयोग पुर्याउनुका साथै स्थानीयस्तरमा उन्नत

जीविकोपार्जनका अवसरहरूमा सुधार हुने विश्वास गरिएको छ । नेपाल सरकारको नीति नियमहरू, अन्तर्राष्ट्रियस्तरमा जनाएका प्रतिबद्धता, एकीकृत जलस्रोत व्यवस्थापन कार्यक्रम र यस क्षेत्रमा प्राप्त भएको अनुभवका आधारमा हेल्भेटास स्विस इन्टर कोपरेसन नेपालले सन २००१ देखि नै जलउपयोग गुरुयोजना (Water Use Master Plan) का पद्धतिहरूलाई अगाडै आएको छ भने यसको महत्व र प्रभावकारीतालाई बुझेर अन्य संस्थाहरूले पनि अनुसरण गर्दै आएका छन् । त्यस्तै नेपाल सरकार र फिनल्याण्ड सरकारको संयुक्त सहयोगमा सञ्चालित ग्रामीण जलस्रोत व्यवस्थापन परियोजनाले सन् २००६ देखि नै जलउपयोग गुरुयोजनालाई परियोजना क्रियाकलापको आधार बिन्दु मान्दै स्थानीय तहहरूमा परियोजनाका क्रियाकलापहरू सञ्चालन गर्दै आएको छ । हाल सम्म नेपालमा विभिन्न संघ संस्था मार्फत साबिकका दर्जनौ गाविसहरूमा जलउपयोग गुरुयोजना तयार भई सफल कार्यान्वयनमा आएका छन् । जलउपयोग गुरुयोजना सफल सिकाईका आधारमा हाल एसिया तथा अफ्रिकी मूलुकका केही देशहरूमा समेत लोकप्रिय बन्दै गईरहेको छ । जलस्रोतको योजना तयार गर्न गुरुयोजना एक एकीकृत, सहभागितामूलक र समावेशी प्रकृया हो । यो प्रकृयाले स्थानीयस्तरमा पानीको पर्याप्तता र आवश्यकतालाई सुनिश्चित गर्दछ ।

नेपालको संविधानको विभिन्न भाग तथा धाराहरूमा जलस्रोत क्षेत्र सम्बन्धी प्रावधानहरू रहेका छन् । जलउपयोग गुरुयोजना र जलस्रोत विकास सम्बन्धी केहि प्रावधान निम्नानुसार रहेका छन् ।

मौलिक हक:

- धारा ३० – को उपधारा १ मा स्वच्छ वातावरणको हकमा “ प्रत्येक नागरिकलाई स्वच्छ र स्वस्थ वातावरणमा बाच्न पाउने हक हुनेछ ।”
- धारा ३० - को उपधारा ४ मा स्वास्थ्य सम्बन्धी हकमा “प्रत्येक नागरिकलाई स्वच्छ खानेपानी तथा सरसफाइमा पहुँचको हक हुनेछ ।”
- धारा ३५ - स्वास्थ्य सम्बन्धी हक “प्रत्येक नागरिकलाई स्वच्छ खानेपानी तथा सरसफाइमा पहुँचको हक हुनेछ” ।
- धारा ५१ - “राज्यका नीतिहरू, जनसहभागितामा आधारित स्वदेशी लगानीलाई प्राथमिकता दिँदै जलस्रोतको बहुउपयोगी विकास गर्ने” ।
- जल उत्पन्न प्रकोप नियन्त्रण र नदीको व्यवस्थापन गर्दै दिगो र भरपर्दो सिंचाइको विकास गर्ने ।
- जनसाधारणमा वातावरणीय स्वच्छता सम्बन्धी चेतना बढाई औद्योगिक एंव भौतिक विकासबाट वातावरणमा पर्न सक्ने जोखिमलाई न्यूनीकरण गर्दै वन, वन्यजन्तु, पंक्षी, वनस्पति तथा जैविक विविधताको संरक्षण, संवर्द्धन र दिगो उपयोग गर्ने ।
- वातावरणीय सन्तुलनका लागि आवश्यक भू-भागमा वन क्षेत्र कायम गर्ने ।
- प्रकृती, वातावरण वा जैविक विविधता माथि नकारात्मक असर परेको वा पर्न सक्ने अवस्थामा नकारात्मक वातावरणीय प्रभाव निर्मुल वा न्यून गर्ने उपयुक्त उपायहरू अवलम्बन गर्ने ।
- स्थानीय तहको एकल अधिकारको सूची अनुसूची ८ खानेपानी, साना जलविद्युत आयोजना, वैकल्पिक उर्जा भनी उल्लेखित छ ।
- साझा अधिकार सूची ७ र ९

● स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन २०७४ को :

- परिच्छेद -६ मा योजना तर्जुमा तथा कार्यान्वयन,
- परिच्छेद-२४ मा योजना बनाई कार्यान्वयन गर्ने: “गाउँपालिका तथा गाउँपालिकाले आफ्नो अधिकार क्षेत्र भित्रका विषयमा स्थानीयस्तरको विकासका लागि आवधिक, वार्षिक, रणनीतिगत विषय क्षेत्रगत योजना बनाई कार्यान्वय गर्नु पर्नेछ” भनी उल्लेख गरेको ।

● यसका साथै खानेपानी तथा सरसफाइ सम्बन्धी ऐन २०७९ मा दफा ३३ को उपदफा ४ र दफा ३५ अनुसार लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरणका सवालहरूलाई आत्मसात गर्दै सरसफाइका लागि गरीब/अति विपन्न तथा पछाडि पारिएका समुदाय र घरधुरीहरूलाई अनुदान तथा खानेपानी महशुलमा छुट दिने व्यवस्था गरिएको छ ।

● त्यसै गरी पन्ध्रौँ योजनामा

- ४.१ सोच: स्वच्छ, सुरक्षित, सर्वसुलभ र दिगो खानेपानी तथा सरसफाइ सेवा,
- ४.२ लक्ष्य: सबैलाई आधारभुतस्तरको खानेपानी तथा सरसफाइ सेवाको पहुँच सुनिश्चित गर्दै गुणस्तरीय सेवा अभिवृद्धी गर्ने ।
- ४.३ उद्देश्य: खानेपानी र सरसफाइ सेवाको प्रयाप्त, सुरक्षित र सर्वसुलभ रूपमा उपलब्धताबाट जनस्वास्थ्यमा सुधार गर्नु, सबै नागरिकलाई आधारभुतस्तरको सरसफाइ सेवामा पहुँच तथा मानव मल-मुत्र र फोहोर पानीको उचित व्यवस्थापन गरी वातावरणीय स्वच्छता कायम गर्नु, जलवायु परिवर्तन अनुकूल तथा विपद व्यवस्थापनमैत्री खानेपानी तथा सरसफाइ सेवा सुनिश्चित गर्नु, खानेपानी तथा सरसफाइको दिगो सेवा प्रभावमा संघीय, प्रादेशिक र स्थानीय तहको भूमिका सबलीकरण गर्दै क्षमता अभिवृद्धि गर्नु ।

माथि उल्लेखित संवैधानिक व्यवस्थाहरूले समेत स्थानीय तहहरूको पानी क्षेत्रको विकासका लागि निर्दिष्ट योजना बनाउनु पर्ने सैद्धान्तिक आधार निर्माण भएको देखिन्छ । स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ मा समेत खानेपानी, सिंचाइ, वातावरणीय सवाल तथा उर्जा विकास जस्ता जलस्रोत क्षेत्रका सवालहरू सम्बोधन गर्न यथेष्ट व्यवस्था रहेको पाइन्छ । पानी क्षेत्रका निर्दिष्ट योजनाहरूको नीति, कानून, मापदण्ड, योजना, कार्यान्वयन र नियमन जस्ता अधिकार स्पष्ट रूपमा स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐनमा रहेका छन । यसरी स्थानीय सरकारहरूले जलस्रोतको समष्टिगत विकासका लागि नीति निर्माण गरी आवधिक योजनाहरू मार्फत नागरिकका संविधान प्रदत्त अधिकार सुनिश्चितता लागि समेत जलउपयोग गुरुयोजना एक सहयोगी औजारका रूपमा रहने देखिन्छ ।

१.१.२ एकीकृत जलस्रोत व्यवस्थापनका अवधारणा र सिद्धान्तहरू

एउटा जलाधार भित्रका पानीसँग सम्बन्धित आवश्यकताहरू सँगसँगै सम्बोधन गर्ने, जलस्रोतका विविध पक्षहरू बिच सामञ्जस्यता कायम गर्ने र साथै पर्यावरणको सन्तुलन कायम गर्ने किसिमको समष्टिगत अवधारणालाई नै एकीकृत जलस्रोत व्यवस्थापन भन्ने गरिन्छ^२।

^२ एशियाली विकास बैंक (ADB) को सहयोगमा सञ्चालित “जलाधार क्षेत्र व्यवस्थापन कार्यक्रम” अन्तर्गत तयार पारिएको “सहभागितामुलक एकीकृत जलाधारक्षेत्र व्यवस्थापन हाते पुस्तिका, २०७६ ।

जलस्रोत विकासका विभिन्न क्षेत्रहरू जस्तै: खानेपानी, सिंचाइ, जलविद्युत, वातावरण तथा पर्यावरण आदि सँगसँगै र एक अर्कालाई सहयोग पुऱ्याउने किसिमले लैजानु अर्थात समग्र जलाधार क्षेत्रको व्यवस्थापनका माध्यमबाट जलस्रोत क्षेत्रको विकास नै एकीकृत जलस्रोत व्यवस्थापन हो । एकीकृत जलस्रोत व्यवस्थापन अवधारणा अनुसार छरिएर रहेका स-साना जलभाग अथवा स्रोतहरूलाई संरक्षण र विवेकपूर्ण उपयोग तथा माटो, पानी, र वनस्पतीय स्रोत बिच को सामनजस्यता वा सह-सम्बन्धलाई ध्यानमा राखि ती स्रोतहरूको संरक्षण र विकासका लागि अपनाउनु पर्ने आवश्यक कामहरूको लेखाजोखा गर्नु हो ।

त्यसैले एकीकृत जलस्रोत व्यवस्थापन एउटा व्यवस्थित प्रक्रिया हो जसले जलस्रोत, जमिन र सम्बन्धित स्रोतहरूको समन्वयात्मक विकास एवं व्यवस्थापनलाई प्रवर्द्धन गर्दै समतामूलक ढङ्गले वातावरणमा असर नपर्ने गरी आर्थिक र सामाजिक कल्याणलाई बढावा दिएर जलस्रोतको उपयोग बहुआयामिक ढङ्गले गरिन्छ । एकीकृत जलस्रोत व्यवस्थापनको सिद्धान्तले पानीको व्यवस्थापन गर्दा सबै तहमा नीति निर्माता, योजनाविद् र उपभोक्ताहरूको सहभागिता हुनुपर्नेमा जोड दिएको छ । जलस्रोत ऐन, २०४९ को धारा ७ मा पानीका विविध उपयोगहरू उल्लेख गर्दै तिनको प्राथमिकताक्रम तोकिएको छ ।

कुनै पनि जलस्रोत सम्बन्धी योजना निर्माण गर्दा यसको दिगो विकास र व्यवस्थापनका लागि एउटा निश्चित भूगोल र अझ विशेष गरेर त्यहाँको जलाधार क्षेत्रभित्र रहेका अलग अलग अवयव वा पर्यावरणहरूलाई अलग अलग दृष्टिकोणबाट नहेरी यिनीहरूमा निहित अन्तरसम्बन्धका आधारमा समष्टिगत रूपमा हेरिनु पर्दछ । पानीको उपलब्धता, यसको विविध उपयोग र स्वामित्वलाई लिएर उपभोक्ताहरू बिच वैमनश्य, विवाद र कहिलेकाहीं सघर्षको स्थिति उत्पन्न हुने गरेको छ । तसर्थ खानेपानी, सिंचाइ, जलविद्युत, वातावरण तथा पर्यावरण आदि जलस्रोत विकासका विभिन्न क्षेत्रहरूलाई सँगसँगै र एक अर्कालाई सहयोग पुऱ्याउने किसिमले लैजानुपर्ने हुन्छ ।

दिगो एकीकृत जलस्रोत व्यवस्थापनका सम्बन्धमा तल उल्लेखित डबलिनमा सिद्धान्तहरू जलउपयोग गुरुयोजना तर्जुमाका लागि अत्यन्तै आवश्यक रहेका छन् ।

सिद्धान्त १ : शुद्ध पानी सिमित जोखिमयुक्त स्रोत हो जुन बाँच्न, विकास गर्न तथा वातावरणको लागि अत्यावश्यक छ ।

सिद्धान्त २ : पानीको विकास र व्यवस्थापन सहभागितामूलक विधिको आधारमा हुनु पर्छ जसले उपभोक्ता, योजनाविद्, नीतिनिर्मातालाई समाहित गर्दछ ।

सिद्धान्त ३ : पानीको सुरक्षात्मक व्यवस्थापनमा महिलाहरूको महत्वपूर्ण भूमिका हुन्छ ।

सिद्धान्त ४ : पानी सामुदायिक वस्तु हो तर यसको उच्च आर्थिक महत्व पनि छ ।

१.१.३ दिगो विकास लक्ष्य

सन २०१५ मा संयुक्त राष्ट्र संघको साधारणसभाबाट अनुमोदन गरिएका १७ वटा दिगो विकास लक्ष्य १५ वर्षमा पुरा गर्न विश्वव्यापी रूपमा १६९ वटा परिमाणात्मक लक्ष्य निर्धारण गरी यसको प्रगति मुल्यांकन गर्न २३२ सूचकहरू पनि तयार गरिएका छन् । यसै गरी नेपालमा ती १७ वटा लक्ष्य पूर्तिका निम्ति ४७९ वटा सूचकहरू निर्धारित गरिएका छन्^३ । यसरी निर्धारण गरिएका १७ वटा लक्ष्यहरू एक-आपसमा अन्तर सम्बन्धित छन् । माथि परिच्छेद १.१.२ मा उल्लेख गरिएका राष्ट्रियस्तरका कानूनी प्रवन्धका अतिरिक्त

^३ राष्ट्रिय योजना आयोग: दिगो विकास लक्ष्यहरू, बर्तमान अवस्था र भावी मार्गचित्र (२०१६-२०३०), www.npc.gov.np

दिगो विकास लक्ष्यको लक्ष्य नं. ६ ले समेत खानेपानी तथा सरसफाइको निर्धारित मार्गचित्र प्रस्तुतिएको छ ।

यसै गरी दिगो विकास लक्ष्य-६ खानेपानी सरसफाइ तथा स्वच्छता व्यवस्थापनका साथै एकीकृत जलस्रोत व्यवस्थापनका क्षेत्रमा सन् २०३० सम्ममा के के उपलब्धी हासिल हुनुपर्ने भन्ने आधारमा तय गरिएको छ । दिगो विकास लक्ष्यको लक्ष्य नं. ६ ले खानेपानी तथा सरसफाइ सम्बन्धमा दिशानिर्देश गरेको छ । अन्तराष्ट्रियस्तरमा नेपालले समेत प्रतिबद्धता जाहेर गरेको दिगो विकास लक्ष्य हासिल गर्नु स्थानीय सरकारको समेत कर्तव्य हुन आउछ । यस परिवेशमा दिगो विकास लक्ष्य हासिल गर्न स्थानीय सरकारहरूले प्रक्रियागत विकासमा ध्यान पुऱ्याउनु पर्ने देखिन्छ । जलस्रोत क्षेत्रको समष्टिगत विकासका लागि उपलब्ध कानूनी प्रबन्ध तथा राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिबद्धताहरू हासिल गर्न जलउपयोग गुरुयोजना निर्माणको औचित्य अझै बढी पुष्टी हुन्छ ।

दिगो विकास लक्ष्य-६ को समग्र सूचक “ सन् २०३० सम्म, सबैका लागि सफा पानी तथा सरसफाइमा पहुँच सुनिश्चित गर्ने” रहेको छ भने, विशिष्ट सूचकहरू निम्न रहेका छन् ।

- ६.१ सन् २०३० सम्ममा सबैका लागि सुरक्षित तथा खर्चले धान्न सक्ने मूल्यमा पिउने पानीमा सर्वसुलभ तथा समतामूलक पहुँच हासिल गर्ने ।
- ६.२ सन् २०३० सम्ममा सबैका लागि पर्याप्त सरसफाइ र स्वच्छतामा समतामूलक पहुँच हासिल गर्ने र खुला ठाउँमा दिसा गर्ने चलनको अन्त्य गर्ने यस क्रममा महिला बालबालिका, किशोरी तथा संकटासन्न अवस्थामा रहेकाहरूको आवश्यकतालाई विशेष ध्यान दिने ।
- ६.३ सन् २०३० सम्ममा प्रदूषण कम गरेर, खतरनाक रसायन एवं अन्य सामाग्रीको न्यूनीकरण गरेर पानीको गुणस्तर सुधार गर्ने, विश्वव्यापीरूपमा प्रशोधन नगरिएको फोहोर पानीको मात्रालाई आधा गर्ने तथा उल्लेख्य मात्रामा प्रशोधन गर्ने र सुरक्षित रूपमा पुन प्रयोग गर्ने ।
- ६.४ सन् २०३० सम्ममा पानीको अभावलाई सम्बोधन गर्न तथा पानीको अभाव झेली रहेका जनसंख्यालाई उल्लेख्य रूपमा घटाउन सबै क्षेत्रमा पानी उपयोग कुशलता उल्लेख्य मात्रामा वृद्धि गर्ने र स्वच्छ पानीको दिगो निस्कासन तथा आपूर्ति गर्ने ।
- ६.५ सन् २०३० सम्ममा सबै तहमा एकीकृत जलस्रोत व्यवस्थापन लागु गर्ने उपयुक्त भए सम्म यो कार्य अन्तरसिमा सहयोग मार्फत गर्ने ।
- ६.६ सन् २०२० सम्ममा हिमाल,पहाड,वनजंगल, सिमसार,नदी, भूमीगत जलभण्डार र ताल तलैया लगागतका पानीसँग संवन्धित पर्यावरणीय अन्तरनिर्भरताको संरक्षण र पुनस्थापना गर्ने ।
- ६.क. सन् २०३० सम्ममा विकासोन्मुख मुलुकहरूको खानेपानी र सरसफाइ सम्बन्धी कार्यक्रम र क्रियाकलापहरू जस्तै आकासे पानी संकलन, निर्मलीकरण, जल कुशलता, प्रदुषित पानी प्रशोधन, पुनचक्रण तथा पुनप्रयोग प्रविधिहरूका लागि क्षमता अभिवृद्धि र अन्तराष्ट्रिय सहयोग विस्तार गर्ने ।
- ६.ख. पानी र सरसफाइ व्यवस्थापनका लागि स्थानीय समुदायको सहभागितालाई सुदृढ गर्न सहयोग गर्ने ।

दिगो विकास लक्ष्यहरूमा उल्लेखित लक्ष्य र नेपालले अन्तराष्ट्रिय क्षेत्रमा गरिएका प्रतिबद्धताहरू हासिल गर्न क्षेत्रगत विकास योजना (ई. २०१६-२०३०) तर्जुमा भएको छ । क्षेत्रगत विकास योजना खानेपानी, सरसफाइ स्वच्छताका क्षेत्रमा निम्नानुसार अवधि र लक्ष्यहरू लिईएको छ ।

- तत्कालीन चरण (ई. २०१६- २०२०): सबैको आधारभूत “वाश” सेवाहरूमा पहुँच सेवाको स्तरमा सुधार (मध्यम २५%/उच्च १५%) जनसंख्या
- मध्यमकालीन चरण (ई. २०२१- २०२५): सेवाको स्तरमा सुधार (मध्यम ४०%/उच्च ३०%) जनसंख्या, कार्यदक्षता र दिगो पनमा सुधार
- दीर्घकालीन चरण (ई. २०२६- २०३०): सेवाको स्तरमा सुधार (मध्यम ५०%/उच्च ५०%) जनसंख्या, प्रभाव लेखाजोखा ।

तालिका १: खानेपानी सेवा स्तर सुधार लक्ष्य

अवधी (वर्ष)	घरपरिवारको खानेपानी सेवास्तर	लक्ष्य (घरघुरी संख्या)	लक्ष्य (% घरघुरी)
सन् २०२५ सम्ममा	उच्च खानेपानी सेवास्तर	४९०	११.०
	मध्यम खानेपानी सेवास्तर	३१९३	७१.४
	आधारभूत खानेपानी सेवास्तर	७८७	१७.६
सन् २०२८ सम्ममा	उच्च खानेपानी सेवास्तर	२६१७	५८.५
	मध्यम खानेपानी सेवास्तर	१८५३	४१.५
	आधारभूत खानेपानी सेवास्तर	०	०
सन् २०३० सम्ममा	उच्च खानेपानी सेवास्तर	४४७०	१००.०
	मध्यम खानेपानी सेवास्तर	०	०
	आधारभूत खानेपानी सेवास्तर	०	०

स्रोत. खानेपानी रणनीति कार्यन्वयन वार्षिक खानेपानी योजना तैयारीकालागि प्राथमिकता मापदण्ड २०७८

१.१.४ अन्तरक्षेत्रीय सवालहरू

लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरण

जलउपयोग गुरुयोजना स्थानीय समुदायको सहभागितामा निर्माण हुने हुदा पानीसँग प्रत्यक्ष सरोकार राख्ने लिङ्ग, वर्ग र समुदायको आवश्यकता र चाहनामा आधारित हुने गर्दछ । नेपाल सरकारले बि.सं. २०७४ सम्ममा सबै नेपाली जनतालाई आधारभूत खानेपानी र सरसफाइ सेवा उपलब्ध गराउने राष्ट्रिय लक्ष्य हासिल गर्ने तर्फ अग्रसर रहेको छ । त्यसका लागि पानी वितरण र उपभोग प्रक्रियालाई न्यायोचित र समावेशी बनाउन जलउपयोग गुरुयोजनाले सहयोग पुरयाउँदछ । पानीको घरायसी प्रयोगका लागि

महिलाहरू पानीसँग बढी संलग्न हुने हुँदा स्रोत पहिचान, स्रोत छनौट देखि योजना तर्जुमाका चरणहरूमा जलउपयोग गुरुयोजनाले महिलाहरूको उल्लेख्य सहभागिता गराउने गर्दछ । त्यस्तै अपांगता भएका व्यक्तिहरूको खानेपानी र सरसफाइ जस्ता आधारभूत सेवाहरूमा पहुँच बढाउन तथा अपांगतामैत्री अवधारणाको विकासका लागि उनीहरूको जलउपयोग गुरुयोजना निर्माणका हरेक चरणमा सहभागिता सुनिश्चित गर्दछ । हाम्रो देशको परिवेशमा जलस्रोतको पहुँच र नियन्त्रणमा लैङ्गिकताका आधारमा छान्छाउपडी र जातीय भेदभावबाट प्रायः महिला, बालिका र सीमान्तकृत समूहका सदस्यहरू बढी प्रभावित भएको देखिन्छ । पानीको स्रोतको संरक्षण, पिउने पानी घर नजिक उपलब्ध हुँदा र निर्णय गर्ने तहमा महिला तथा सीमान्तकृत समूहको सहभागिताले उनीहरूको समयको बचत, लैङ्गिक हिंसाको जोखिम, शोषण र नकारात्मक परिणामहरू कम गर्न मद्दत गर्दछ साथै समुदायको जीविकोपार्जन प्रत्यक्ष रूपमा पानीसँग जोडिएको हुने हुदा त्यस्ता विपन्न वर्गहरूको सहभागिता जस्ता लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरणका सवालहरूलाई जलउपयोग गुरुयोजना निर्माण र तत् पश्चातका कार्यान्वयन प्रकृत्यामा समेटेको हुन्छ ।

यस ठाटीकाँध गाउँपालिकाको कूल जनसंख्या १८,३०१^४ रहेको छ भने कूल जनसंख्याको ५१.२०% महिला छ । गाउँपालिकाले यो जनसंख्यालाई समेटन आफ्नो लैङ्गिक तथा सामाजिक समावेशीकरण नीति हाल सम्म तयार गरेर कार्यान्वयनमा ल्याउन सकेको छैन तर स्थानीय तहको उपभोक्ता समिति गठन, परिचालन तथा व्यवस्थापन कार्यविधि २०७५ तयार गरेर स्थानीय विकासका क्रियाकलापहरूमा महिला तथा दलितहरूको सहभागिता र भूमिकालाई समावेश भने गरेको छ । गाउँपालिकाले लैङ्गिक हिंसा, सामाजिक तथा आर्थिक बञ्चितकरणमा परेका वर्गको उत्थानका तथा न्यायका निमित्त गरिवी निवारणका लागि लघु उद्यम विकास कार्यक्रम सञ्चालन कार्यविधि २०७५ तथा न्यायिक समितिले उजुरीको कारवाही किनारा गर्दा अपनाउनु पर्ने कार्य विधीका सम्बन्धमा व्यवस्था गर्न बनेको विधेयक २०७५ तयार गरेको कार्यान्वयनमा ल्याएको छ ।

यस पालिकाको केही ग्रामीण स्थानहरूमा महिनावारीबारे केही हदसम्म अज्ञैपनि पुरातनवादी धारणामा परिवर्तन आउन बाँकि नै छ । तथापि यस पालिकामा राज्य पुनर्संरचना पश्चात स्थानीय तहहरूमा महिलाहरूको सहभागिता संविधानमा व्यवस्था भए अनुसार रहेको छ । स्थानीयस्तरमा गरिने विकास निर्माणका कामहरूमा उपभोक्ता समिति गठन गर्दा महिलाहरूको न्यूनतम ३३ प्रतिशत सहभागिता राख्ने गरेको पाईन्छ । त्यसै गरी दलित तथा विभेदमा परेका अन्य जातीहरूको सहभागिता पनि प्रायः उनीहरूको जनसंख्याकै अनुपातमा हुने गरेको देखिन्छ ।

यही अवधारणालाई अनुकरण गरेर यस गाउँपालिकाले लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरणको सुनिश्चितता गराउन यस गुरुयोजनालाई अगाडि बढाएर सुशासनको उदाहरणीय पालिका बन्नु पर्नेछ ।

जलवायु परिवर्तन अनुकूलन तथा विपद जोखिम व्यवस्थापन

जलवायु परिवर्तन विश्वव्यापी मुद्दा हो । नेपालको परिप्रेक्ष्यमा पनि यो प्रमुख वातावरणीय तथा सामाजिक चुनौतीका रूपमा उभिएको छ । Intergovernmental Panel for Climate Change (IPCC) को प्रतिवेदन अनुसार जलवायु परिवर्तनको जोखिमका हिसाबले नेपाल विश्वमै चौथो नम्बरमा पर्छ र जलवायु

^४ राष्ट्रिय जनगणना २०२१ केन्द्रिय तथ्यांक कार्यालय

परिवर्तनले यस क्षेत्रमा धेरै समस्या ल्याउने अनुमान गरिएको छ । अनियमित वर्षा, मनसुनी वर्षाको तालिकामा गडबडी, एक्कासि आउने बाढी पहिरोमा वृद्धि, नदी कटान आदि जलवायु परिवर्तनका असरहरू हुन् ।

जलवायु परिवर्तनले गर्दा नेपालमा औसत पानी पर्ने समयमा घटबढ भइरहेको हुँदा जलस्रोतहरूमा पानीको बहाव घट्दै गईरहेको र त्यसले प्रत्यक्ष रूपमा समुदायको खानेपानी आपूर्ति, सिंचाइ लगायत जीविकोपार्जनमा नकारात्मक प्रभाव पारेको छ । त्यस्तै विभिन्न किसिमका प्राकृतिक प्रकोपहरू मुख्यतः बाढी, पहिरो, भूकम्प जस्ता प्रकोपहरूले खानेपानी तथा सिंचाइका लागि प्रयोग भएका पानीका मुहानहरू पुरिने, सुक्ने, हराउने र भासिने गरेको हुँदा त्यसले एकातिर समुदायको खानेपानी, कृषि प्रणाली, सिंचाइ, जैविक विविधता तथा जीविकोपार्जनका लागि आवश्यक पानीको अभाव भइरहेको छ भने अर्कोतिर खानेपानी, सिंचाइ तथा जलस्रोत व्यवस्थापनका लागि निर्मित संरचनाहरूको दिगोपना र सुचारुपनामा असर पुऱ्याई रहेको छ ।

स्थानीयस्तरमा पानीका स्रोतहरूको संरक्षण, वर्षाको पानी सङ्कलन र पानीको सही उपयोग नै मौसम परिवर्तनसँग कुलअनुकूलनहुने सही उपायहरू हुन् । यी उपायहरूको अवलम्बनका लागि पनि यो जलउपयोग गुरुयोजना स्थानीयस्तरमा आवश्यक एउटा महत्त्वपूर्ण दस्तावेज भएको महसुस गरिएको छ । यो जलउपयोग गुरुयोजना प्रक्रियाले स्थानीयस्तरमा पानीको पर्याप्तता र पानीको आवश्यकतालाई सुनिश्चित गर्दछ साथै स्थानीय समुदायमा पिछडिएका समूहहरूलाई आफ्नै समुदायका बिचमा वा समुदाय समुदायका बिचमा पानीको समानुपातिक वितरणका सन्दर्भमा अधिकार र सशक्तीकरणको साझा थलो प्रदान गर्दछ । एकीकृत जलस्रोत व्यवस्थापनको सिद्धान्तले पानीको व्यवस्थापन गर्दा सबै तहमा नीति निर्माता, योजनाविद् र उपभोक्ताहरूको सहभागिता हुनुपर्नेमा जोड दिएको छ ।

निकै कठिन भूगोलमा अवस्थित ठाटीकाँध गाउँपालिका जलवायु परिवर्तन र त्यसको प्रभावका दृष्टिले संवेदनशील देखिन्छ । विगतका वर्षहरूमा यस गाउँपालिकाका विभिन्न स्थानहरूमा बाढी, पहिरो, भूस्खलन र पानीका स्रोतहरूको क्षयीकरण जस्ता घटनाहरू घटिरहेका छन् । पानीका मुहानहरू कम हुँदै गइरहेको भन्ने कुरा स्थानीय बासिन्दाहरूले विभिन्न छलफलका क्रममा बताएका छन् भने पहिले पहिले खोलामा सञ्चालन हुने घट्टहरू पानीको अभावले सञ्चालन हुन छोडेका छन्, भइहाले पनि आंशिकरूपमा मात्र सञ्चालन हुने गरेका छन् ।

यस्ता घटनाहरूको पुनरावृत्ति हुन नदिन जलवायु परिवर्तन कुलअनुकूलनतथा प्रकोप जोखिम व्यवस्थापनका व्यावहारिक उपायहरूको अवलम्बनका लागि समेत यस गुरुयोजनाले पहल गरेको छ । साथै यस्ता समस्याहरूको न्यूनीकरणका लागि जलउपयोग गुरुयोजनाले समुदायको क्षमता अभिवृद्धि गरी जलवायु परिवर्तन अनुकूलित र प्रकोपहरू आइपर्दा पनि जोखिम न्यूनीकरण हुने हिसाबले गरिने योजना तर्जुमालाई महत्त्व दिएको छ ।

१.२ जलउपयोग गुरुयोजनाका उद्देश्य र क्षेत्र

१.२.१ जलउपयोग गुरुयोजनाका उद्देश्यहरू

जलउपयोग गुरुयोजनाको उद्देश्य स्थानीयस्तरमा जलस्रोतको प्रभावकारी, समानुपातिक, पारदर्शी र दक्ष रूपले पानीको बहु-उपयोग गर्न एकीकृत योजनाको विकास गर्नु हो । यस योजनाले स्थानीय सरकार र मातहतका जलाधार क्षेत्रहरू भित्रका कुनै निश्चित समुदाय वा समुदायहरू बिच मा जलस्रोतको सही

उपयोग, समानुपातिक वितरण तथा बाँडफाँड मार्फत दिगो रूपमा सवै प्रकारका आवश्यकताहरू पुरा गर्न सुनिश्चितता प्रदान गर्दछ । जलउपयोग गुरुयोजनाका विशिष्ट उद्देश्यहरू यसप्रकार छन्;

- सम्बन्धित भूगोलभित्रको जलस्रोतसँग सम्बन्धित सूचना तथा सुविधाहरू पहिचान गर्ने ।
- सम्बन्धित भूगोलभित्रको वस्तुस्थिति पत्ता लगाउनुका साथै जलस्रोतसँग सम्बन्धित सूचना तथा सुविधाहरू पहिचान गर्ने ।
- पानीका उपलब्ध सबै स्रोतहरूको विश्लेषण गरी स्रोतहरूको न्यायोचित समतामूलक, विवेकपूर्ण वितरण प्रयोग र दिगोपनाको सुनिश्चितता गर्नका साथै योजना प्रति अपनत्वको भावनाको विकास गरी निर्मित संरचनाहरूलाई दीर्घकालीन बनाउन मद्दत गर्ने ।
- जलस्रोतहरूको बहुउपयोग गर्नको लागि अल्पकालीन, मध्यमकालीन र दीर्घकालीन योजना तर्जुमा गरी यस क्षेत्रमा दीर्घकालीन लगानी प्राप्त गर्ने ।
- वातावरणीय दिगोपनाको साथै जल सम्बन्धी भौतिक पूर्वाधारहरू र तिनको दिगो व्यवस्थापनको लागि संस्थागत र वित्तीय व्यवस्थापन सुनिश्चित गर्ने ।
- जलस्रोत क्षेत्रको लगानी नीति तथा दुरदृष्टी निर्माण गरी लक्ष्य हासिल गर्न आन्तरिक तथा बाह्य स्रोत तथा सरोकारवाला पहिचान गर्ने ।
- पालिकास्तरका जलस्रोत र यससँग सम्बन्धित प्राकृतिक स्रोतहरूको संरक्षण गर्न, सरसफाइ र स्वच्छता प्रवर्द्धन आदिमा सरोकारवालाहरूको क्षमता विकास गर्ने ।
- जलस्रोत, सरसफाइ र स्वच्छताको क्षेत्रमा पारदर्शीता, सहभागिता र जवाफदेहिताको अभ्यासको माध्यमबाट सुशासन प्रवर्द्धन गर्ने ।
- जलाधार तथा उपजलाधार क्षेत्र भित्र पर्ने पानीका स्रोतहरूको संरक्षणमा बढावा दिदै पानीको पुनर्भरण, पुनर्धारण र पुनर्उपयोग तथा वातावरणीय स्वच्छताका पक्षहरूमा सम्बन्धित सरोकारवालाहरूको क्षमता विकास तथा सचेतीकरण गर्ने ।
- जलस्रोत, सरसफाइ र स्वच्छता सम्बन्धी सेवाहरूको उपयोगबाट प्राप्त हुने लाभहरूमा समतामूलक पहुँचका साथै जलस्रोतको न्यायोचित बाँडफाँड सुनिश्चित गर्ने ।
- पानीसँग सम्बन्धित योजना तर्जुमा, क्षमता विकास र कार्यान्वयनका हरेक पक्षमा महिला तथा अन्य सीमान्तकृत समूहहरूको समतामूलक सामाजिक तथा आर्थिक विकासलाई प्रवर्द्धन गर्ने ।

१.२.२ जलउपयोग गुरुयोजनाले समेटने क्षेत्रहरू

कुनै निश्चित क्षेत्र भित्र अवस्थित पानीका स्रोतहरू (पृथ्वीको सतह माथि वा सतहका वा सतह भित्रका) को व्यवस्थापन गरी दिगो उपयोग गर्न गुरुयोजनाले समेटने क्षेत्रहरूलाई जलस्रोत व्यवस्थापन कुर्सिका माध्यमबाट ब्याख्या गर्ने गरिन्छ ।

जलस्रोत व्यवस्थापन कुर्सि :- जलउपयोग गुरुयोजनालाई विद्यमान कानूनी प्रावधानहरू अनुसार निर्माण गर्न तथा गुरुयोजना तयारीलाई सहज बनाउनुका साथै योजना निर्माण प्रकृतिलाई व्यवस्थित रूपमा सञ्चालन गर्नका लागि जलउपयोग व्यवस्थापन कुर्सिको अवधारणालाई अवलम्बन गरिएको छ । यो अवधारणा सरोकारवालाहरूको बुझाइमा एकरूपता ल्याउन निकै प्रभावशाली औजारका रूपमा रहेको

छ । जलस्रोत व्यवस्थापन कुर्सिले औल्याएका र गुरुयोजनाले समट्ने ४ (चार) वटा क्षेत्रहरूको चर्चा तल गरिएको छ ।

खानेपानी तथा सरसफाइ:- खानेपानीका योजनाहरू (नयाँ, मर्मत, पुर्ननिर्माण, सेवा विस्तार र सतह, भुमिगत, वर्षातको पानी आदि), स्रोत सुधार तथा संरक्षण, स्वच्छता, सरसफाइ र चर्पी निर्माण, व्यक्तिगत, घरेलु तथा वातावरणीय सरसफाइ खुला दिसामुक्त तथा पूर्ण सरसफाइ योजना र योजनाहरूको सञ्चालन तथा मर्मत सम्भार रणनीति आदि ।

सिंचाइ तथा निकास:- परम्परागत कुलो सिंचाइ योजना र लघु तथा आधुनिक पोखरी सिंचाइ योजनाहरू र ढल निकास । परम्परागत सिंचाइ (कुलो, नहर) प्रणाली हालको सिंचाइ प्रणालीहरूको मर्मत सम्भार तथा पुनःनिर्माण आदि । आधुनिक सिंचाइ (फोहरा सिंचाइ, थोपा सिंचाइ, पोखरी) करेसाबारीको लागि लघु सिंचाइ, खेर जाने पानीको उचित निकास तथा करेसावारी व्यवस्थापनमा प्रयोग आदि, ।

वातावरण तथा पर्यावरण: स्रोत सुधार तथा संरक्षण, स्रोतहरूको पुनर्भरण, पुनर्धारण र पुनर्उपयोग क्रियाकलापहरू, वर्षातको पानी संकलन, विभिन्न पोखरीहरू निर्माण तथा (मनोरञ्जनात्मक र धार्मिक, माछापोखरी, आहाल), वन व्यवस्थापन, चरन क्षेत्रहरूको व्यवस्थित विकास, पाखो तथा गह्रा सुधार, नदी नियन्त्रण, पहिरो नियन्त्रण, वातावरणीय सरसफाइ आदि ।

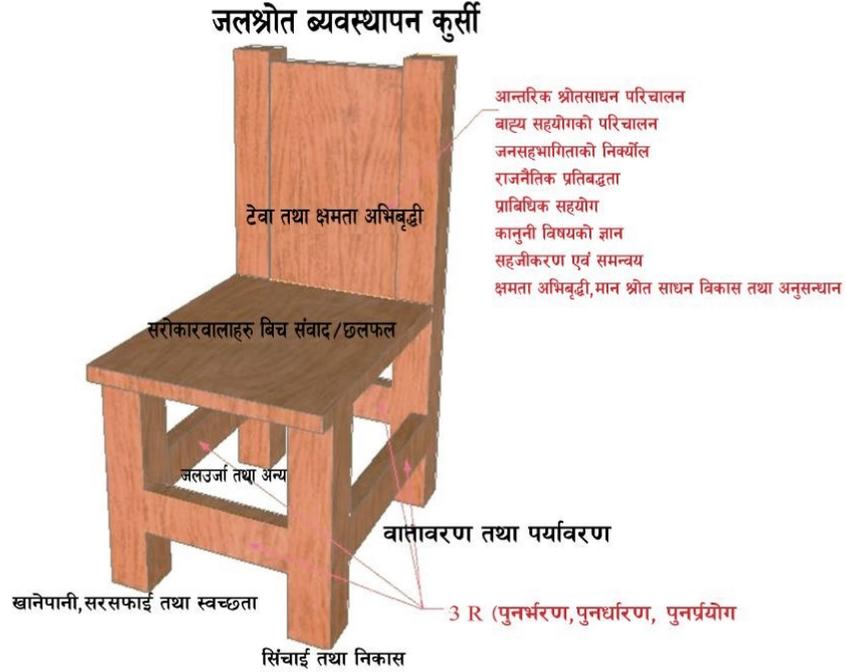
जलशक्ति र अन्य: परम्परागत तथा सुधारिएको पानीघट्ट, साना जलविद्युत उत्पादन आदि । पानीमिल, सुधारिएको घट्ट, घरेलु उद्योगका लागि पानी, लघु जलविद्युत योजना, माछा पोखरी, जनावरका लागि पानी, धार्मिक प्रयोजनका एवं जलक्रिडास्थलका लागि पानी, उन्नतस्तरको जीविकोपार्जन लघुवित्त विकास (सामुदायिक संस्था र सहकारी आदि)

माथि उल्लेखित मुख्यक्षेत्र बाहेक पनि गुरुयोजनाको समग्र निर्माण चरणले तपसिलका विषयवस्तु समेटेको हुन्छ ।

- जलवायु परिवर्तन अनुकूलन, विपद जोखिम व्यवस्थापनका लागि पानीका स्रोतहरूको पुनर्भरण, पुनर्धारण र पुनर्प्रयोग।
- सरोकारवालाहरूको छलफलको थलो: जलस्रोतहरूको समष्टिगत प्रयोगमा उत्पन्न हुन सक्ने विवाद न्यूनीकरण, जलाधार क्षेत्रहरू विचको पारस्परिक सम्बन्ध, पानीको उपयोगितामा पानीका उपयोगका क्षेत्रहरूको प्राथमिकता आदि ।
- टेवा तथा क्षमता अभिवृद्धी: स्थानीय तह, समुदायहरूको आन्तरिक तथा बाह्य स्रोत साधनको परिचालन, जनसहभागिताका पक्षहरू, राजनैतिक क्षेत्रको प्रतिबद्धता, कानूनी विषयहरूको सचेतीकरण, स्थानीय स्रोत साधनहरूको समग्र विश्लेषण र स्थानीय समुदायहरूको क्षमता विकास आदि ।

समग्रमा स्थानीय सरकारहरूले आफ्नो योजना तर्जुमा, कार्यान्वयन र मुल्याङ्कन गर्दा साथै स्रोत साधन जुटाउन र सरोकारवालाहरूलाई छलफल र लगानीको वातावरण बनाउन जलस्रोत व्यवस्थापन कुर्सीलाई

सहज
औजारको
रूपमा प्रयोग
गर्न
सक्दछन् ।



चित्र १: जलउपयोग गुरुयोजना तथा जलस्रोत व्यवस्थापन कुर्सी

१.३ जल उपयोग गुरुयोजना निर्माणमा अपनाइएका पद्धतीहरू

१.३.१ स्थानीय तहका विद्यमान रणनीतिक योजनाहरूको समिक्षा

नेपालको संविधान २०७२ को मौलिक हक खण्ड धारा ३० मा स्वच्छ वातावरणको हक तथा धारा ३५ मा स्वास्थ्य सम्बन्धी हक उल्लेख गरी नागरिकहरूको खानेपानी तथा सरसफाई सम्बन्धी अधिकारलाई सुनिश्चित गर्न खोजेको देखिन्छ । त्यसै गरी दिगो विकास लक्ष्य बुद्धौ नं ६ ले पनि दिगो, स्वच्छ तथा धान्न सकिने खानेपानी सुविधाको उल्लेख गरी सबै सरोकारवाला निकायहरूको ध्यानाकर्षण गरेको छ । नेपालको संविधान २०७२ ले स्थानीय सरकारको कार्यक्षेत्र निर्दिष्ट गरी संविधान तथा प्रचलित ऐन, कानून तथा नियमावलीहरूसँग नबाझिने गरी आवश्यक ऐन, नियमावली तथा कार्यविधिहरू निर्माण गर्न सक्ने व्यवस्था गरेको छ ।

यस ठाटीकाँध गाउँपालिकाले पनि विकासका योजनाहरूलाई छिटो छरितो तथा प्रभावकारी बनाउन ठाटीकाँध गाउँपालिका कार्यपालिका कार्यविधि २०७४ निर्माण गरी कार्यान्वयन गरेको छ । त्यसै गरी वर्तमान उर्जाको माग तथा बजारको आवश्यकतालाई मध्यनजर गर्दै जलविद्युत, सौर्य उर्जा तथा वायु उर्जा को विकासमा निजि क्षेत्रको लगानी बढाउन तथा व्यवस्थित गर्न ठाटीकाँध गाउँपालिका स्थानीय उर्जा विकास सम्बन्धी निर्देशिका २०७४ जारी गरेको देखिन्छ ।

ठाटीकाँध गाउँपालिकाले आ.व. २०७४/२०७५ मा दीर्घकालीन विकास योजनाको अवधारणाभिन्न बसी योजनाको खाका कोरेको देखिन्छ । यस पालिकाको खानेपानी, सरसफाई तथा स्वच्छता क्षेत्रको क्षेत्रगत योजना तथा नीतिहरू बनेको देखिदैन । हाल NWASH र जलउपयोग गुरुयोजना निर्माणको आवधिमा

यस गाउँपालिकाको सबै बस्तीहरूमा छलफल गरी NWASH प्रणाली अद्यावधिक गरी जलउपयोग गुरुयोजनाका लागि आवश्यक पर्ने तथ्याङ्कहरू सङ्कलन र प्रविष्टि गरिएको छ । यसका साथै गाउँपालिकाले तपशिलका नीति, कार्यविधि तथा योजनाहरू निर्माण गरेको देखिन्छ ।

तालिका २: गाउँपालिकाले तयार गरेका विभिन्न ऐन/नीति, कार्यविधि

गाउँपालिकाले निर्माण गरेका ऐन/नीति, कार्यविधि तथा योजनाहरू	कार्यान्वयनको अवस्था
स्वास्थ्य तथा सरसफाइ नीति २०७८	कार्यान्वयनमा रहेको
विपद् पूर्व तयारी तथा प्रतिकार्य योजना, ठाटीकाँध गाउँपालिका	कार्यान्वयनमा रहेको
वार्षिक खानेपानी योजना तयारीका लागि प्राथमिकता मापदण्ड २०७८	कार्यान्वयनमा रहेको
खानेपानी सेवा सञ्चालन व्यवस्थापन कार्यविधि २०७८	कार्यान्वयनमा रहेको
खानेपानी रणनीति २०७७-०७८	कार्यान्वयनमा रहेको
जलचर एवम जलीय जैविक विविधता संरक्षण सम्बन्धी ऐन, २०७७	कार्यान्वयनमा रहेको
स्वच्छ र स्वस्थ वातावरण कायम गर्ने सम्बन्धमा व्यवस्था गर्न बनेको ऐन, २०७७	कार्यान्वयनमा रहेको
विपद् व्यवस्थापन तथा सहायता कार्यविधि २०७६	कार्यान्वयनमा रहेको
फोहोर सरसफाइ कार्यविधि २०७६	कार्यान्वयनमा रहेको
ठाटीकाँध गाउँपालिकाको पूर्ण सरसफाइ कार्यक्रम सञ्चालन सम्बन्धी कार्यविधि (पहिलो संशोधन) कार्यविधि, २०७६	कार्यान्वयनमा रहेको
स्वास्थ्यक्षेत्रको अनुगमन, मूल्यांकन तथा सुपरिवेक्षण निर्देशिका २०७८	कार्यान्वयनमा रहेको

स्रोत: ठाटीकाँध गाउँपालिकाको वेबसाइट, (<https://dullumun.gov.np>)

माथि उल्लेख गरिए अनुसारका केहि ऐन, कार्यविधि तथा योजनाहरूको निर्माण गरिएको भएता पनि त्यसको पूर्णरूपमा कार्यान्वयन हुन सकेको देखिदैन । साथै खानेपानी, सरसफाइ तथा स्वच्छता प्रवर्द्धनका लागि प्रत्यक्ष रूपमा सहयोग पुऱ्याउने नीति तथा रणनीतिहरू जस्तै: जलस्रोत नियमावली, खानेपानी तथा सरसफाइ रणनीति/पूर्ण सरसफाइ रणनीतिहरू बनेको देखिदैन । त्यसैले पनि अब निर्माण हुने खानेपानी, सरसफाइ तथा स्वच्छता योजना र यस जलउपयोग गुरुयोजना गाउँपालिकाको लागि क्षेत्रगत योजना तर्जुमा गर्न कोषेढुङ्गा साबित हुने अपेक्षा गरिएको छ ।

१.३.२ रणनीतिक योजनाहरूको एकीकरण

जलउपयोग गुरुयोजना तयारीका लागि पालिकाबाट तयार गरिएका जलस्रोतसँग सम्बन्धी ऐन, नीति, नियम र योजनाहरूको अध्ययन, विश्लेषण र उपलब्ध तथ्याङ्कहरूको एकीकरण गर्ने कार्य गरिएको छ । पालिकाको WASH योजना, गाउँ पार्श्वचित्र, बिभिन्न विषयगत शाखाका तथ्याङ्कहरूका साथै सरोकारवाला निकायहरूको तथ्याङ्कहरूलाई समेतलाई समायोजन गरी गुरुयोजनाको अन्तिम प्रारूप तयार गरिएको छ । जलउपयोग गुरुयोजना तयार गर्दा पालिकामा उपलब्ध तथ्याङ्कहरूका अतिरिक्त आवश्यक अन्य तथ्याङ्कहरू सामाजिक तथा प्राविधिक सर्वेक्षण, सर्वेक्षणका क्रममा गरिएका भेला, अन्तरक्रिया, लक्षित समुह/समुदाय भेटघाटमा आधारित भई प्रचलित ऐन कानूनहरूलाई समेत ध्यानमा राख्दै योजनाहरू तर्जुमा गरिएका छन् ।

ठाटीकाँध गाउँपालिका को आ.व. २०७९/२०८० को नीति तथा कार्यक्रममा खानेपानी सेवाबाट वञ्चित टोल तथा बस्तीहरूको लागि विशेष महत्व दिइ योजना निर्माण गरेको देखिन्छ । त्यसैगरि सिंचाइ तथा उर्जा विकास विकासका लागि केही योजना छनौट तथा बजेट विनियोजन गरेको देखिन्छ । आगामी

दिनमा खानेपानी तथा सरसफाइ वातावरण संरक्षण, जलवायु अनुकूलन तथा सामुदायिक सरसफाइ सम्बन्धी योजनाहरूमा पालिकाले जल उपयोग गुरुयोजनाले मार्ग निर्देश गरे बमोजिम वार्षिक कार्ययोजना तयार गरी आवश्यक स्रोत साधनको व्यवस्था गरी अघि बढ्ने छ । बढ्दो जनसंख्या तथा शहर उन्मुख ग्रामीण भेगलाई व्यवस्थित गर्न विभिन्न योजनाहरू सम्भाव्य सरोकारवालाहरूको पहिचान गरी कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने छ । पालिकामा सिंचाइ कुलो निर्माण तथा मर्मत, लघु तथा पोखरी सिंचाइ योजनाहरू, बहुद्देश्यीय योजनाको निर्माण, लघु जल विद्युत योजनाको निर्माण तथा मर्मत संभार, आधुनिक घट्टको निर्माण जस्ता योजनाहरू वडास्तरमा छलफल गरी सूची तयार गरी फिल्डस्तरमा तथ्याङ्क संकलन गरी पालिका स्तरमा छलफल गरी गुरुयोजनामा यसलाई पूर्णता दिइएको छ । जलस्रोतमा आधारित विद्यमान योजनाहरूको मर्मत तथा पुननिर्माण तथा पालिको ध्यान आकृष्ट भएकाले सोही अनुसार निर्माण भैसकेका सिंचाइ योजनाहरूको मर्मत संभारका योजनाहरू तथा पानी पुनरभरण पोखरीहरू, पोखरी सिंचाइ योजनाहरू, सामुदायिक सरसफाइ योजनाहरू पनि वडास्तरमा नै छलफल गरी पालिका स्तरमा छलफल तथा प्रमाणीकरण गरी तयार गरिएको छ । आवश्यकता, लगानी, लाभान्वित जनसंख्या आदिको आधारमा योजनाको प्राथमिकीकरण गरी छोटो अवधि, मध्यम अवधि तथा लामो अवधिको कृयाकलाप गरी जल उपयोग गुरुयोजना कार्यान्वयन गरिने लक्ष्य लिइएको छ । गाउँपालिकाद्वारा जारी गरिएका खानेपानी रणनीति २०७७-०७८ ले सन् २०३० सम्ममा सबै गाउँपालिकाका बासिन्दाहरूलाई उच्च सुविधास्तरको खानेपानी सेवाको सुनिश्चित गर्ने लक्ष्य लिएको देखिन्छ । जलचर एवम् जलीय जैविक विविधता संरक्षण सम्बन्धी ऐन, २०७७ ले गाउँपालिका क्षेत्रमा भएका जलीय जैविक तथा जलप्राणीहरू जस्तै: रैथाने माछाका प्रजातीहरूको, संरक्षण, जल प्रदूषण नियन्त्रण जस्ता कुरालाई विशेष महत्व दिएको छ । गाउँपालिकाको सरसफाइलाई तथा जनस्वास्थ्यलाई उच्च प्राथमिकतामा राखी कार्यान्वयनमा ल्याइएको "स्वच्छ र स्वस्थ वातावरण कायम गर्ने सम्बन्धमा व्यवस्था गर्न बनेको ऐन, २०७७" मार्फत विभिन्न साझेदारी संस्थाहरूसँग सहकार्य गरी गाउँपालिकाको फोहोर व्यवस्थापन, चेतनामूलक कार्यक्रमहरू कार्यान्वयन गर्दै जाने देखिन्छ । यी ऐन, कानून तथा योजनाहरू कार्यान्वयन गर्न जलउपयोग गुरुयोजना थप सहयोगी हुने देखिन्छ ।

१.३.३ जलउपयोग गुरुयोजना तयारी प्रकृया र चरणहरू

जलउपयोग गुरुयोजनाको अन्तिम प्रतिवेदन पालिकास्तरमा गरिएका श्रृंखलावद्ध क्रियाकलापहरूको नतिजा हो । जल उपयोग गुरुयोजना तर्जुमा गर्ने क्रममा पालिका भित्र रहेका जलस्रोतहरूको पहिचान र तिनलाई केमा उपयोग गर्ने भन्ने निर्णय पालिका भित्र वसोवास गर्ने सबैको सहभागितामा गरिएको थियो । स्थानीय तह कार्यसञ्चालन निर्देशिका २०७४ मा आआफ्ना तहहरूले योजनाबद्ध विकासका लागि क्षेत्रगत रूपमा गुरुयोजनाहरू तयार गर्न सक्ने भनी गरिएको व्यवस्था अनुसार ठाटीकाँध गाउँपालिकाले यो जलउपयोग गुरुयोजना तर्जुमा गरेको हो । ठाटीकाँध गाउँपालिकाका ६ वटा वडाहरू समेटेर समग्र गाउँपालिकाको गुरुयोजना बनाउनुपर्ने भएकाले सोही अनुसार निर्माण अवधारणा र प्रक्रिया समेत तय गरिएको थियो । कार्ययोजना अनुसार ६ वटै वडाहरूलाई टोलमा विभाजन गरेर समुदायसँग अभिमुखीकरण तथा छलफलबाट तथ्याङ्कलाई अद्यावधिक गरेर विस्तृत सामाजिक र प्राविधिक अध्ययन सुरु गरिएको थियो । पालिकाभित्रका जलाधार क्षेत्रका सम्पूर्ण आवश्यकताहरूलाई सँगसँगै सम्बोधन गर्ने, जलस्रोतका विविध पक्षहरू बिच सामन्जस्यता कायम गर्ने र साथै पर्यावरणको सन्तुलन कायम गर्ने गरी एकीकृत जलस्रोत व्यवस्थापनको समष्टिगत अवधारणालाई अवलम्बन गर्दै सहभागितामूलक योजना

तर्जुमालाई मुख्य केन्द्रविन्दु राखी जनसहभागितालाई महत्त्व दिएर चरणबद्ध खुड्किला पद्धति अनुसार जल उपयोग गुरुयोजना तयार पारिएको छ ।

वडास्तरीय र गाउँपालिकालाई जलस्रोतहरूको योजना तर्जुमा, व्यवस्थापन र विकासका लागि योजना एकाइका रूपमा लिइएको छ । सहभागितात्मक प्रक्रियाका आधारमा गाउँपालिकाभित्रको भौगोलिक एवं प्राकृतिक अवस्था, जलाधार क्षेत्रहरू, विद्यमान एवं सम्भावित जलउपयोग, जलस्रोतहरूको उपलब्धता एवं विभिन्न समुदाय आदिलाई मध्यनजर गरी गाउँपालिकालाई उपसमितिहरूमा विभाजन गरी समुदायस्तरमा जलस्रोत व्यवस्थापन उपसमितिहरू गठन गरिएको छ । सोही अनुरूप हरेक उपसमितिस्तरमा, विभिन्न छलफलसंगै सामाजिक र प्राविधिक अध्ययनहरू समन्वयात्मक, सहभागितात्मक, समावेशी एवं पारदर्शी प्रक्रियाबाट सम्पन्न गरी जलउपयोग गुरुयोजना निर्माण गरिएको छ ।

गुरुयोजना तयारी गर्दा गाउँपालिकामा तर्जुमा गरिएका क्षेत्रगत रणनीति तथा योजनाहरू अध्ययन, पालिकाको वस्तुस्थिति अवलोकन, समुदायस्तरमा गरिएका सर्वेक्षण, अन्तक्रिया, जनचेतना तथा क्षमता विकास निश्चित समुदाय तथा जानिफकार भेटघाट, संस्थागत क्षमता विकासका कार्यहरू, तथ्याङ्क प्रमाणीकरण तथा योजना तर्जुमा गोष्ठीहरू पर्दछन् । गुरुयोजना तयारी कार्यलाई एकरूप बनाउन तथा यस कार्यमा समुदायको सहभागिता सुनिश्चित गर्न चरणबद्ध कार्यपद्धति निर्माण गरी कार्यान्वयनमा ल्याइएको छ । यस प्रक्रियामा चित्र-२ मा दिईएका पाँचवटा चरण र त्यस अन्तर्गतका १३ वटा खुड्किलामा आधारित रही जलउपयोग गुरुयोजनाको कार्य सम्पादन गरिएको थियो ।

जल उपयोग गुरुयोजनाको प्रारम्भिक चरणभित्र गाउँपालिकाको आवश्यकता, उत्सुकता, लगानी प्रतिबद्धता आदिमा आधारित भई ठाँटीकाँध गाउँपालिका छनौट भई, गुरुयोजना निर्माण र प्राविधिक सहयोगका लागि बिज्ञ संस्थासँग सम्झौता, परामर्श बैठक र अन्तर्क्रिया लगायत सेवाप्रदायक ब्यक्ति छनौट तथा तालिम लगायत क्रियाकलापहरू सम्पन्न गरिएका थिए ।

तयारी तथा पूर्व योजना तर्जुमा चरण

जलउपयोग गुरुयोजनाको प्रारम्भिक चरणभित्र स्थानीय तह (गाउँपालिका र वडा) को आवश्यकता, उत्सुकता, लगानी प्रतिबद्धता आदिमा आधारित भई गाउँपालिका छनौट गर्ने लगायत सेवा प्रदायक संस्था र व्यक्तिहरू छनौट तथा तालिम लगायतका क्रियाकलापहरू सञ्चालन गरिएका थिए ।

तयारी चरणमा युएसएआइडी कर्णाली जल परियोजनाले NwASH र जलउपयोग गुरुयोजना निर्माण (DAI Collect KoBo) सम्बन्धी ३ दिने प्रशिक्षक प्रशिक्षण तालिम आयोजना गरेको थियो । उक्त प्रशिक्षक प्रशिक्षण तालिममा साँझेदार संस्थाहरूबाट गुरुयोजना निर्माण लक्ष्य राखिएका स्थानीय तहहरूका लागि ६ जना सहभागी भएका थिए । सहभागीहरूको विवरण तालिका-३ मा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका ३: प्रशिक्षक प्रशिक्षणमा सहभागिता विवरण

जम्मा	लिंग अनुसार			जातजाति अनुसार सहभागी विवरण					
	महिला	पुरुष	अन्य	ब्राम्हण/ठकुरी/ क्षेत्री/सन्यासी	दलित	जनजति	नेवार	मुस्लिम	अन्य
६	१	५	०	२	०	२	२	०	०

स्रोत: जलउपयोग गुरुयोजना, क्षमता विकासका क्रियाकलापहरू, २०८०

क्षमता विकास चरण

जलउपयोग गुरुयोजना तयारीका सम्पूर्ण कार्यहरूको अगुवाई तथा नेतृत्व गाउँपालिकाबाट गर्नुपर्ने भएकाले यस चरणमा जलउपयोग गुरुयोजना तयारीका लागि स्थानीयस्तरमा विभिन्न सरोकारवालाहरूको क्षमता विकास गर्ने कार्यहरू गरिएका थिए । जस अन्तरगत गाउँपालिका स्तरमा जलउपयोग गुरुयोजना सम्बन्धी परामर्श गोष्ठी तथा अभिमुखीकरण, ६ वटै वडाहरूमा वडास्तरीय जलउपयोग गुरुयोजना तयारी प्रक्रिया सम्बन्धी परामर्श बैठक र अभिमुखीकरण गोष्ठी, वडा तहमा दलित, महिला तथा पछाडि पारिएका वर्गहरूको लागि क्षमता विकास तालिम, उप-जलाधारस्तरीय गुरुयोजना तथ्याङ्क संकलनमा समन्वय र सहयोग गर्न स्वयम्सेवी सहजकर्ता छनौट, विभिन्न प्राविधिक समितिहरू गठन तथा अभिमुखीकरण बैठक र अन्तरक्रिया आदि क्रियाकलापहरू सञ्चालन गरिएका थिए । यो चरणमा अध्ययन चरणमा सम्पादन गरिने क्रियाकलापहरू सम्बन्धी विस्तृत कार्ययोजना समेत तयार गरिएको थियो ।

ठाटीकाँध गाउँपालिकामा जलउपयोग गुरुयोजना निर्माणको क्रममा विभिन्न क्षमता विकासका क्रियाकलापहरू सञ्चालन गरिएका छन् । तथ्याङ्क संकलनका लागि परिचालन हुने गणकहरूका लागि NWASH तथा DAI Collect KoBo एप्लिकेशन प्रयोग सम्बन्धी तालिम, वडा तथा गाउँपालिकास्तरमा जनप्रतिनिधिहरू/स्थानीय बुद्धिजीवी, समाजसेवी, गाउँपालिकास्तरमा क्रियाशील राजनीतिक दलका प्रतिनिधिहरू सहितको उपस्थितिमा क्षमता विकासका विभिन्न क्रियाकलापहरू सञ्चालन गरिएका थिए । जलस्रोतको न्यायिक बाँडफाँड, जलस्रोत सम्बन्धी विद्यमान कानूनहरूको जानकारीका साथै जलस्रोतहरूमा समान अधिकार र पहुँचका लागि महिला तथा पछाडि पारिएका वर्गका प्रतिनिधिहरूका लागि समेत क्षमता अभिवृद्धि सम्बन्धी २ दिने तालिम सञ्चालन गरिएको थियो । जलउपयोग गुरुयोजना निर्माणको क्रममा ठाटीकाँध गाउँपालिकामा सञ्चालन गरिएका क्षमता विकास सम्बन्धी क्रियाकलापहरूमा सहभागीहरूको लैङ्गिक र जातीय विवरण तालिका - ४ मा प्रस्तुत गरिएको छ ।



चित्र २: जलउपयोग गुरुयोजना निर्माणका चरणहरू

तालिका ४: क्षमता विकास सम्वन्धी तालिमका सहभागीहरूको लैङ्गिक र जातीगत विवरण

सञ्चालन मिति र सम्पन्न क्रियाकलापहरू	पुरुष	महिला	अन्य	ब्राह्मण/क्षेत्री/ठकुरी/सन्यासी	जनजाति	नेवार	दलित	मुस्लिम	अन्य	जम्मा सहभागी
४-६ बैशाख २०८०										
गणकहरूलाई NWASH र WUMPको तथ्यांक संकलन तालिम	३	६	०	९	०	०	०	०	०	९
१८ बैशाख, २०८०										
पालिकास्तरीय समन्वय गोष्ठी	१५	४	०	१८	०	०	१	०	०	१९
१९-२४ बैशाख, २०८०										
वडा स्तरीय समन्वय गोष्ठी	५५	५६	०	८९	३	०	१९	०	०	१११
१९ - २९ बैशाख २०८०										
लक्षित वर्गलाई क्षमता विकास तालिम	५६	१०६	०	१२८	१	०	३३	०	०	१६२

सञ्चालन मिति र सम्पन्न क्रियाकलापहरू	पुरुष	महिला	अन्य	ब्राह्मण/क्षेत्री/ठकुरी/सन्ध्यासी	जनजाति	नेवार	दलित	मुस्लिम	अन्य	जम्मा सहभागी
३-८ असार, २०८०										
वडा स्तरीय क्षमता विकास तालिम	४३	६८	०	८१	३	०	२७	०	०	१११
जम्मा	१७२	२४०	०	३२५	७	०	८०	०	०	४१२

स्रोत: जलउपयोग गुरुयोजना, क्षमता विकासका क्रियाकलापहरू, २०८०

सूचना संकलन/अध्ययन चरण

यस क्षमता विकास चरणमा तयार गरिएको कार्ययोजनामा आधारित भई उप-जलाधार क्षेत्रस्तरीय भेला र बैठकहरूका माध्यमबाट सामाजिक स्रोत नक्शांकनको कार्य गर्नुका साथै सो क्षेत्रको विद्यमान अवस्था पहिचान गर्नका लागि सघन रूपले सामाजिक र प्राविधिक अध्ययन गर्ने जस्ता कार्य सम्पादन गरिएका थिए । उक्त कार्यहरूको लागि प्रत्येक उप-जलाधार क्षेत्रमा २ देखि ३ दिन सम्म (भौगोलिक कठिनता तथा घरधुरी संख्या र अवस्थिति अनुसार फरक पर्न सक्ने) सामाजिक र प्राविधिक क्षेत्रका कर्मचारीहरूको छुट्टाछुट्टै टोली तयार गरी उक्त क्षेत्रका लागि समन्वय गर्न तोकिएका स्वमसेवीहरूको सहयोगमा विद्यमान तथ्याङ्क संकलन एवं अवस्था विश्लेषणका कार्यहरू सञ्चालन गरिएका थिए । यस कार्यमा उप-जलाधार क्षेत्रभित्रका सम्पूर्ण टोल तथा बस्तीहरूको घरधुरी सहितको तथ्याङ्क, विद्यमान खानेपानी तथा सरसफाइको तथ्याङ्क, निर्माण सम्पन्न एवं चालु अवस्थामा रहेका जलस्रोतसँग सम्बन्धित सबै क्षेत्रका योजनाहरूको तथ्याङ्क संकलन एवं सञ्चालन अवस्था विश्लेषण, विद्यमान पानीका स्रोतहरूको सूची तयार र क्षमता मापन तथा सम्भावित प्रयोग हुन सक्ने क्षेत्रहरूको पूर्वानुमान एवं पहिचान लगायत सो क्षेत्रभित्रका सम्पूर्ण संघसंस्थाहरूको खानेपानी सरसफाइ तथा स्वच्छताको तथ्याङ्कहरू संकलन गरी निश्चित ढाँचाका फारमहरूमा भरी हरेक क्षेत्रको अवस्था विश्लेषण गर्ने कार्य गरिएको थियो । यो चरणमा आवश्यकता अनुसार स्थानीय तहका प्राविधिक समिति सदस्यहरू, ठाटीकाँध गाउँपालिकाभित्र कार्यरत जलस्रोत सम्बद्ध क्रियाशिल शाखाहरू, गैर सरकारी संस्थाहरूसँगको समन्वयमा तथ्याङ्कहरू संकलन गरिएको थियो । वडाभित्रका सम्पूर्ण उप-जलाधार क्षेत्रहरूको तथ्याङ्क संकलन पश्चात् गुरुयोजनाका तथ्याङ्क संकलन ढाँचाहरूमा तथ्याङ्क प्रविष्टी सहित योजना तर्जुमा चरणको तयारी यसै चरणमा गरिएको छ ।

ठाटीकाँध गाउँपालिका जलउपयोग गुरुयोजना निर्माणको क्रममा ६ वटै वडाका ७५ वटै बस्तीहरूमा वडा प्रतिनिधिहरू लगायत टोलका सबै घरधुरीहरूको सामानुपातिक र समावेशी उपस्थितिमा सहभागितात्मक बिधि सामाजिक/स्रोत नक्शांकनबाट सामाजिक तथा प्राविधिक तथ्याङ्कहरू संकलन गरिएको थियो । संकलित तथ्याङ्क/सूचनाहरूको प्रविष्टि N-WASH/DAI Collect (KoBo Toolbox) मा गरिएको थियो । संकलित तथ्याङ्कहरूको विवरण संलग्न अनुसूचीहरूमा उल्लेख गरिएको छ ।

योजना तर्जुमा चरण

यस चरणमा उप-जलाधार क्षेत्रहरूको संकलित तथ्याङ्कहरूको आधारमा सबै क्षेत्रलाई विश्लेषण गरी उप-जलाधार क्षेत्रस्तरबाट जलस्रोतसँग सम्बन्धित सबै (खानेपानी, सरसफाइ, उर्जा, वातावरण र पर्यावरण,

संस्थागत विकास, स्थानीय मानव संसाधन विकास) क्षेत्रको आवश्यकता पहिचान गरी सबै क्षेत्रका क्षेत्रगत योजनाहरू तर्जुमा गरी वडाका जनप्रतिनिधीहरूको नेतृत्वमा योजनाहरूको वडास्तरीय प्राथमिकीकरण गरिएको थियो ।

मापदण्डमा आधारित प्राथमिकीकरणको औजार (CBRT) को आधारमा खानेपानी लगायत जलस्रोत व्यवस्थापन कुर्सीले औल्याएका क्षेत्रका योजनाहरूको प्राथमिकीकरण, समुदायको विद्यमान अवस्था, कठिनता विश्लेषण, वास्तविक माग र प्राविधिक परामर्शलाई समेत आधार गरिएको थियो भने अन्य योजनाहरूको हकमा बढी क्षेत्रफल, जनसंख्या लाभान्वित हुने, प्रतिव्यक्ति लागत कम हुने, बिगत ५ वर्षमा कुनै पनि निकायबाट बजेट बिनियोजन नभएको तथा व्यवस्थापकीय क्षमता राम्रो भएका र आयआर्जनमा सहयोग पुग्ने जस्ता मापदण्डहरूमाथि गाउँपालिकाका जनप्रतिनिधीहरू र सरोकारवालाहरूको व्यापक छलफल सहित अनुमोदन गरी सोको आधारमा योजनाहरू छनौट गरिएका थिए ।

वडामा योजना तर्जुमा गर्दा योजना तथा कार्यक्रमहरूलाई वडाले कार्यान्वयन गर्ने तथा बाह्य सहयोग र आन्तरिक स्रोत परिचालन गरी कार्यान्वयन गरिने गरी छुट्टाएर गाउँपालिका स्तरको गुरुयोजनामा समावेश गरिएका छन् । वडास्तरबाट तर्जुमा गरिएका योजनाहरूलाई अन्तिम रूप दिई जलउपयोग गुरुयोजनामा समावेश गर्नको लागि गाउँपालिकास्तरमा २ दिने जलउपयोग गुरुयोजना, लगानी नीति तथा योजना तर्जुमा गोष्ठी आयोजना गरी सहभागितात्मक ढंगबाट सबै योजनाहरूको प्रस्तुतिकरण, आवश्यक छलफल एवं समायोजन तथा प्राथमिकीकरण गरी गाउँपालिका तथा अन्य सरोकारवाला सहयोगी संघ/संस्थाहरूबाट योजनाहरूको कार्यान्वयन, परिचालन एवं प्राथमिकता क्रमको अनुसरण गर्न प्रतिबद्धता सहित अनुमोदन गर्ने कार्य गरिएको थियो । ठाटीकाँध गाउँपालिकाको जलउपयोग गुरुयोजना निर्माणको क्रममा वडास्तरीय तथ्याङ्क प्रमाणीकरण र योजना तर्जुमा गोष्ठी सम्पन्न गरिएको थियो भने वडाको योजना तर्जुमा पश्चात गाउँपालिकास्तरीय योजना तर्जुमा गोष्ठी सञ्चालन गरिएको थियो ।

वडास्तरीय योजना तर्जुमा गोष्ठीमा वडा प्रतिनिधिहरू, स्थानीयस्तरमा कार्यरत संघ/संस्थाहरू, बुद्धिजिबी, समाजसेवीहरूको उपस्थिति रहेको थियो भने गाउँपालिकास्तरीय योजना तर्जुमा गोष्ठीमा गाउँ प्रमुख, उप-प्रमुख, गाउँ कार्यपालिकाका सम्पूर्ण सदस्यहरू, महिला बालबालिका शाखा, योजना शाखा लगायत सबै सरोकारवालाहरूको उपस्थिति रहेको थियो । वडास्तरीय योजना तर्जुमा गोष्ठी र गाउँपालिकास्तरीय योजना तर्जुमा गोष्ठीका सहभागीहरूको लैङ्गिक र जातीगत आधारमा विवरण निम्न तालिका-५ अनुसार रहेको छ ।

तालिका ५: योजना तर्जुमा गोष्ठीका सहभागीहरूको विवरण

मिति	पुरुष	महिला	अन्य	ब्राह्मण/क्षेत्री/ ठकुरी/ सन्ध्यासी	जनजति	नेवार	दलित	मुस्लिम	अन्य	जम्मा सहभागी
२८ जेठ देखि ६ असार २०८०										
वडास्तरीय प्रमाणिकरण तथा योजना तर्जुमा गोष्ठी	९०	५५	०	११७	४	०	२४	०	०	१४५
१८-१९ असार २०८०	३५	४	०	३२	४	०	३	०	०	३९

मिति	पुरुष	महिला	अन्य	ब्राह्मण/क्षेत्री/ ठकुरी/ सन्ध्यासी	जनजति	नेवार	दलित	मुस्लिम	अन्य	जम्मा सहभागी
गाउँपालिकास्तरीय योजना तर्जुमा गोष्ठी										
जम्मा	१२५	५९	०	१४९	८	०	२७	०	०	१८४

स्रोत: जलउपयोग गुरुयोजना, वडा तथा नगपालिकास्तरीय योजना तर्जुमा गोष्ठी, २०८०

कार्यान्वयन चरण

यो जलउपयोग गुरुयोजनाको अन्तिम चरण हो जसमा सम्पूर्ण योजनाहरूको कार्यान्वयन, उपलब्धिहरूको मापन एवं समिक्षा जस्ता कार्यहरू सम्पदन गरिने छन । यस चरणमा जलउपयोग गुरुयोजनाको प्रथमिकता क्रममा रहेका योजनाहरूको अनुसरण, कार्यान्वयन, स्रोत परिचालन, अनुगमन मूल्यांकन एवं सम्पर्क समन्वय का गतिविधिहरू सञ्चालन गरी जलउपयोग गुरुयोजनाको उपलब्धी हासिल गरिनुको साथै समय सापेक्ष गाउँपालिकाले जलउपयोग गुरुयोजनाको कार्यान्वयन स्थितिको समिक्षा गरी अवश्यकता अनुसार गुरुयोजनाको अद्यावधिक गरिन्छ ।

ठाटीकाँध गाउँपालिकाको हाल निर्माणको क्रममा रहेको जलउपयोग गुरुयोजनामा योजना तर्जुमा गोष्ठीमा व्यापक छलफल गरी तोकिएका प्राथमिकताक्रम अनुसार क्षेत्रगत योजनाहरूको कार्यान्वयन गर्ने र योजनाहरू कार्यान्वयनका लागि विभिन्न सरोकारवाला निकायहरूसँग समन्वय र सहकार्य गर्ने समेत छलफल गरिएको थियो । ठाटीकाँध गाउँपालिकाले खानेपानी योजनाहरूको प्राथमिकरणका लागि योजना छनौटका लागि प्राथमिकीकरणका औजारहरू (CBRT) को आधारमा गर्दा साच्चिकै खानेपानी सेवाबाट बञ्चित रहेका वर्ग समुदायहरू समेटिएको धारणा सहभागीहरूको रहेको थियो ।

अध्याय २: गाउँपालिकाको वस्तुस्थिति विश्लेषण

२.१ गाउँपालिकाको संक्षिप्त परिचय

नेपालको कर्णाली प्रदेश अन्तर्गत दैलेख जिल्लाका चार नगरपालिका र सात गाउँपालिका मध्ये ठाटीकाँध गाउँपालिका दैलेख जिल्लाको निवाचन क्षेत्र नं. २ मा पर्दछ । जिल्ला सदरमुकाम नारायण गाउँपालिकाबाट ५७ किलोमिटरको दुरीमा यो गाउँपालिकाको सदरमुकाम लकान्द्र रहेको छ । पूर्वमा दैलेख जिल्लाको चामुण्डाबिन्द्रासैनी नगरपालिका र भैरबी गाउँपालिका, उत्तरमा कालिकोट जिल्लाको शुभकालिका गाउँपालिका, पश्चिममा आठबीस नगरपालिका र दक्षिणमा चामुण्डाबिन्द्रासैनी न.पा. र आठबीस न.पा. को भूभागको बिचमा अवस्थित ठाटीकाँध गाउँपालिका प्राकृतिक सम्पदा, साधन स्रोतमा सम्पन्न भएर पनि आर्थिक रूपले कमजोर रहेको छ ।

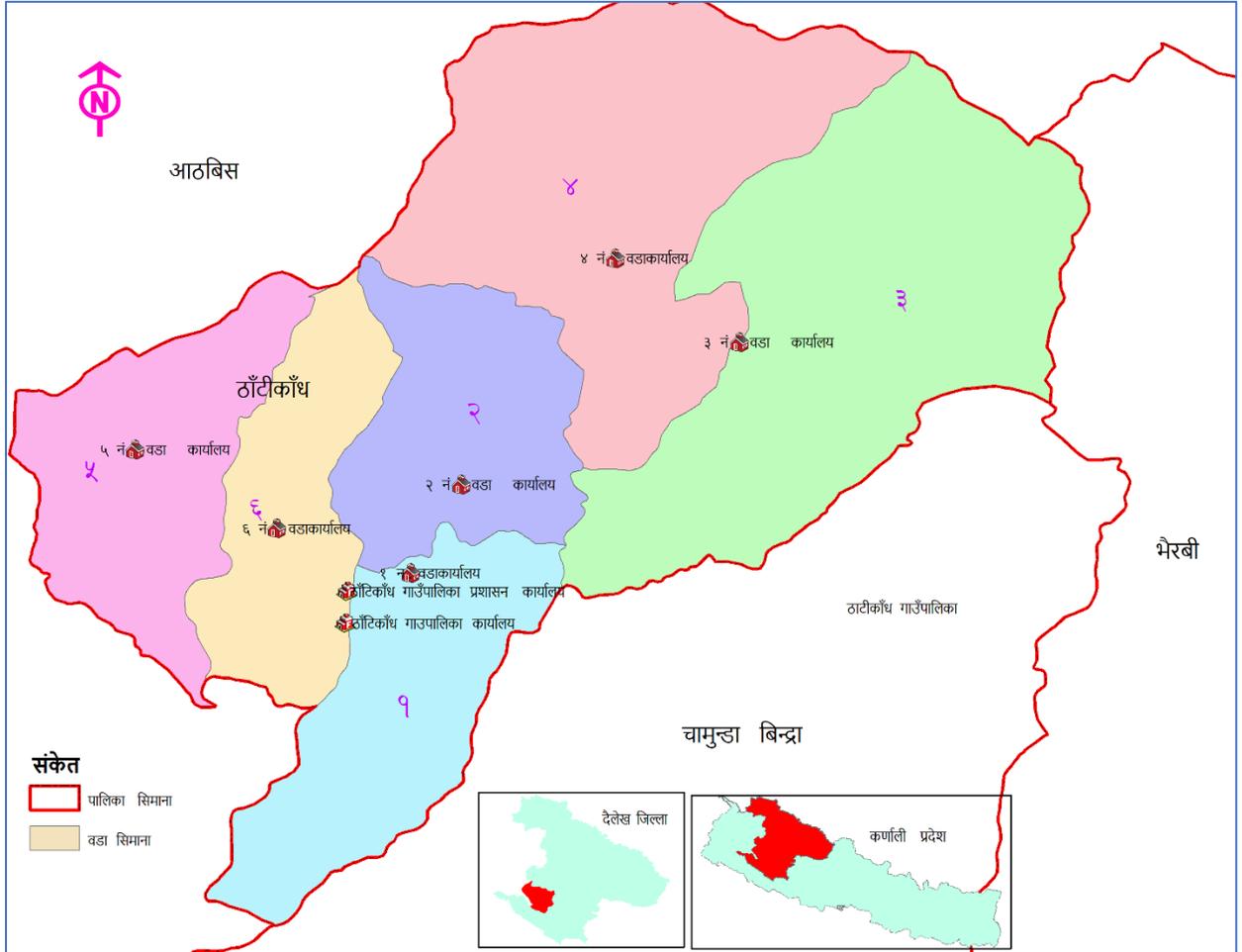
बसोवासका हिसावले यस गाउँपालिकामा विभिन्न जात जातिहरू रहेको छन् । जसमा ब्राह्मण, क्षेत्री, दमाई, कामी, बादी, आदिवासी जनजाति आदिको वसोवास गरी आएका छन् । जसका आफ्नै भाषा भाषि छन् । जल, जमिन, जंगल, जडिबुटी, जंगली जनावर, एवम उर्वरभूमि रहेको यो गाउँपालिका पूर्व पश्चिम उत्तर दक्षिण गोलाकार भू-धरातल भएको अनेकतामा एकता रहेको गाउँपालिका हो । यो गाउँपालिकाको उत्तरी क्षेत्रमा रहेको वनजंगलका कारण पानीका प्रशस्त स्रोतहरू, जडिबुटी, जंगली जनावर, तथा निलम पाइनुका साथै स्याउ खेती र अलैची, खेतीको संभावना समेत रहेको छ । साथै पशुपालन तथा विभिन्न तरकारी खेतीको पनि प्रशस्त सम्भावना रहेको छ । यस गाउँपालिकाको मध्ये भागमा विभिन्न खाद्यवाली जस्तै धान, गहुँ, मकै, कोदो एवम तरकारी खेतीको प्रशस्त संभावना रहेको छ ।

ठाटीकाँध गाउँपालिकामा विभिन्न खालका प्राकृतिक तथा सास्कृतिक सम्पदाहरू रहेका छन् । पूर्वमा रामगाड, उत्तरमा भूतगाड भएर बग्ने रामगाड खोला, पश्चिम तर्फ बग्ने चिनेखोला निरन्तर वगिरहने खोलाहरू रहेका छन् । यी ३ वटै खोलाहरू ढुङगा, गिट्टी, बालुवा, जस्ता निर्माण सामग्रीहरू सहजै प्रयोग गर्न सकिने सर्वेक्षणले देखाएको छ । यस पालिकामा अवस्थित नदीहरू जलविधुत उत्पादनको समेत प्रशस्त सम्भावनाहरू बोकेका छन् । लेकाली क्षेत्रमा पाईने निलम ढुङगा र जौचौरमा भएको तामाखानी एवम तिरुवा टोलको फलाम खानीको उत्खनन् गर्न सकेमा ठाटीकाँध गाउँपालिका लगायत सिङगो दैलेख जिल्ला, प्रदेश र राष्ट्रकै आर्थिक समृद्धिमा टेवा पुग्ने सम्भावना रहेको छ ।

यस ठाटीकाँध गाउँपालिकामा साबिकको गा.बि.स.हरू विसल्ला, तोलिजैसी र लकान्द्र मिलेर सिङ्गो ठाटीकाँध गाउँपालिका वि. सं. २०७३ फागुन २७ गते घोषणा भएको हो । कूल ८८.२२ वर्ग कि.मि. क्षेत्रफलमा फैलिएको यस गाउँपालिकामा हालको प्रशासनिक संरचना अनुसार ६ वटा वडा रहेका छन् भने पालिकाको केन्द्र लकान्द्र रहेको छ ।

राष्ट्रिय जनगणना २०७८ अनुसार यस गाउँपालिकाको जम्मा जनसंख्या १८,३०१ रहेको छ भने गाउँपालिकाको प्रोफाइल (२०७७) अनुसार जम्मा जनसंख्या २०,६७० (३९८५ घरधुरी) देखिन्छ । तर जलउपयोग गुरुयोजना सर्वेक्षण, २०८० का अनुसार यस गाउँपालिकामा कूल घरधुरी संख्या ३,८४० र जनसंख्या १८,३०१ रहेको छ । जलउपयोग गुरुयोजना सर्वेक्षण, २०८० आधारमा जनसंख्याको हिसाबले यस गाउँपालिकाको वडा नं ३ (३,४४३ जनसंख्या) सबभन्दा ठूलो भने वडा नं ५ (२,७२२ जनसंख्या) सबभन्दा सानो देखिन्छ ।

रहेको छ । यस्को विस्तृत विवरण तल तालिका ६ मा प्रस्तुत भएको छ । यस जलउपयोग गुरुयोजना सर्वेक्षण, २०८० बाट प्राप्त घरधुरी तथा जनसंख्याको तथ्याङ्कलाई आधार मानेर योजना तयारीका विश्लेषणहरू गरिएको छ ।



नक्शा १: ठाटीकाँध गाउँपालिकाको अवस्थिति तथा राजनितिक नक्शा

तालिका ६: वडागत रूपमा बस्तीबस्ती, घरधुरी र जनसंख्याको विवरण^५

वडा नं.	बस्ती (टोल) संख्या	जम्मा घरधुरी	जनसंख्या		
			महिला	पुरुष	जम्मा
१	१३	७३५	१७३२	१६५७	३३८९
२	१२	५६५	१३५९	१४५१	२८१०
३	१३	७३२	१७६८	१६७५	३४४३
४	९	५६८	१४६३	१४१४	२८७७
५	१५	५५४	१४४२	१२८०	२७२२

^५ स्रोत: दुल्लु गाउँपालिकाको वस्तुगत विवरण, २०७५ तथा जलउपयोग गुरुयोजना निर्माणको क्रममा गरिएको सामाजिक तथा प्राविधिक अध्ययन, २०८०

वडा नं.	बस्ती (टोल) संख्या	जम्मा घरधुरी	जनसंख्या		
			महिला	पुरुष	जम्मा
६	१३	६८६	१६०७	१४५३	३०६०
जम्मा	७५	३,८४०	९३७१	८,९३०	१८,३०१

स्रोत : राष्ट्रिय जनगणना, २०८०

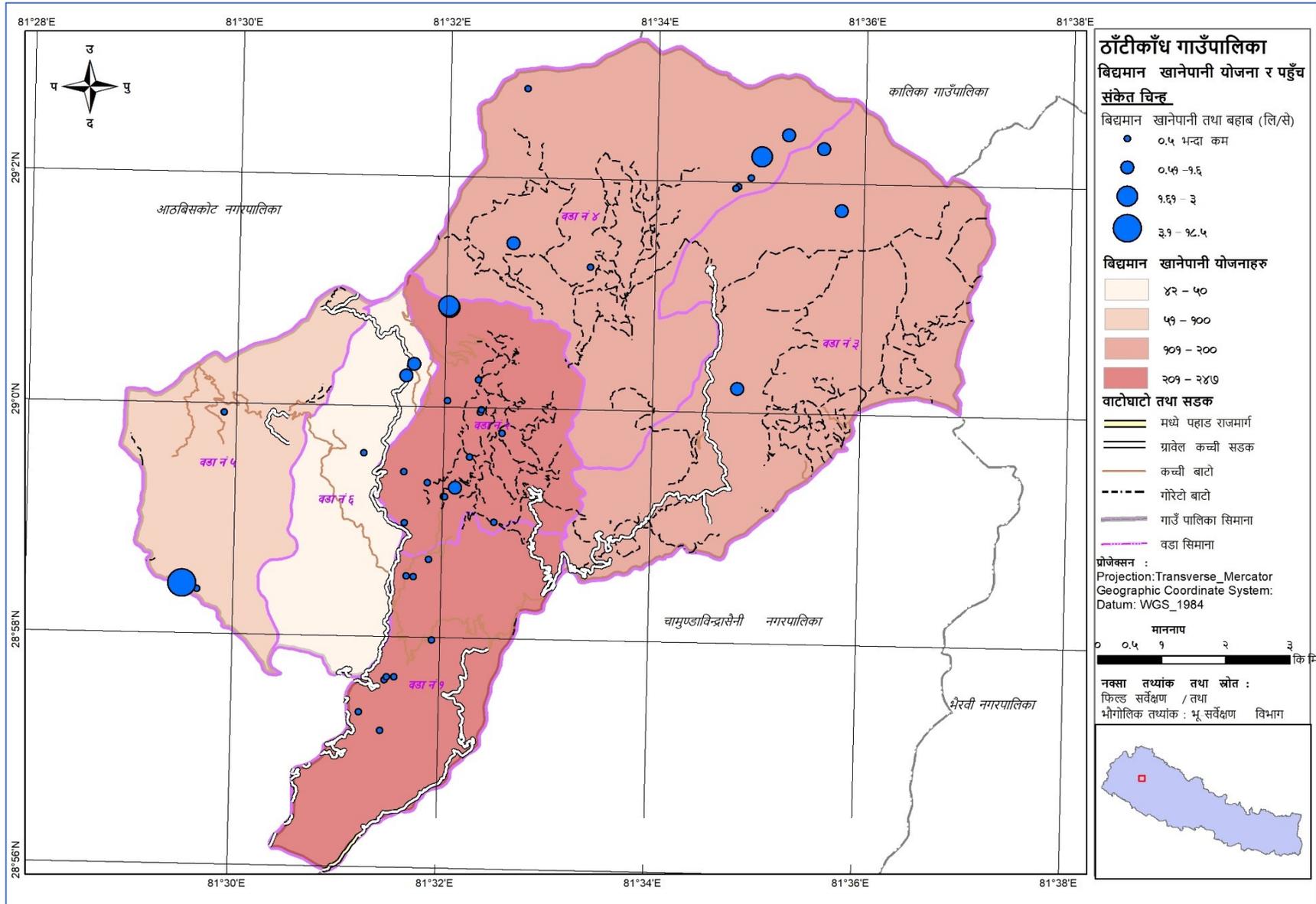
२.२ भौगोलिक अवस्थिति र पहुँच

राजतनतिक हिसाबले दैलेखका ११ वटा स्थानीय तहहरू मध्ये जिल्लाको प्रतिनिधि सभा निर्वाचन क्षेत्र नं. २ तथा प्रदेश सभा २ ख अन्तर्गत यो गाउँपालिका पर्दछ । विश्व मानचित्रमा यसको फैलावट २८ डिग्री ५५ मिनेट उत्तर देखि २९ डिग्री ०३ मिनेट उत्तरी अक्षांश सम्म र ८१ डिग्री ३० मिनेट पूर्व देखि ८१ डिग्री ३७ मिनेट पूर्वी देशान्तर सम्म रहेको छ । समुन्द्री सतहबाट ७०० मिटर देखि करिब २९६० मिटर सम्मको उचाईमा यो ठाटीकाँध गाउँपालिका पर्दछ ।

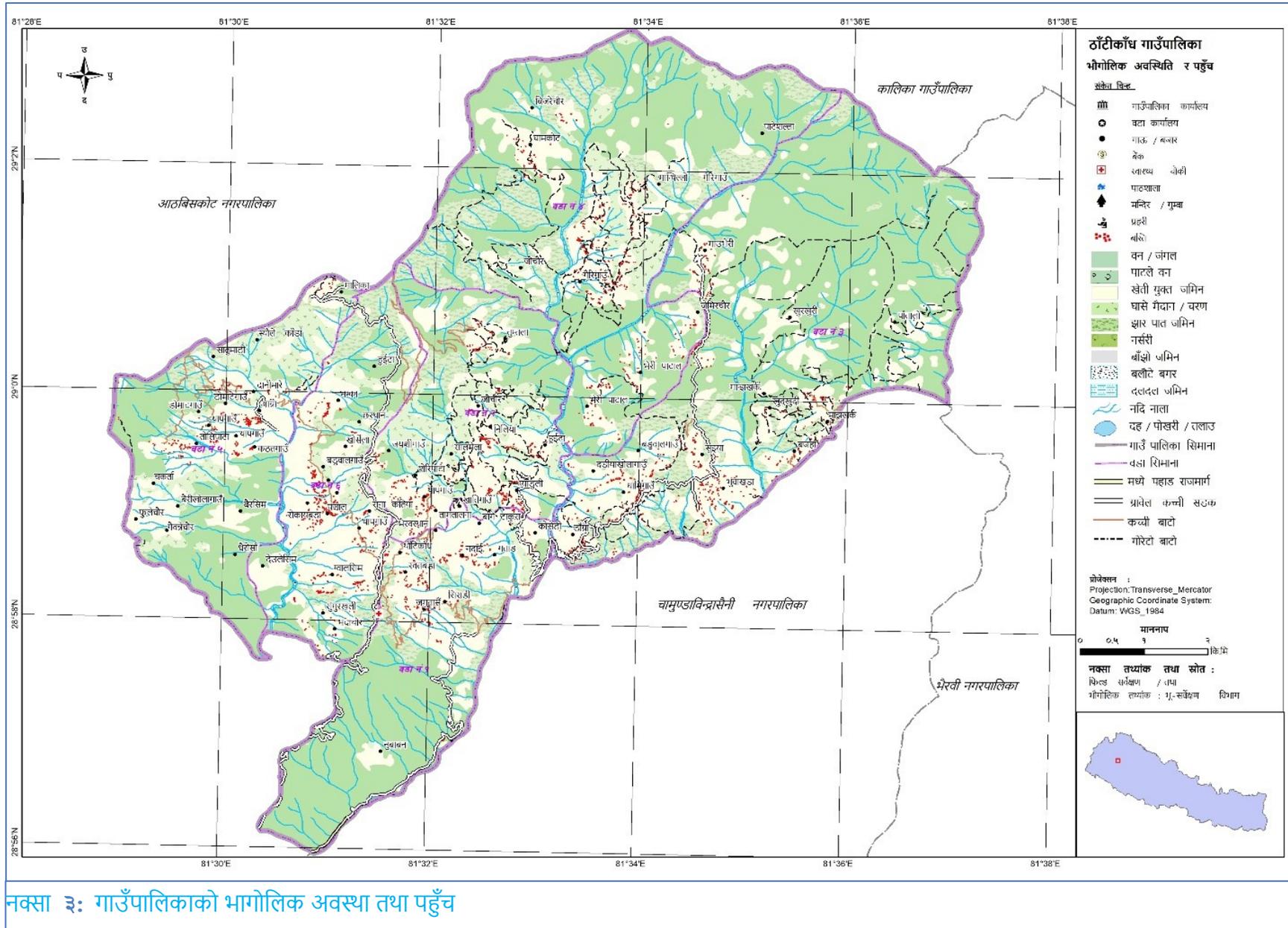
यो गाउँपालिका एक पहाडी गाउँपालिका हो र यहाँको समस्त भूभाग पहाडले घेरिएको छ । पहाडी भूभागमा अवस्थित ठाटीकाँध गाउँपालिकाको अधिकांश क्षेत्र पहाडी भिरालो प्रकृतीको रहेको छ । गाउँपालिका जंगल र खेती योग्य जमिन क्षेत्रले ओगटेको छ भने अन्य भूभाग नदीनाला, खोला खोल्सा, घाँसेचौर, झाँडि, पाखो, बालुवा, र चट्टानले ढाकेको छ ।

यस ठाटीकाँध गाउँपालिका महाभारत पहाडमा रहेको छ । गर्मीयाममा मध्यम तापमान र जाडोयाममा हुस्सु लाग्ने हुँदा चिसो हुन्छ । यस गाउँपालिकाको प्रोफाइल, २०७७ अनुसार, गाउँपालिकाभित्र सडक सञ्जालको अवस्था नाजुक रहेको देखिन्छ ।

जिल्लास्तरीय मुख्य सडक र सहायक सडक गरी २९.०८ कि.मि. लम्बाई यस गाउँपालिकाभित्र पर्दछ । यस गाउँपालिकाको सबै वडाहरूलाई १९५ कि.मि. लामो कच्ची सडक सञ्जालले जिल्ला सडकसँग जोडेको छ । यो कच्ची सडक सञ्जालको स्तरोन्नतिको लागि गाउँपालिकाले प्रत्येक वर्ष लगानी गरेको देखिन्छ ।



नक्सा २: गाउँपालिकाको पहुँच नक्सा



नक्सा ३: गाउँपालिकाको भागोलिक अवस्था तथा पहुँच

२.३ भौगोलिक स्वरूप तथा भू-उपयोग स्थिति

धरातलीय अवस्था: कर्णाली प्रदेश अन्तर्गत दैलेख जिल्लाको ठाटीकाँध गाउँपालिका पहाडी भौगोलिक क्षेत्रमा पर्दछ । पहाडी भूभागमा रहेको यस पालिकाको अधिकांशक्षेत्र पहाडी भिरालो प्रकृतिको रहेको छ । गाउँपालिका जंगल र खेतीयोग्य जमिन र जल क्षेत्रले ओगटेको छ । यस क्षेत्रमा धरातलीय स्वरूपका हिसाबले अधिकांश जमिनको बनौट भिरालो प्रकृतिको छ भने नदी तटीय क्षेत्र लागायतका अन्य क्षेत्रमा पनि समथर जमिन पनि रहेको छ । अन्य भाग घांस, चौर, झाडि, बालुवा र चट्टानले ओगटेको छ ।

सामान्य अग्ला र भिराला पहाडी श्रृखलाले बनेको यस गाउँपालिकामा तुलनात्मक रूपमा घना बसोबासको क्षेत्र सहितको विविधतायुक्त धरातलीय अवस्थिति रहेको छ । अधिकांश भिरालो क्षेत्र वन जङ्गलले ढाकेको छ भने केही चट्टानीक्षेत्र र चरनक्षेत्र नांगा डाँडाका रूपमा रहेका छन् । यस क्षेत्रमा धरातलीय स्वरूपका हिसाबले अधिकांश भूभाग खेतीयोग्य जमिन, सामान्य भिरालो र चट्टानी क्षेत्रले ओगटेको छ । गाउँपालिकाभित्र समथर जमिन सँगसँगै केही भिरालो र कम खेतीयोग्य जमिन भएका क्षेत्र रहेका छन् । गाउँपालिकाको भू-उपयोगको अवस्थाको विवरण तलको तालिका ७ र माथि नक्सा-३ मा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका-७: गाउँपालिकाको भू-उपयोगको विवरण

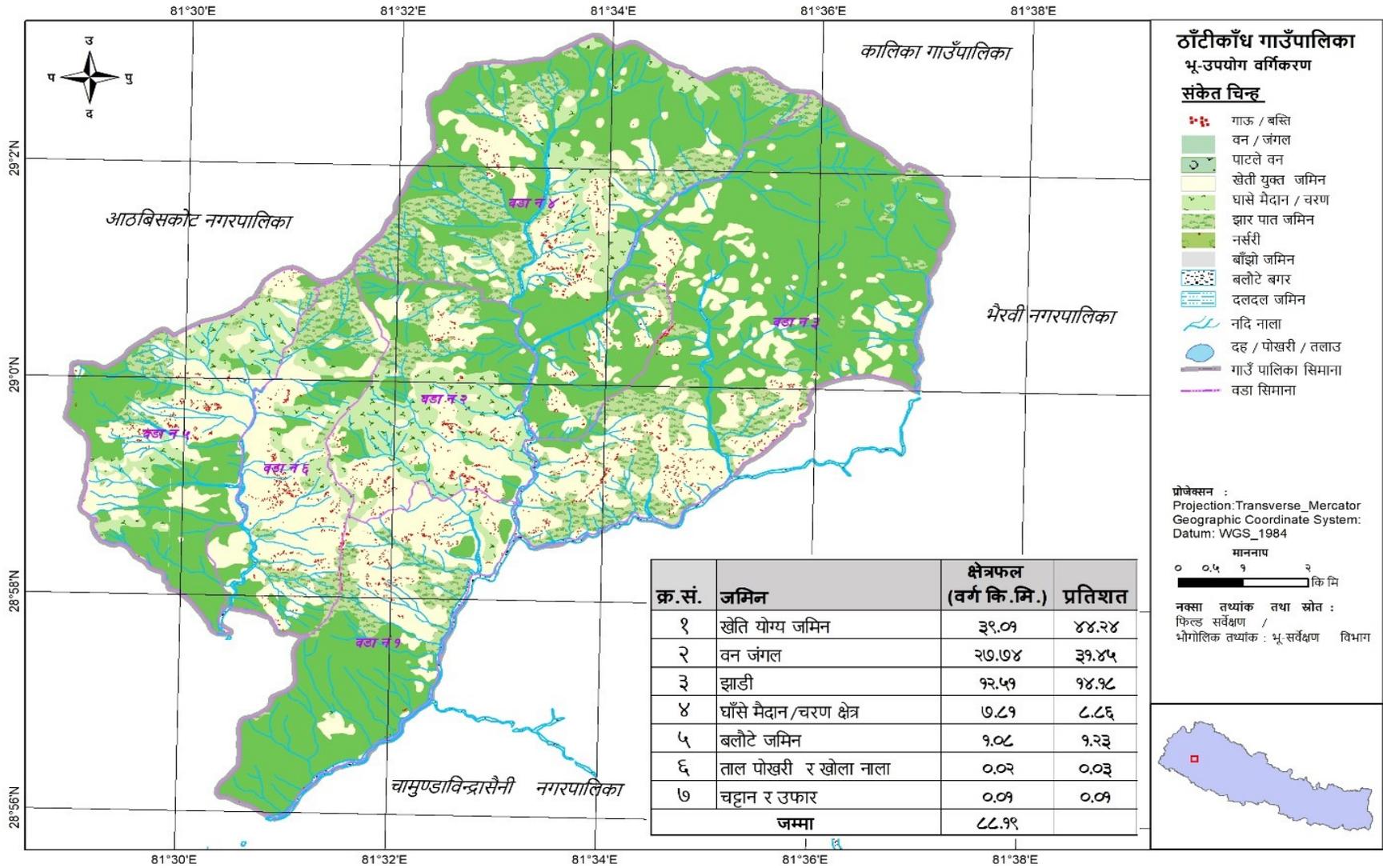
क्र.सं.	जमिनको प्रकार	क्षेत्रफल (वर्ग कि.मि.)	प्रतिशत
१	खेतीयोग्य कृषि क्षेत्र जमिन	४०.३२	४५.७
२	वन तथा चरण क्षेत्र	३८.२०	४३.३
३	खोला नाला, ताल तलैया, पोखरी, तथा जल क्षेत्र, औद्योगिक क्षेत्र, सडक, आदि ।	९.७	११.०
जम्मा		८८.२२	१००

स्रोत: स्रोत: जलउपयोग गुरुयोजना, सामाजिक तथा प्राविधिक अध्ययन, २०८० तथा नेपाल सरकारको ठाटीकाँध गाउँपालिकाको जीआईस नक्शा

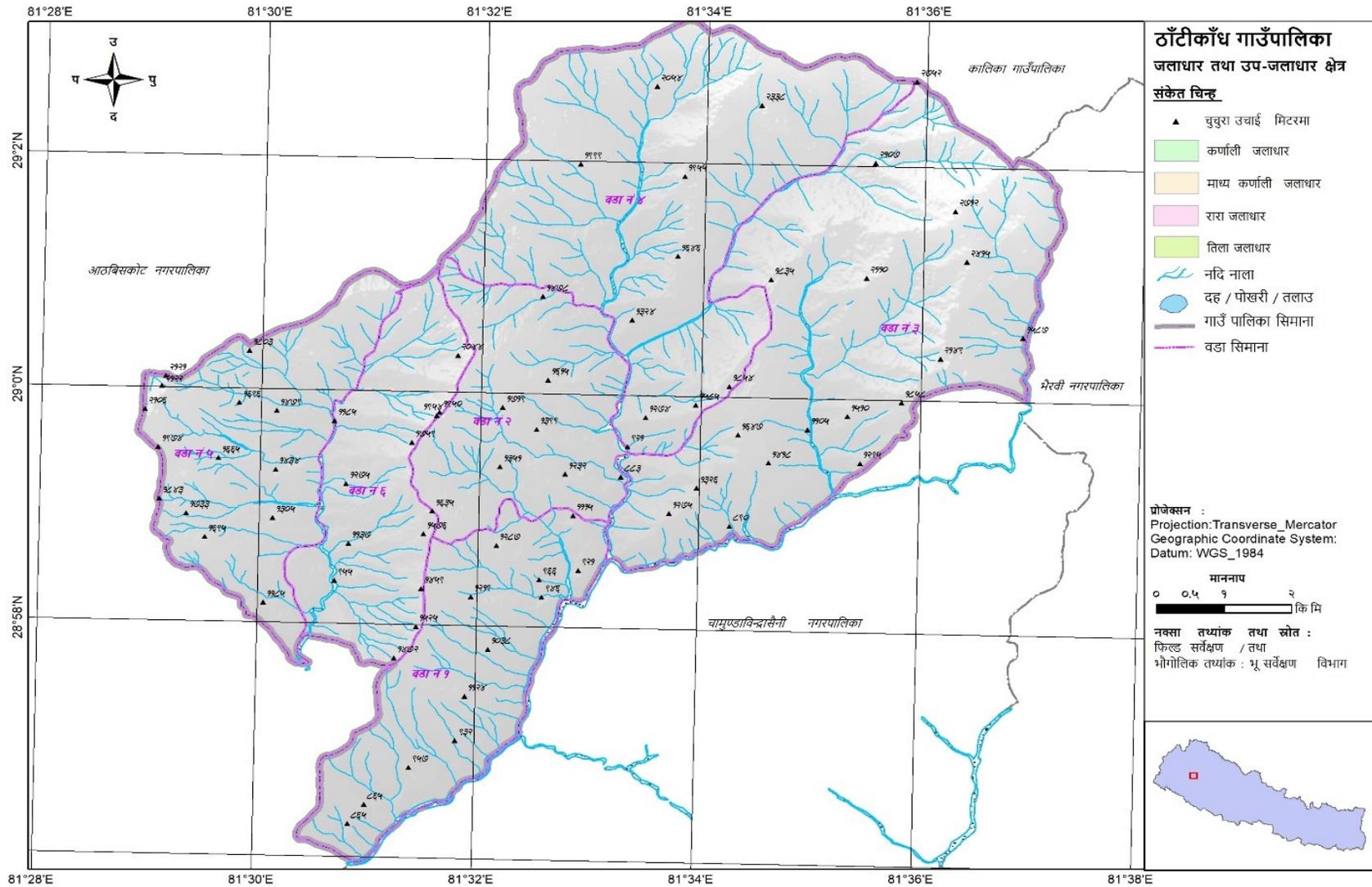
२.४ प्रमुख जलाधार तथा उप-जलाधार क्षेत्रहरूको विवरण

यस ठाटीकाँध गाउँपालिकाको मुख्य जलाधार क्षेत्र भनेको कर्णाली नदी रहेको छ । गाउँपालिकालाई मुलप्रवाह क्षेत्र बनाएर अविरल रूपमा बगिरहने यी खोलाहरूका शाखा खोलाहरू रहेका छन् । गाउँपालिकामा विद्यमान रहेका स-साना खोला नालाहरू आदि रहेका छन् ।

यस क्षेत्रमा जलस्रोतहरूको मुख्य गरी खानेपानी र सिंचाइको लागि उपयोग गरेको देखिन्छ । दैलेख जिल्लामा वार्षिक १५०० मिलि औसत वर्षा हुने गर्छ । त्यसैले ठाटीकाँध गाउँपालिका क्षेत्र भित्र महाभारत श्रृखलाबाट उत्पत्ति भएका कर्णाली नदीका बाह्रै महिना पानी बगिरहने दर्जनौं सहयक ठूला साना नदी, खोलाहरू रहेका छन् । मुख्य गरी रामगाड, भुतगाड र चित्रे खोला जस्ता ठूला खोला/नदी देखि साना खोला, खोल्सा तथा मूलहरू रहेका छन् । साथै यस गाउँपालिकाभित्र ऐतिहासिक, धार्मिक, साँस्कृतिक, पर्यटकीय तथा वातावरणीय जलसम्पदाको महत्व बोकेको मदान ताल र साना ठूला जल सम्पदा क्षेत्रहरू रहेका छन् । यस गाउँपालिकाका खोलाहरू अन्तमा गएर सिधै कर्णाली नदीमा मिसिन जान्छन । उप-जलाधार क्षेत्रहरू सम्बन्धी विस्तृत विवरण नक्सा ४ मा राखिएको छ ।



नक्सा ४: गाउँपालिकाको भूउपयोग अवस्था



नक्सा ५: गाउँपालिकाको प्रमुख जलाधार तथा उपजलाधार क्षेत्र

यस क्षेत्रमा जलस्रोतहरूको मुख्य गरी खानेपानी र सिंचाइको लागि उपयोग गरेको देखिन्छ । सिंचाइको मुख्य स्रोतको रूपमा रहेको खोला लगायत त्यसका शाखा/उपशाखा खोलाहरूबाट यस क्षेत्रको तल्लो बेसी क्षेत्रको जमिनमा सिंचाइ सेवा उपलब्ध रहेको छ । यसका साथै गाउँपालिकामा विद्यमान रहेको कर्णाली नदीबाट केही क्षेत्रहरूमा जलस्रोतको थप परिपूर्ति गर्न सकिने सम्भावना रहेको छ ।

जैविक विविधताका हिसावले उच्चपर्वतीय चिसो हावापानीमा पाइने जीव तथा वनस्पतिहरू जस्तै पाखनवेद, कटुकी, सतुवा, विषजडा, डाँफे, मुनाल, कालिज, काँडेभ्याकुर, घोरल, रेडपाण्डा आदि यस जलाधार क्षेत्रको विशेषताको रूपमा रहेका छन् । यसका अतिरिक्त लेकको माथिल्लो भागका अधिकांस स्थानमा वन, चरनक्षेत्र तथा खर्कहरू रहेका छन् ।

२.५.२ जातीयता

यस गाउँपालिकामा मुख्य गरी क्षेत्री, ब्राह्मण, कामी, दमाई, ठकुरी, सार्की, सन्यासी, दशनामी, मगर, नेवार, तथा अन्य जातीय समुह तथा समुदायहरूको बसोबास रहेको छ । यस गाउँपालिकामा सामाजिक सर्वेक्षणबाट प्राप्त तथ्याङ्क अनुसार सबैभन्दा बढी ब्राह्मण/क्षेत्री/ ठकुरी/ सन्यासी जनसंख्या ६३.०२%, दलित जनसंख्या ३१.१०%, जनजाति जनसंख्या ५.२३% रहेको छ । राष्ट्रिय जनगणना २०७८लाई आधारमा जातीय हिसाबले क्रमशः ब्राह्मण/क्षेत्री/ ठकुरी/ सन्यासी जनसंख्या ६७.३०%, दलित जनसंख्या २८.२०%, जनजाति जनसंख्या ४.३०%, मुस्लिम ०.१०% र अन्य ०.२०%, रहेको छ ।

गाउँपालिकाभित्रका केहि समुदाय बौद्ध धर्मावलम्बी भएपनि धेरै समुदायहरूको सामाजिक तथा सांस्कृतिक चलनहरू हिन्दू संस्कृतिमा आधारित रहेका छन् । यहाँको मुख्य चाडपर्वमा दशैं, तिहार, होली, चैत्र दशैं, नयाँ वर्ष, माघे संक्रान्ति, जनैपूर्णिमा, पितृ पूजा, तीज, शिवरात्री, कृष्णअष्टमी र मंसिर पूर्णिमा हुन् । सबै जातजातिले यी चाडपर्वहरू एक आपसमा मिलेर मनाउने गर्दछन् । धार्मिक दृष्टीकोणले यस गाउँपालिकाका अधिकांश मानिसहरू हिन्दु र बौद्ध धर्म आवद्ध रहेको देखिन्छ । यसरी यस पालिकामा विभिन्न जातजाति र धर्मका मानिसहरूको बसोबास भएतापनि अधिकांश मानिसहरूको मातृभाषा भने नेपाली नै रहेको छ । वडा अनुसार जातिगत घरधुरी विवरण तलको तालिका-८ मा दिइएको छ भने विस्तृत विवरण **अनुसूची-१, SA-१** मा उल्लेख गरिएको छ ।

तालिका ८: वडा अनुसार जातिगत घरधुरीको विवरण

वडा न.	जम्मा टोल (बस्ती) संख्या	घरधुरी संख्या						जम्मा
		ब्राह्मण/क्षेत्री/ ठकुरी/ सन्यासी	जनजाति	नेवार	दलित	मुस्लिम	अन्य	
१	१३	३४५	०	०	३२१	०	०	६६६
२	१२	३९९	८२	०	१९२	०	०	६७३
३	१३	४७८	६७	०	१९१	०	०	७३६
४	९	४५३	७८	०	१२७	०	०	६५८
५	१५	३२६	०	०	२९३	०	०	६१९
६	१३	४६१	०	०	९४	०	०	५५५

वडा न.	जम्मा टोल (बस्ती) संख्या	घरधुरी संख्या						
		ब्राह्मण/क्षेत्री/ ठकुरी/ सन्यासी	जनजाति	नेवार	दलित	मुस्लिम	अन्य	जम्मा
जम्मा	७५	२४६२	२२७	०	१२१८	०	०	३९०७
प्रतिशत :		६३.०२	५.८१	०.००	३१.१७	०.००	०.००	

स्रोत: जलउपयोग गुरुयोजना, सामाजिक तथा प्राविधिक अध्ययन, २०८०

२.५.३. साक्षरता विवरण

यस ठाटीकाँध गाउँपालिकाको राष्ट्रिय जनगणना २०७८ अनुसार कूल साक्षरता दर ७०.४७% रहेको छ, जसमध्ये पुरुष साक्षरता दर ७७.५३% रहेको छ भने महिला साक्षरता दर ६३.८९% रहेको छ ।

२.५.४ व्यवसाय

यस गाउँपालिकाका बासिन्दाहरूले जीविकोपार्जनका लागि विभिन्न पेशा व्यवसायहरूमा संलग्न हुँदै आईरहेका छन् । तर पनि यहाँका बासिन्दाहरूको मुख्य पेशा कृषि र पशुपालन रहेको छ । सबै घरधुरीहरू कृषि क्षेत्रमा नै आधारित छन् । आजकाल मानिसहरू निर्वाहमुखी कृषि पेशाबाट व्यवसायीक कृषि तर्फ आकर्षित हुन थालेका छन् । कृषिका साथै पशुपालन पनि जोडिएको देखिन्छ । त्यसै गरी जीवन निर्वाहको लागि खेती पातीका साथै थोरै मानिसहरू व्यापार, सरकारी जागिर र अन्य पेशा गरिरहेका छन् ।

प्राय मानिसहरू मौसम अनुसार भारतका विभिन्न ठाउँहरूमा श्रमिक कार्य गर्न जाने गर्दछन् । भारत बाहेक अन्य देशमा (मलेशिया, कतार, दुवइ, कुवेतमा, कोरिया आदि) रोजगारीमा जाने मानिसहरू भने भारतको तुलनामा धेरै नै न्यून देखिन्छ । यस गाउँपालिकाका केहि घरधुरीहरू एक भन्दा बढि पेशामा आवद्ध रहेको पनि देखिएता पनि बहुसंख्यक मानिसहरूको मुख्य पेशा कृषि नै रहको छ ।

२.५.५ कृषि र जीविकोपार्जन

कृषि योग्य जमिनको विभिन्न स्थानमा सिंचाइ सुविधा भएको ठाउँमा गहुँ र धान खेती र पाखोबारीमा मकै, जौ र कोदो उत्पादनका मुख्य बाली हुन् । यहाँ धेरथोर सबै किसिमका तरकारी उत्पादन गरिन्छ । उत्पादन भएका केहि तरकारीहरू नजिकको बजारमा बिक्रि बितरण गर्ने र धेरै जसो आफैले मात्र उपयोग गर्ने गरिन्छ । त्यसैगरी सुन्तला, केरा, आरु आदि फलफुलहरूको खेती गर्ने गरिन्छ । फलफुलहरू पनि धेरै जसो घरायसी प्रयोजनामा नै खर्च हुन्छ भने थोरै भागमात्र आय आर्जनका लागि नजिकको बजारमा बिक्रि बितरण गरिन्छ । प्राय सबै जसो घरधुरीले पशुपालन गर्ने गरेका छन् जस्तै भैसी, गाई, गोरु, भेडा बाख्रा । त्यसैगरि काउलो, समय, सुनकाउलो, सतुवा, टिमूर जस्ता जडिबुटिहरू पनि संकलन र बिक्रि बितरण गर्ने गरेका छन् तर त्यसको खेती तथा संरक्षण गर्ने गरिएको देखिदैन । यस ठाटीकाँध गाउँपालिकाका मुख्य कृषि खाद्यबालीहरूमा धान, गहुँ, मकै, कोदो र तेलहन बालीका रुपमा तोरी, दलहन बालीमा मुसरो, सिमी आदि नगदेबालीमा तरकारी तथा फलफुलमा सुन्तला, आप केरा र अमिलो मुख्य रुपमा रहेका छन् । यस बाहेक गाउँपालिकाको अवस्था हेर्दा र बस्ती स्तरमा गरिएको छलफल अनुसार कृषि उत्पादन बाहेक जीविकोपार्जन अन्य स्रोतहरू जस्तै; खुद्रा ब्यापार, साना ब्यवसाय, ज्याला मजदुरी आदि रहेका छन् ।

कृषि उत्पादनका लागि उपयुक्त हावापानी र उर्बरमाटो रहेको भएपनि सिमित खेती योग्य कृषि जमिन रहेकोले कृषि पेशामा निर्भर घरपरिवारलाई पनि आफ्नै उत्पादनबाट वर्ष भरिका लागि खाद्यान्न करिब १०% को मात्रै पुग्ने गरेको देखिएको छ । गाउँपालिका अनुसार यस बहुसंख्यक घरधुरीहरू (७०%) मा ६ महिना भन्दा बढी आफ्नो उत्पादनले खान नपुग्ने देखिन्छ भने जम्मा २०% को देखि ९ महिना सम्म पुग्ने देखिन्छ । वडा अनुसार घरधुरीको खाद्यान्नमा पहुँचको अवस्थाको विवरण तलको तालिका-९ मा दिइएको छ ।

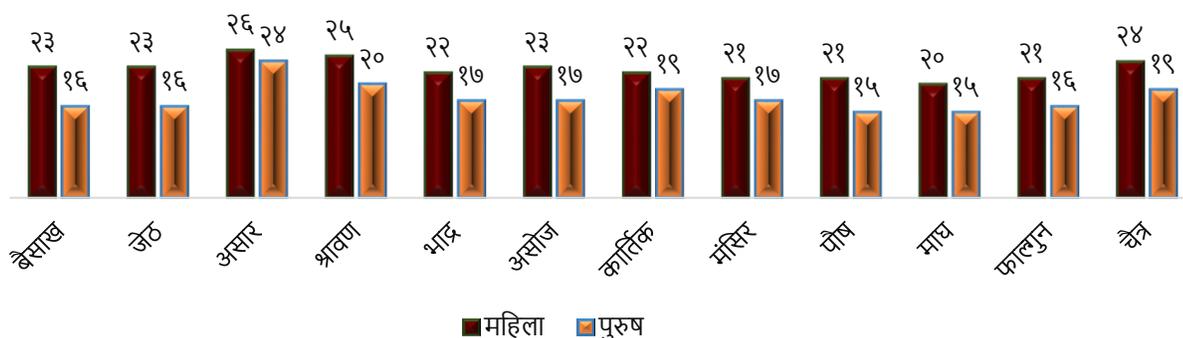
तालिका ९: वडागत रूपमा खाद्यान्न पहुँचको अवस्था विवरण

वडा न.	खाद्यान्न पहुँचको अवस्था (घरधुरी)		
	६ महिना भन्दा कम पुग्ने	६-९ महिना सम्म पुग्ने	९-१२ महिना सम्म पुग्ने
१	४६६	१३३	६७
२	४७१	१३५	६७
३	५१५	१४७	७४
४	४६१	१३६	६१
५	४३३	१२४	६२
६	३८८	१११	५६
जम्मा	२७३४	७८६	३८७
प्रतिशत	७०%	२०%	१०%

२.५.६ मौसमी पात्रो तथा कार्यबोझ

गाउँपालिकाभित्र महिलाहरू प्रायः घरायसी काममा तथा पुरुष जाति घरबाहिरको काममा बढी व्यस्त रहेन गरेका छन् । खेतीका समय नभएको समय पुरुषहरू जिल्ला बाहिर वा मौसमी रोजगारको लागि भारत जाने गरेको देखिन्छ । मौसमी पात्रोले गाउँपालिकामा विकास निर्माण तथा यस जलउपयोग गुरुयोजना कार्यान्वयन गर्ने सिलसिलामा बहुसंख्यक मानिसहरूको उपलब्धता कुन समयमा हुन सक्दछ भन्ने जानकारी दिने गर्दछ । गाउँपालिकामा रहेका मानिसहरू खेतीपातीको समय बढी व्यस्त रहने गरेको देखिन्छ ।

महिना अनुसार समुदायको ब्यस्त हुने समय (दिन)



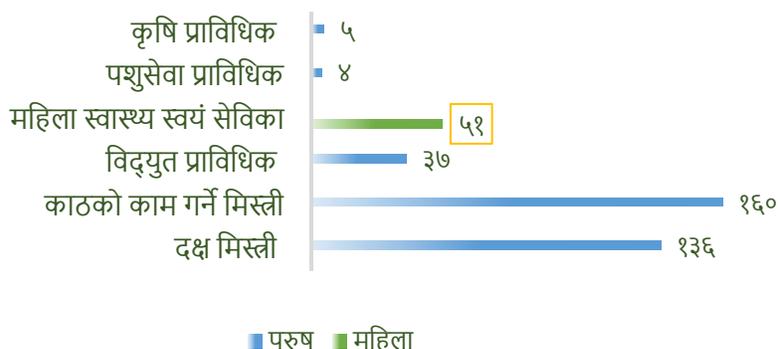
ग्राफ १: गाउँपालिकामा समुदायको मौसमी काममा व्यस्तहुने समय

वडागत रुपमा सङ्कलन गरिको तथ्याङ्कहरूलाई विश्लेषण गर्दा गाउँपालिकाका मानिसहरू चैत्र, बैसाख र जेठ महिनामा गहुँबाली तथा दलहन बाली भित्र्याउने कार्यमा व्यस्त हुने गरेको देखिन्छ भने आषाढ, श्रावण महिनामा धान रोपाइँ र असोज तथा कार्तिक महिनामा धान काट्ने कार्यमा व्यस्त हुन्छन भने मंसिर देखि फाल्गुण महिनामा मात्रै अलि फुर्सदिलो हुने तथ्याङ्कले देखाएको छ । तथापी यस अवधिमा पनि पुरुष मानिसहरू दैनिक ज्याला मजदुरीका लागि जिल्ला भित्रै, जिल्ला बाहिर वा छिमेकी मुलुक भारतमा समेत जाने गरेको जलउपयोग गुरुयोजनाको सर्वेक्षणका क्रममा गरिएका समुदाय भेटघाटको छलफलबाट जानकारी प्राप्त भएको छ । समुदायका महिला र पुरुषको प्रत्येक महिना व्यस्त हुने समयको विश्लेषण माथि ग्राफ-१ मा गरिएको छ । साधरणतया गाउँपालिकामा पुरुषहरू भन्दा महिलाहरू बढि कार्य व्यस्त रहेको देखिन आउछ ।

२.५.७ गाउँपालिकामा उपलब्ध मानव संसाधनको विश्लेषण

कुनै पनि विकास निर्माणका क्रियाकलापहरूलाई गुणस्तरीय र दिगो रुपमा सञ्चालन गर्न स्थानीयस्तरमा सिप भएका दक्ष जनशक्ति हुन अति आवश्यक छ । योजना तर्जुमा र कार्यान्वयनको खाका तयार गर्दा कुनै पनि भूगोलमा दक्ष मानव जनशक्ति के कति छ, कुन कुन दक्षता र सिपहरू छ भनि पत्ता लगाउनु जरुरी हुने गर्दछ । यस गाउँपालिकामा जलउपयोग गुरुयोजना निर्माणका क्रममा गरिएको छलफल र लिईएको तथ्याङ्कका

मानव संसाधन विवरण



ग्राफ २: गाउँपालिकामा मानव संसाधनहरूको विवरण

आधारमा, गाउँपालिकामा कूल ४२४ जना विभिन्न दक्षता र सीप भएका जनशक्ति उपलब्ध छन् । जसमध्ये सबैभन्दा बढी दक्ष मिस्त्री १५० जना, काठको काम गर्ने मिस्त्री ७० जना जना रहेका छन् भने महिला स्वास्थ्य स्वयंसेविका ८० जना र मर्मत सम्भार कार्यकर्ता ४० जना रहेका देखिन्छन् । समग्रमा उपलब्ध मानव संसाधन तल ग्राफ नं २ मा प्रस्तुत गरिएको छ ।

२.५.८ स्थानीय निर्माण सामग्रीहरूको उपलब्धता

यस ठाटीकाँध गाउँपालिका क्षेत्र भित्रै स्थानीय स्रोत तथा निर्माण सामग्रीहरूको पर्याप्तता रहेको छ । ढुङ्गा, बालुवा, काठ, गिट्टी र बाँस, स्लेट र घट्टको जाँतो जस्ता स्थानीय निर्माण सामग्रीहरू गाउँ नजिकै हरेक वडाहरूको आफ्नो क्षेत्र भित्र नै उपलब्ध छन् । ढुंगा र गिट्टी स्रोतको लागि गाउँपालिकाका सबै वडाहरूमा रहेका विभिन्न नदी/खोला/खहरेहरू, जुन पालिकाबाट बालुवा/ढुंगा उत्खननका लागि अनुमति प्राप्त छन् । त्यसैले ढुंगा र गिट्टी गाउँपालिकाका सबै वडाहरूमा पर्याप्त मात्रामा उपलब्ध हुन्छ, भने बालुवा र काठको लागि केही वडाहरूलाई अरु वडाहरूमा जानुपर्ने बाध्यता रहेको छ ।

स्थानीय निर्माण सामग्रीहरूको मूल्य आयोजना पिच्छे फरक फरक हुन सक्दछ । प्राय यो भिन्नता आयोजनाको कूल लागतको १५-२०% सम्म हुने गर्दछ । स्थानीय निर्माण सामग्रीहरू मध्ये ढुङ्गा, काठ, बाँस, स्लेट र घट्टको जाँतो गाउँ नजिकै पाइन्छन् र यि सामग्रीहरूको ढुवानी गर्न सरदर १ देखि २ घण्टासम्म लाग्दछ । तर बालुवा अलि टाढा छामघाट, पादुका, लोहोरे खोला तथा कर्णाली नदीमा पाईन्छ र त्यहाबाट ढुवानी गर्न २ घण्टादेखि ८ घण्टासम्म पनि लाग्ने गर्दछ । वडा अनुसार स्थानीय सामग्री उपलब्धता सम्बन्धी थप विस्तृत विवरण तलको तालिका-१० मा उल्लेख गरिएको छ ।

तालिका १०: स्थानीय सामग्रीहरूको उपलब्धता

वडा न.	स्थान/दुरी	ढुंगा	गिट्टी	बालुवा	काठ/अन्य
१	पाइने स्थान	चिने खोला, भुतगाँड, रामघाट	चिने खोला, भुतगाँड, रामघाट	चिने खोला, भुतगाँड, रामघाट, कर्णाली	सिम्लेमालकोट सा.व., जिउनेपानी सा.व, डाँडापानी रा.व.
	दुरी (कि.मि.)	५ देखि ८	५ देखि ८	५ देखि ८	१
२	पाइने स्थान	चिने खोला, भुतगाँड, रामघाट	चिने खोला, भुतगाँड, रामघाट	चिने खोला, भुतगाँड, रामघाट, कर्णाली	बागवन सा.ब, गुडेनी रा.व., माझवन सा.ब
	दुरी (कि.मि.)	७ देखि १०	७ देखि १०	७ देखि १०	१
३	पाइने स्थान	चिने खोला, भुतगाँड, रामघाट	चिने खोला, भुतगाँड, रामघाट	चिने खोला, भुतगाँड, रामघाट, कर्णाली	बदबदे सा.व., रातिमाटा सा.ब
	दुरी (कि.मि.)	५ देखि ८	५ देखि ८	५ देखि ८	१
४	पाइने स्थान	चिने खोला, भुतगाँड, रामघाट	चिने खोला, भुतगाँड, रामघाट	चिने खोला, भुतगाँड, रामघाट, कर्णाली	बुकिमालिका सा.व., रानिबन सा.ब
	दुरी (कि.मि.)	८ देखि १२	८ देखि १२	८ देखि १२	१

वडा न.	स्थान/दुरी	ढुंगा	गिट्टी	बालुवा	काठ/अन्य
५	पाइने स्थान	चिने खोला, भुतगाँड, रामघाट	चिने खोला, भुतगाँड, रामघाट	चिने खोला, भुतगाँड, रामघाट, कर्णाली	बसन्त हरियालि सा.व.
	दुरी (कि.मि.)	५ देखि ८	५ देखि ८	५ देखि ८	१
६	पाइने स्थान	चिने खोला, भुतगाँड, रामघाट	चिने खोला, भुतगाँड, रामघाट	चिने खोला, भुतगाँड, रामघाट, कर्णाली	तिमिले लामामेला रा.व.
	दुरी (कि.मि.)	५ देखि ८	५ देखि ८	५ देखि ८	१

स्रोत: जलउपयोग गुरुयोजना, सामाजिक तथा प्राविधिक अध्ययन, २०८०

२.६ सेवाकेन्द्रहरू सम्बन्धी विवरण

यस ठाटीकाँध गाउँपालिकामा स्थानीय सेवा केन्द्रको रूपमा हरेक वडामा आधारभुत/तथा माध्यमिक विद्यालयहरू रहेका छन् । हाल स्थानीय तहको संरचना निर्माण भएपछि हरेक वडामा वडा कार्यालयहरू स्थापित भएका छन् । गाउँपालिकामा रहेका उक्त संघसंस्थाहरू, सेवा केन्द्र र अन्य सुविधाहरू सम्बन्धी विस्तृत विवरण तालिका-११ र **अनुसूची नं.१, SA-५** मा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका ११: पालिकामा रहेका सेवाकेन्द्रहरूको विवरण

क्र.स.	सेवा केन्द्रको नाम	कार्यालय स्थित वडा र स्थान	कैफियत
१	हुलाक कार्यालय	ठाटीकाँध १	
२	प्रहरी कार्यालय	ठाटीकाँध १	
३	विद्युत प्राधिकरण	छैन	
४	पशुसेवा केन्द्र	ठाटीकाँध १, ३	
५	कृषि सेवा केन्द्र	वार्ड २	
६	इलाका वन कार्यालय	छैन	
७	NCCB र कुमारी बैंक	ठाटीकाँध ६	
८	वडा कार्यालयहरू	सबै वडाहरूमा	

स्रोत: जलउपयोग गुरुयोजना, सामाजिक तथा प्राविधिक अध्ययन, २०८०

राष्ट्रिय जनगणना २०७८ अनुसार रेडियो,टिभि,मोवाइल,टेलिफोन,सवारी साधन लगायत विद्युतीय समाग्रीहरूमा मनिसको दैनिक जीवनका सहयोगी बनी सकेकाछन् ।

२.७ विकास साझेदारहरू, गैह्र सरकारी संस्थाहरू, समुदायमा आधारित संस्थाहरू तथा सहकारी सम्बन्धी विवरण

यस ठाटीकाँध गाउँपालिकामा सरकारी निकायहरू बाहेक अन्य दातृ निकाय/विकास साझेदारहरूले पनि विभिन्न क्षेत्रमा कार्यक्रम सञ्चालन गर्दै आईरहेका छन् । विशेष गरी कृषि उत्पादन/बजारीकरण, शिक्षा, स्वास्थ्य वास, बालबिलका तथा महिला, भौतिक पूर्वाधार लगायत सामाजिक/आर्थिक विकासका क्रियाकलापहरू आदिमा सघाउ पुरयाउदै आईरहेका छन् । पालिकामा कार्यरत मुख्य विकास साझेदार तथा गैह्र सरकारी

संस्थाहरूको विवरण निम्न तालिका-१२ मा प्रस्तुत गरिएको छ भने विस्तृत विवरण **अनुसूची-१** मा उल्लेख गरिएको छ ।

तालिका १२: मुख्य विकास साझेदार तथा गैह सरकारी संस्थाहरूको विवरण

क्र.स.	विकास साझेदार वा गैह सरकारी संस्थाको नाम	कार्यक्रमको क्षेत्र
१.	युएसएआईडीकर्णाली जल परियोजना	जलाधार संरक्षण, वास
२.	एभरेष्ट क्लब	शिक्षा, स्वास्थ्य, कृषि, वास
३.	सेवक	शिक्षा, स्वास्थ्य, कृषि, भौतिक पूर्वाधार
४.	सेभ द चिल्ड्रेन	स्वास्थ्य, शिक्षा, बालबिलका तथा महिला
५.	बहुउद्देश्यीय सामुदायिक संस्था	स्वास्थ्य, शिक्षा

स्रोत: जलउपयोग गुरुयोजना, सामाजिक तथा प्राविधिक अध्ययन, २०८०

माथि तालिका-११ मा उल्लेख गरिएका विकास साझेदारहरू तथा गैह सरकारी संस्थाहरू बाहेक गाउँपालिका स्तरमा विभिन्न सामुदायिक संस्थाहरू, सामुदायिक बन उपभोक्ता समूहहरू, कृषि समूहहरू/आमा समूहहरू पनि गठन भएका छन् । ती समुदायमा आधारित संस्थाहरूले कुनै न कुनै रूपमा समुदायको सामाजिक तथा आर्थिक क्रियाकलापहरूमा सहयोग पुरयाउदै आईरहेका छन् । यसका साथै समुदाय स्तरमा बित्तिय सेवा प्रदान गर्न सहकारी संस्थाहरू गठन भई समुदायस्तरमा बचत तथा ऋण लगायत लघु उद्दम प्रवर्द्धन मार्फत आर्थिक गतिविधिहरूलाई चलायमान बनाउन सहयोग पुरयाउदै आईरहेको छ । सहकारी संस्थाहरूको विवरण तलको तालिका-१३ अनुसार रहेको छ भने विस्तृत विवरण **अनुसूची-१ को SA-३** मा उल्लेख गरिएको छ ।

तालिका १३: वडा अनुसार सहकारी संस्थाहरूको विवरण

क्र.स.	सहकारी संस्थाको नाम	सहकारी संस्थाको प्रकार	संस्था रहेको स्थान		आवद्धता				शेयर पुँजी (रु.)
			नाम	वडा नं.	महिला	पुरुष	अन्य	जम्मा	
१	श्रृजनसिल महिला उत्थान कृषी तथा पशु सहकारी संस्था	बहुउद्देशीय	सेरिपाटा	२	१२०			१२०	६,२०,०००
२	श्री सनातन एकता सहकारी संस्था	बचत तथा ऋण	प्याडुली	२	उपलब्ध छैन				
३	श्री विजारे जडिबुटी उत्पादन तथा प्रशोधन बहुउद्देशीय सहकारी संस्था	बहुउद्देशीय	जौचौर	२	उपलब्ध छैन				
४	ठाटीकाँध कृषि तथा पशु पालन सहकारी संस्था	बचत तथा ऋण	ठाटीकाँध	१	४००	८००	०	१२००	२२,००,०००
५	सौगात बचत तथा ऋण सहकारी संस्था	बचत तथा ऋण	ठाटीकाँध	१	उपलब्ध छैन				
६	मालिका बचत तथा ऋण सहकारी संस्था	बचत तथा ऋण	अडगलडाडा	४	३०	३५	०	६५	२०,०००
७	बाझपानी कृषी तथा पशुपालन सहकारी संस्था	कृषी तथा पशुपालन	बाझपानी	४	उपलब्ध छैन				

क्र. स.	सहकारी संस्थाको नाम	सहकारी संस्थाको प्रकार	संस्था रहेको स्थान		आवद्धता				शेयर पुँजी (रु.)
			नाम	वडा नं.	महिला	पुरुष	अन्य	जम्मा	
८	बौद्ध ग्रामीण बहुउद्देश्य सहकारी संस्था	बहुउद्देश्य	ठाटीकाँध	६	१७२०	१३०		१८५०	३,३७,७७,०००
९	मालिका बचत तथा ऋण बहुउद्देश्य	बचत तथा ऋण	अडगलडाडा	६	३०	३५	०	६५	२०,०००

स्रोत: जलउपयोग गुरुयोजना, सामाजिक तथा प्राविधिक अध्ययन, २०८०

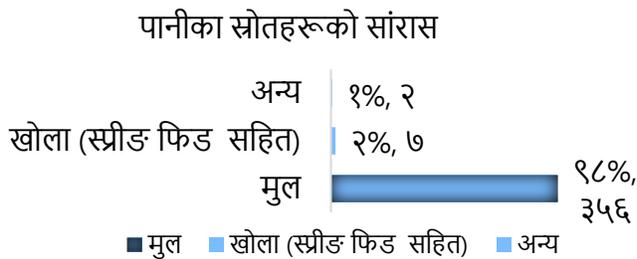
अध्याय-३: विद्यमान जलस्रोतहरूको अवस्था र प्रयोग

३.१ गाउँपालिकामा उपलब्ध जलस्रोतहरूको विवरण

यस ठाटीकाँध गाउँपालिका क्षेत्र भित्र रहेका पानीका स्रोतहरूको तथ्याङ्क विश्लेषण गर्दा जम्मा ३६५ वटा पानीका स्रोतहरू अवस्थित रहेको देखिन्छ । गाउँपालिका को भूगोल मध्य कर्णाली जलाधार क्षेत्र भित्र रहेको, देखिन्छ । यस गाउँपालिकामा सरदर हरेक वर्ष औसत वर्षा मापन हुने गरेको केन्द्रको तथ्याङ्कले देखाउदछ भने सन् १९८६ देखि २०१३ सम्मको वर्षा तथा तापक्रमको विश्लेषण हेर्दा जिल्लास्तरमा वर्षा हुने समय क्रमशः पछि सर्दै गएको तथा तापक्रम बढेको देखिन्छ (स्रोत: खानेपानी रणनीति २०७७-२०८७) । यस आधारमा यो जलाधार क्षेत्रमा वार्षिक रुपमा वर्षा / पानीको अवस्था (घटेको, बढेको वा उस्तै रहेको) कस्तो रहेको छ भन्ने अनुमान गर्न सकिन्छ । यहाँका स-साना मुहानहरूमा पानीको परिमाणको स्थिति वर्षाको पानीमा नै भर पर्ने हुनाले गायस गाउँपालिका भित्रका पानीका स्रोतहरूमा पानीको मात्रा तथा अवस्था अनुमान गर्न सकिन्छ ।

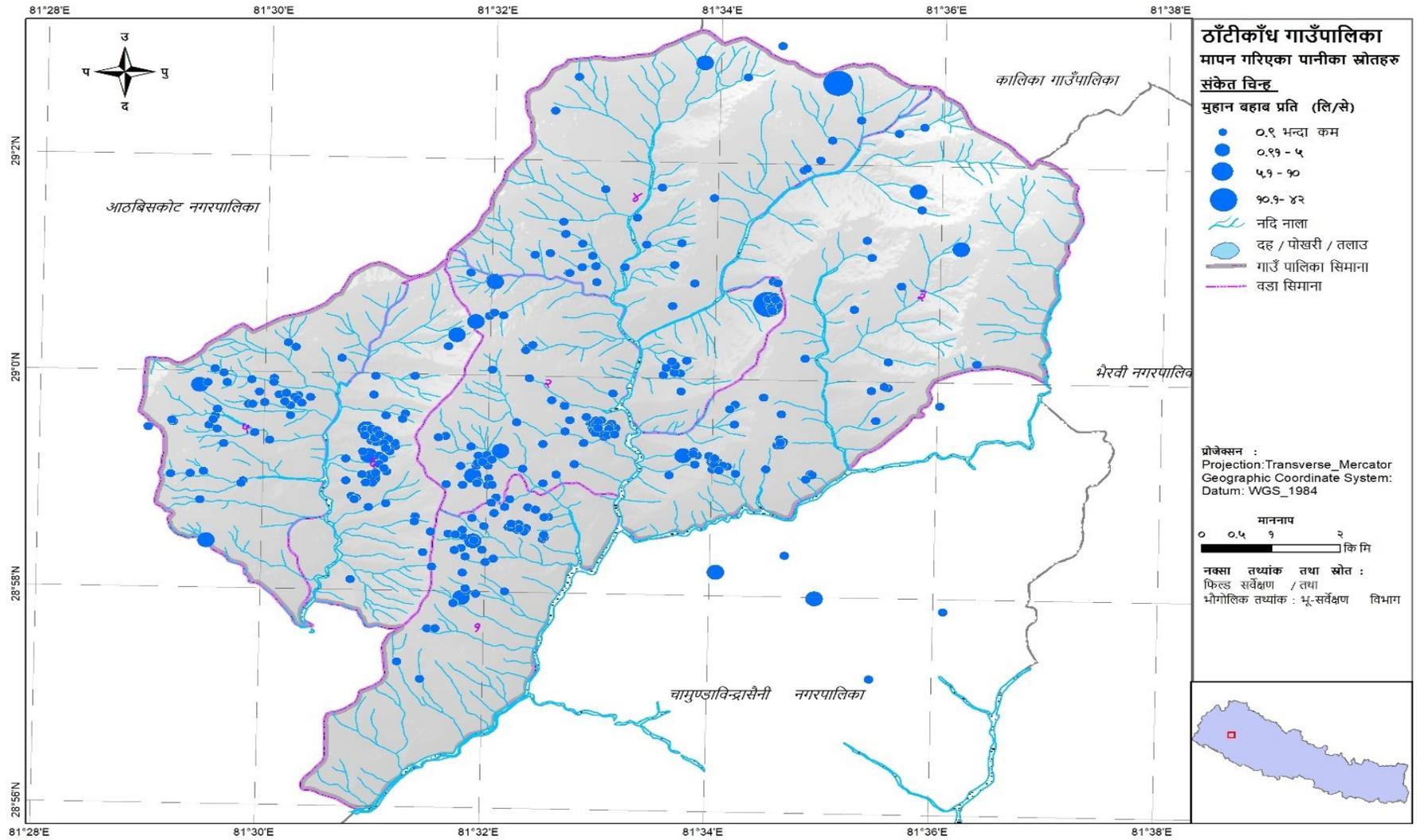
३.२ गाउँपालिकामा उपलब्ध जलस्रोतहरूको विश्लेषण

पानीको एकीकृत तथा समुचित व्यवस्थापनका लागि विद्यमान जलस्रोतहरूको विश्लेषण महत्वपूर्ण हुने गर्दछ र पानीको एकीकृत तथा समुचित व्यवस्थापनका लागि विद्यमान जलस्रोतहरूको विश्लेषण महत्वपूर्ण हुने गर्दछ । त्यसैले कुनै पनि क्षेत्रमा जलउपयोग गुरुयोजना तयार पार्दा, यस क्षेत्रको वर्तमान जलस्रोतको अवस्था, स्रोतमा पानीको मात्रा तथा उपलब्धता, जलस्रोतको वर्तमान प्रयोगको अवस्था, जलस्रोतको वर्तमान गुणस्तरको अवस्था हेरी त्यसको उपयोग हुनसक्ने क्षेत्रको विश्लेषण गर्न आवश्यक देखिन्छ । यही आवश्यकतालाई महसुस यस गाउँपालिकामा रहेका विद्यमान पानीका स्रोतहरूका प्रकार, अवस्था, क्षमता, गुणस्तर, र विभिन्न प्रयोजनमा तिनको वर्तमान उपयोग, विभिन्न प्रयोजनका लागि योजनाहरूको सुचारुपनाको अवस्था, साथै वर्तमानमा र भविष्यमा हुन सक्ने प्रयोगको आदि विविध पक्षको विस्तृत रुपमा विश्लेषण गरिएको छ । पानीको निर्बिबादीतरुपमा प्रयोग गर्न पाउनु पनि दिगो व्यवस्थापनको लागि मुहान विवादको साथै समुदायका



ग्राफ ३: पानीका स्रोतहरूको सांरांस

मानिसहरूले आफ्ना पानीजन्य आवश्यकताहरू जस्तै: पिउने पानी, खाना पकाउने लगायत अन्य घरायसी प्रयोजनका साथै उत्पादन मुलक पेशा व्यवसायका लागि स्रोतहरूमा पानी यथेष्ट परिमाणमा उपलब्ध छ वा छैन भन्ने अवस्थाको विश्लेषण जलउपयोग गुरुयोजनाको अध्ययन चरणमा सामाजिक तथा प्राविधिक अध्ययनका साथै जानिफकारहरूसँगको अन्तरक्रिया तथा स्थलगत अवलोकन गरी यस अध्यायमा पानीका स्रोतहरू सम्वन्धी तथ्याङ्कहरूको विवेचना गरिएको छ ।



नक्सा नक्सा ७: पानीका स्रोतहरूको अवस्था

यस गाउँपालिकामा मापन गरिएका कूल ३६५ वटा जलस्रोतहरू मध्ये ३५६ वटा मूलहरू रहेका छन् । गाउँपालिका भित्र ७ वटा नदी/खोला, तथा २ वटा अन्य जलस्रोतहरू मापन गरिएका छन् । वडागत रुपमा विश्लेषण गर्दा सबैभन्दा बढी स्रोत वडा न. २ मा ७५ वटा मापन भएका छन् । वडागत रुपमा जलस्रोतहरूको विवरण तलको तालिका-१४ र ग्राफ-३ मा प्रस्तुत गरिएको छ भने विस्तृत विवरण **अनुसूची-२** मा दिइएको छ ।

तालिका १४: पालिकामा विद्यमान जलस्रोतहरूको वडागत रुपमा विवरण

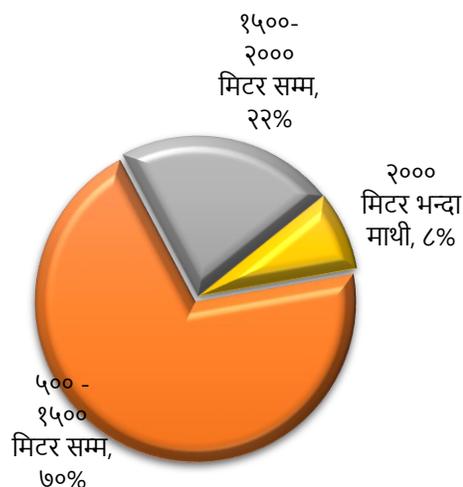
स्रोतहरूको प्रकार	वडा नम्बर						जम्मा
	१	२	३	४	५	६	
मूल	६६	७३	६०	६५	४४	४८	३५६
खोला (स्पीड फिड सहित)	१	१	१	१	१	२	७
अन्य	०	१	०	०	१	०	२
जम्मा	६७	७५	६१	६६	४६	५०	३६५

स्रोत: जलउपयोग गुरुयोजना, सामाजिक तथा प्राविधिक अध्ययन, २०८०

३.२.१ स्रोतहरूको अवस्थितिको आधारमा जलस्रोतहरूको विश्लेषण

गाउँपालिकामा रहेका विद्यमान स्रोतहरूको सम्भावित प्रयोजनलाई यकिन गर्नको लागि गरिएको सामाजिक तथा प्राविधिक अध्ययनको क्रममा हरेक स्रोत र मुख्य बस्तीहरूको अवस्थित उचाई GPS का माध्यमबाट मापन गरिएको थियो । गरी यसरी पानीका स्रोतहरूको अवस्थिति आंकलन गर्नाले गाउँपालिकाभित्र रहेका उपजलधारा क्षेत्रका पानीको व्यवस्थापन गर्न सकिने भएकाले गुरुयोजना निर्माण क्रममा स्रोतहरूको अवस्थिति पत्ता लगाईको हो ।

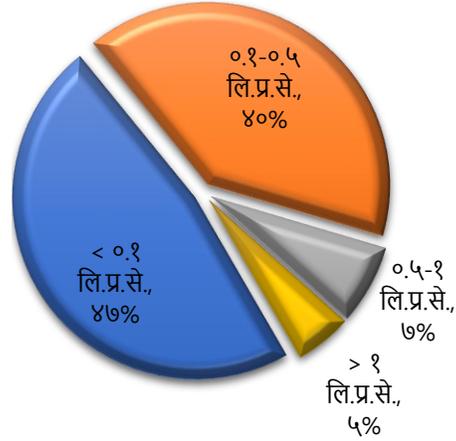
यस ठाटीकाँध गाउँपालिकामा रहेका विद्यमान स्रोतहरूको अवस्थित उचाईको माध्यमबाट विश्लेषण गर्दा सर्वेक्षण गरिएका जम्मा ३६५ वटा मापन गरिएका स्रोतहरू मध्ये ७०% (२५४) स्रोतहरू समुद्रसतह ५०० देखि १५०० मिटर उचाईमा अवस्थित रहेका छन् भने २२% (८०) स्रोतहरू १५०० देखि २००० तथा ८% (३१) स्रोतहरू २००० भन्दा माथिरहेको देखिन्छ । उक्त विद्यमान स्रोतहरूको विवरण ग्राफ ४ मा प्रस्तुत गरिएको छ भने थप विस्तृत **अनुसूची-२** मा उल्लेख गरिएको छ ।



ग्राफ ४: स्रोतहरूको अवस्थितिको आधारमा विश्लेषण

३.२.२ स्रोतहरूको क्षमताको आधारमा जलस्रोतहरूको विश्लेषण

जलउपयोग गुरुयोजना तयारीको क्रममा जलस्रोतहरूको कर्णाली जल परियोजनाबाट प्राप्त भएको जलस्रोतको सर्वे तथ्याङ्क तथा दस्तावेजहरूको आधारमा विश्लेषण गरिएको छ । यस गाउँपालिकामा मापन गरिएका ३६५ वटा स्रोतहरूमा उपलब्ध पानीको परिमाणको हिसाबले प्राविधिक विश्लेषण गर्दा मापन गरिएका पानीका स्रोतहरू मध्ये करिव ४७% (१७२) स्रोतहरूमा पानीको बहाव ०.१ लिटर प्रति सेकेन्ड वा सो भन्दा कम रहेको छ भने क्रमशः ४०% (१४७) स्रोतहरूमा ०.१ लि. देखि ०.५ लिटर प्रति सेकेन्ड, ७% (२६) स्रोतहरूमा ०.५ देखि १ लिटर प्रति सेकेन्ड सम्म रहेको छ भने बाँकी ५% (२०) स्रोतहरूमा मात्र पानीको बहाव १ लिटर प्रति सेकेन्ड वा सो भन्दा बढी पाईएको छ । माथि ग्राफ-५ मा विद्यमान पानीका स्रोतहरूको क्षमता विश्लेषण गरिएको छ भने उक्त मूलहरूको थप विस्तृत प्राविधिक तथा सामाजिक विवरण अनुसूची नं. २ मा उल्लेख गरिएको छ ।



ग्राफ ५: क्षमताको आधारमा जलस्रोतको विश्लेषण

३.२.३ स्रोतहरूको गुणस्तरको आधारमा विश्लेषण



ग्राफ ६: गुणस्तरको आधारमा जलस्रोतको विश्लेषण
उल्लेख गरिएको छ ।

यस गाउँपालिकामा मापन गरिएका ३६५ वटा मुहानहरू रहेका छन् । जलउपयोग गुरुयोजनाको सर्वेक्षणका क्रममा गरिएका घरभेट, जानिफकार र लक्षित समुहसँग गरिएका अन्तरक्रिया तथा छलफल, पानीका आधारित रोगहरूको स्थिती तथा गाउँपालिकामा गरिएका बैठकहरूका आधारमा ८०% (२९१ वटा) स्रोतहरू सामान्य उपचार सहित प्रयोगमा ल्याउन सकिने भएकोले स्वीकार्य रहेको र २०% (७४ वटा) स्रोतहरूमा भने नराम्रो रहेको हुनाले प्रशोधन केन्द्रको प्रयोग पश्चात मात्र प्रयोगमा ल्याउन सकिने विश्लेषण गरिएको छ । ग्राफ-६ मा विद्यमान पानीका स्रोतहरूको गुणस्तर विश्लेषण गरिएको छ भने उक्त मूलहरूको थप विस्तृत प्राविधिक तथा सामाजिक विवरण अनुसूची नं. २ मा

पानीको परिक्षण भइनसकेको हुँदा सामान्यतया सबै मुहान/मूलको पानी भौतिक रुपमा हेर्दा धमिलोपना नभएको, गन्ध तथा स्वाद राम्रै भएकोले स्वीकार्य छ भन्न सकिन्छ तर रासायनिक तथा जैबिक रुपमा पानी परिक्षणको नतिजाबाट मात्रै पानीको गुणस्तर थाहा हुने हुन्छ । भविश्यमा खानेपानी प्रयोजनका लागि मुहानहरूको प्रयोग गर्दा मुहान तथा पानीको गुणस्तरलाई ध्यान दिई पानी परिक्षण गरेर मात्र योजनाहरूको निर्माण गर्नुपर्ने, शुद्धीकरण गरेर मात्र प्रयोग गर्नुपर्ने तथा उपभोक्ताहरूलाई पनि सचेतीकरण गर्नुपर्ने देखिन्छ

। सुरक्षित गुणस्तर भएका मुहानहरूलाई पिउनको लागि प्रयोगमा ल्याउनु पर्ने र नराम्रो गुणस्तर भएका मुहानहरूलाई शुद्धीकरण र सुधार पश्चात मात्र खानेपानी प्रयोजनका लागि प्रयोग गर्ने र अन्य स्रोतहरूलाई सिंचाइ तथा जलउर्जा प्रयोजनको लागि प्रयोग गर्न सकिने देखिन्छ ।

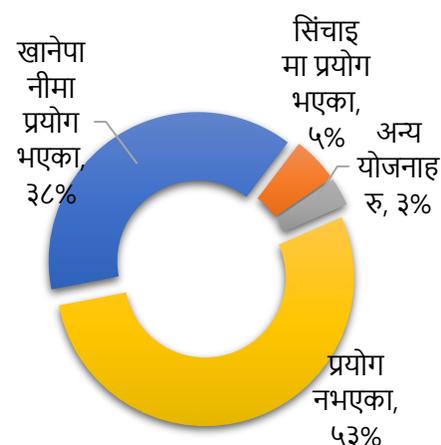
३.२.४ स्रोतहरूको विद्यमान प्रयोग र उप-जलाधार क्षेत्रहरूमा सम्भावित उपयोगको आधारमा विश्लेषण

ठाटीकाँध गाउँपालिकामा रहेका ३६५ स्रोतहरू मध्ये ५३% (१९५) स्रोतहरू प्रयोगमा नभएको देखिन्छ । गाउँपालिकामा हाल उपलब्ध स्रोतहरूमध्ये १४० (३८.३६%) स्रोतहरू खानेपानी तथा सरसफाइको लागि र २० अर्थात् ५.४८% स्रोतहरू सिंचाइ तथा अन्य प्रयोजनको लागि १० वटा (२.७४%) स्रोतहरू प्रयोगमा रहेको देखिन्छ । हाल प्रयोगमा नरहेका स्रोतहरूको भविष्यमा खानेपानी, सिंचाइ, घट्ट, आदि प्रयोजनका लागि उपयोग गर्न सकिने सम्भावना रहेको देखिन्छ ।

तल तालिका १५ मा विद्यमान पानीका स्रोतहरूको परिप्रयोगको विश्लेषण गरिएको छ भने उक्त मूलहरूको थप विस्तृत प्राविधिक तथा सामाजिक विवरण अनुसूची नं. २ मा उल्लेख गरिएको छ ।

तालिका १५: स्रोतहरूको विद्यमान परिप्रयोगको विवरण

क्षेत्र	जम्मा स्रोत संख्या	प्रतिशत
खानेपानीमा प्रयोग भएका	१४०	३८.३६६%
सिंचाइमा प्रयोग भएका	२०	५.४८%
अन्य योजनाहरू जस्तै बिधुतीकरण, बहुउपयोगी, पानीघट्ट आदीमा प्रयोग भएका	१०	२.७४%
प्रयोग नभएका	१९५	५३.४२%
	३६५	१००%



ग्राफ ७: प्रयोगको आधारमा स्रोतको विश्लेषण

३.२.५ विद्यमान अवस्थामा प्रयोग नभएको आधारमा स्रोतहरूको विश्लेषण

यस गाउँपालिकामा गुरुयोजनाको तथ्याङ्क संकलन गर्दाको समय सम्ममा ५३.४२% स्रोतहरू प्रयोगमा नभएको देखिन्छ । गाउँपालिकास्तरीय योजना तर्जुमा गोष्ठीमा छलफल तथा निर्णय भए बमोजिम हाल प्रयोगमा आउन बाँकी रहेका १९५ वटा स्रोतहरू खानेपानी तथा सरसफाइको, सिंचाइ र लघु सिंचाइ, उर्जा तथा बहुउपयोगीको लागि उपयोग गरिने योजना रहेको देखिन्छ ।

३.३ विद्यमान खानेपानी योजनाहरूको अवस्था विश्लेषण

यस ठाटीकाँध गाउँपालिकामा विद्यमान ग्राभिटि पाइप प्रणाली मार्फत खानेपानी योजनाहरू उपभोक्ता तथा सरसफाइ समितिहरूले व्यवस्थापन गरिरहेका छन् । जलउपयोग गुरुयोजनाको सर्वेक्षणका क्रममा गरिएका अन्तरक्रिया र वस्तुस्थिति विश्लेषण,फिल्ड सर्वेक्षणले तथा NAWASH को तथ्याङ्कबाट ७१% (८०) खानेपानी योजनाहरूको सञ्चालन तथा मर्मतको अवस्था अव्यवस्थित रहेको पाईन्छ । विद्यमान ११३ वटा खानेपानी

योजनाहरूबाट ३४२२ घरधुरीहरू लाभान्वित रहेका छन् भने गाउँपालिकामा हाल निर्माणाधीन अवस्थामा रहेका २ वटा योजनाहरूबाट २७२ घरधुरीहरू लाभान्वित हुने देखिन्छ ।

जलउपयोग गुरुयोजना निर्माणको अवधिमा सङ्कलन गरिएको तथ्याङ्कको विश्लेषण गर्दा संरचना निर्माणको आधारमा हेर्दा सबै योजनाहरूमा संरचना निर्माण भइ खानेपानी वितरण गरिएको भएता पनि हालको अवस्था हेर्दा योजनामा निर्मित संरचनाहरू बिग्रेको/भत्केको हुँदा सबै खानेपानी योजनाहरूलाई अव्यवस्थित योजनामा वर्गीकरण गरिएको छ । विद्यमान योजनाहरूमा उपभोक्ता समिति गठन भएको भएता पनि कमजोर संस्थागत व्यवस्थापन, मर्मत सम्भार कोष व्यवस्थापन र पानी सुरक्षाका उपायहरू नअपनाएका कारण योजनाबाट उपभोक्ताले व्यवस्थित सेवा प्राप्त गरेका छैनन् । विद्यमान खानेपानी योजनाहरूको अवस्था सम्बन्धी तलको तालिका-१६ मा प्रस्तुत गरिएको छ भने विस्तृत विवरण **अनुसूची-३ को TA-२ मा** उल्लेख गरिएको छ ।

तालिका १६: विद्यमान खानेपानी योजनाहरूको अवस्था विश्लेषण

वडा नं.	सेवा क्षेत्रका लाभान्वित घरधुरी	प्रयोग गरिएका स्रोत			सञ्चालन अवस्था			निर्माणाधीन योजना		कैफियत
		व्यवस्थित योजना	अव्यवस्थित योजना	असुरक्षित स्रोत	व्यवस्थित	सन्तोषजनक	अव्यवस्थित	संख्या	सेवा क्षेत्रका घरधुरी संख्या	
१	५७६	११	६	०	११	०	६	०	०	
२	५८२	९	२	०	९	०	२	२	२७२	
३	६८०	३	६	०	३	०	६	०	०	
४	५६९	५	१५	०	५	०	१५	०	०	
५	५३५	३	४१	०	३	०	४१	०	०	
६	४८०	२	१०	०	२	०	१०	०	०	
जम्मा	३४२२	३३	८०	०	३३	०	८०	२	२७२	

स्रोत: जलउपयोग गुरुयोजना, सामाजिक तथा प्राविधिक अध्ययन, २०८०

३.३.१ विद्यमान योजनाहरू र सेवा क्षेत्र

ठाटीकाँध गाउँपालिकाभित्र हालसम्म सम्पन्न जम्मा ११३ वटा खानेपानी योजनाहरू मध्ये ३३ वटा खानेपानी योजनाहरू व्यवस्थित रूपमा सञ्चालन गरिएको जलउपयोग गुरुयोजना सर्वेक्षणबाट प्राप्त भएको छ । यस गाउँपालिका जलउपयोग गुरुयोजनाको सर्वेक्षणका समयमा गरिएका बस्ती भेट र तथ्याङ्क प्रमाणीकरण कार्यशालाहरूमा गरिएको छलफल, तथ्याङ्क प्रमाणीकरण र तथ्याङ्कहरूको विश्लेषण गर्दा गाउँपालिकामा कूल ३९०७ घरधुरीहरू मध्ये करिब ८७.५९% (३४२२) घरधुरीहरू विद्यमान खानेपानी योजनाहरूबाट लाभान्वित भएको पाइन्छ । बाँकि

१२.४१% (४१२) घरधुरीहरूले पानीका लागि टाढा रहेका अरु योजनामा जानु पर्ने वा कुवा वा ढुंगे धारामा निर्भर हुनु पर्ने वाध्यात्मक

अवस्था रहेको छ । प्राविधिक र सामाजिक अध्ययनको क्रममा यी



ग्राफ ६: स्रोतको प्रयोगको आधारमा विद्यमान खानेपानी योजनाहरूको विश्लेषण

घरधुरीहरूले प्रयाप्त २ वर्ष भन्दा बढी नै नियमित रूपमा खानेपानी सेवा प्राप्त नगरेको पाइएको थियो र यसै कारण यिनलाई आधारभूत स्तरको खानेपानीबाट बञ्चित घरधुरीको रूपमा यो प्रतिवेदनमा लिइएको छ ।

हालसम्म निर्माण गरिएका खानेपानी योजनाहरू मध्ये ७१ प्रतिशत (८०) खानेपानी योजनाहरू प्रयोग गरिएका स्रोतहरूको आधारमा अव्यवस्थित देखिन्छ भने २९ प्रतिशत (३३) खानेपानी योजनाहरू योजनाहरू मात्र स्रोत प्रयोगको हिसाबले व्यवस्थित रहेको देखिन्छ । विद्यमान खानेपानी योजनाहरूबाट लाभान्वित घरधुरी तथा जनसंख्याको विस्तृत विवरण **अनुसूची-३ मा** उल्लेख गरिएको छ ।

३.३.२ विद्यमान खानेपानी योजनाहरूको सञ्चालनको अवस्था

कुनै पनि योजनाको दिगोपनाको लागि प्राविधिक मापदण्ड अनुसार निर्माण गरिनु एवं नियमित मर्मत संभार व्यवस्थापन एउटा प्रमुख आधार हो विद्यमान खानेपानी योजनाहरूमा ३३ व्यवस्थित योजना बाहेक ८० वटा योजनाहरू योजनाबद्ध तरिकाले तथा निर्धारित प्राविधिक मापदण्ड अनुसार निर्माण नगरिएको, व्यवस्थित योजना भित्र पनि मर्मत संभारको आवश्यक व्यवस्था नभएको र योजनाहरूमा पानी सुरक्षा योजना लागू नगरिएको अवस्था रहेको छ । सञ्चालनको अवस्था हेर्दा ११३ खानेपानी योजना मध्ये २९% (३३ वटा) खानेपानी मात्र व्यवस्थित सञ्चालनमा रहेको देखिन्छ । अव्यवस्थित रूपमा सञ्चालित ७१% (८० वटा) खानेपानी योजनाहरूको अवलोकन गर्दा उपभोक्ता समितिहरूको निष्क्रियता नै एक प्रमुख कारण रहेको छ । वर्षाका कारण हुने पानीका स्रोतमा मिसिने भल, पाइप लाई नमा भएका चुहावट आदिका कारण खानेपानीको वितरण नियमित हुन नसकेको अवस्था छ । अव्यवस्थित योजनाहरूमा निर्माण भएका खानेपानीहरूमा संरचनागत दृष्टिकोणबाट हेर्दा खानेपानीका आवश्यक संरचनाहरू पूर्णरूपमा नरहेका छ । सञ्चालनमा रहेका व्यवस्थित खानेपानीबाट ९९९ घरधुरी लाभान्वित भएको देखिन्छ ।

त्यसै गरि तसर्थ विद्यमान खानेपानी योजनाहरूमा पूर्णरूपमा सञ्चालन गर्न खानेपानी योजनाहरूमा उपभोक्ता समितिको बैठक नियमित बस्ने, उपभोक्ता समितिहरूमा लैङ्गिक तथा समावेशी रूपमा पुनर्गठन गर्ने,

व्यवस्थित योजना

२०%

अव्यवस्थित योजना

८०%

ग्राफ ९: संचालनको आधारमा विद्यमान खानेपानी योजनाको अवस्था

साधारणसभालाई नियमित गर्ने जस्ता कार्यलाई प्राथमिकता दिइ गर्नु पर्ने देखिन्छ । यसका साथै खानेपानीका उपभोक्ताहरूले पानी शुल्क संकलन व्यवस्थित तथा नियमित गर्नु पर्ने देखिन्छ ।

खानेपानी योजनाहरूको नियमित तथा व्यवस्थित सञ्चालन गर्न गाउँपालिकाले तयार गरेका १० वर्षे खानेपानी रणनीतिले निर्देश गरे अनुसार वार्षिक योजना तथा बजेटमा समावेश गरी खानेपानी योजनाहरूलाई प्राथमिकताका साथ कार्यान्वयनमा लिर जानु पर्ने देखिन्छ ।

गरी गरी विद्यमान खानेपानी योजनाहरूबाट लाभान्वित घरधुरी तथा जनसंख्या, बस्तीको विस्तृत विवरण **अनुसूची-३ TA-२ मा** उल्लेख गरिएको छ, भने वडागत साराँश विवरण माथितालिका-१६ मा उल्लेख गरिएको छ । योजनाहरूको विस्तृत विवरण N-WASH MIS Dashboard मा समेत उपलब्ध रहेको छ ।

३.३.३ विद्यमान खानेपानी योजनाहरूको सुविधास्तरको अवस्था विश्लेषण

यस ठाटीकाँध गाउँपालिकामा जम्मा ३९०७ घरधुरीहरू मध्ये ३४२२ घरधुरीहरूको लागि खानेपानी योजनाहरू केन्द्र तथा प्रदेश सरकार, गाउँपालिका लगायत हेल्वेटस जस्ता संघ संस्थाहरूको सहयोगमा सम्पन्न भई सञ्चालनमा रहेको

बिद्यमान खानेपानी सुविधास्तर



■ आधारभूत सुविधा भएका ■ सिमित सुविधा भएका ■ सुविधा नभएका

ग्राफ १०: विद्यमान खानेपानीको सुविधास्तर

देखिन्छ । बाँकि ५३५ घरधुरीहरू खानेपानी सेवाबाट वञ्चित रहेका छन् । सञ्चालनमा रहेका उक्त व्यवस्थित योजनाहरू मध्ये पानी ५०% जति संरचनाहरूको अवस्था कमजोर रहेको तथा उचित सञ्चालन, एवं कमजोर व्यवस्थापनका कारणले लगभग ७१% योजनाहरू आंशिक रूपमा मात्र सञ्चालित रहेका छन् । सञ्चालनमा रहेका योजनाहरूले पनि योजना क्षेत्रका सबै घरधुरीहरूलाई नियमित सेवा दिन नसकेको अवस्था बिद्यान छ । यसकारण आगामी दिनहरूमा यस गाउँपालिकामा सेवा नपुगेको क्षेत्रमा नयाँ योजनाहरूको निर्माण र सेवा पुगेको क्षेत्रमा विद्यमान योजनाहरूको अवस्था विश्लेषण गरी उचित सञ्चालन, मर्मत सम्भार एवं व्यवस्थाप तथा दि गोपनाका कृयाकलापहरू सञ्चालन गर्नुपर्ने देखिन्छ । खानेपानीमा पहुँचको आधारमा घरधुरीहरूको विश्लेषण गर्दा ६३.११% घरधुरीहरूमा खानेपानीको सिमित सुविधा पाएको देखिन्छ भने २३.२३% मा आधारभूत सुविधा उपलब्ध भएको देखिन्छ । त्यसै गरी शुन्य प्रतिशत घरधुरीहरूले सुरक्षित व्यवस्थापन भएको खानेपानी उपभोग गरिरहेको देखिन्छ । गाउँपालिकामा रहेका समग्र घरधुरीहरूको आधारमा भन्ने हो भने १३.६६ प्रतिशत घरधुरीहरूको खानेपानीमा कुनै पनि किसिमबाट पहुँच पुगेको देखिँदैन । यस पालिकामा हाल सञ्चालनमा रहेका खानेपानी योजनाहरूको सुविधास्तरको आधारमा तल तालिका-१७ मा वडागत सुविधास्तरको (घरधुरी) सारांस विश्लेषण प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका १७: वडागत रूपमा खानेपानी योजनाहरूको सुविधास्तरको आधारमा विश्लेषण

वडा नं.	जम्मा घरधुरी संख्या	सुविधा स्तर बर्गीकरण (घरधुरी संख्या)				कैफियत
		सुविधा नभएका	सिमित सुविधा भएका	आधारभूत सुविधा भएका	सुरक्षित व्यवस्थापन सुविधा भएका	
१	६६६	९०	४२३	१५३	०	
२	६७३	९१	४२७	१५५	०	
३	७३६	१०६	४५९	१८१	०	
४	६५८	८९	४१८	१५१	०	
५	६१९	८४	३९३	१४२	०	
६	५५५	७५	३५२	१२८	०	

वडा नं.	जम्मा घरधुरी संख्या	सुविधा स्तर बर्गीकरण (घरधुरी संख्या)				कैफियत
		सुविधा नभएका	सिमित सुविधा भएका	आधारभूत सुविधा भएका	सुरक्षित व्यवस्थापन सुविधा भएका	
जम्मा	३९०७	५३५	२४७२	९१०	०	
प्रतिशत		१३.६९%	६३.२७%	२३.२९%	०.००%	

स्रोत: जलउपयोग गुरुयोजना, सामाजिक तथा प्राविधिक अध्ययन, २०८०

३.३.४ निर्माणाधीन योजनाहरू र लक्षित सेवाक्षेत्र विवरण

NWASH Plan तथा जलउपयोग गुरुयोजना निर्माणको क्रममा संकलन गरिएका तथ्याङ्कहरू विश्लेषण गर्दा हालसम्म यस ठाटीकाँध गाउँपालिकामा निर्माणाधीन खानेपानी योजनाहरू नरहेका जानकारी गरिन्छ।

३.४ विद्यमान सरसफाइ अभ्यासको अवस्था विश्लेषण

३.४.१ बस्तीहरूको खुला दिसामुक्त क्षेत्र तथा पूर्ण सरसफाइ स्थिति

साबिकको लकान्द्रा गा. वि. स. हालको वडा १ खुला दिशामुक्त घोषणा भएसँगै, यस ठाटीकाँध गाउँपालिका सन् २०१४ मा खुला दिशामुक्त क्षेत्र घोषणा भएको थियो। तर पनि हालको NWASH सर्वेक्षण को तथ्याङ्कलाई आधार मान्दा लगभग १२% घरधुरीमा चर्पीको व्यवस्था छैन र दिसा गर्न असुरक्षित माध्यम जस्तै खोला नाला वा खुला स्थानको प्रयोग गर्ने गरेको देखिन्छ। शौचालय प्रयोगकर्ता ८८% घरधुरीहरू सुधारिएको वा खाल्डे चर्पी रहेको देखिन्छ र यिनीहरूले प्रयोग गर्ने चर्पी २ खाल्डे वा सेप्टिक ट्यांकमा जडान भएको अवस्था छ। हाल गाउँपालिकाभित्र सार्वजनिक शौचालयहरू नरहेको तथा निकट भविष्यमा निर्माण गर्ने कुनै योजना पनि रहेको देखिदैन। सानो बजार क्षेत्र, बजार भित्र उपयुक्त जग्गा, आर्थिक स्रोत, संरक्षणको अभाव र पानीको अभाव मुख्य कारणहरू देखिन्छन। गाउँपालिकाभित्र रहेका ऐतिहासिक तथा धार्मिक महत्व भएका क्षेत्रहरूमा विभिन्न समयमा आउने पर्यटक तथा तिर्थयात्रीहरूको लागि शौचालयको व्यवस्था नहुँनाले कठिनाई भोग्नु परेको देखिन्छ।

सर्वेक्षण गरिएका घरहरू मध्ये ५८.६२% मा साबुनपानी सहितको हात धुने सुविधा र ५२.१८% मा भाडा माझेको पानी व्यवस्थित रूपमा रहेको देखिन्छ। बाँकी घरधुरीहरूमा सरसफाइ तथा स्वच्छताका सुविधाहरू विस्तार गर्न गाउँपालिकाले थप ध्यान पुर्याउनु पर्ने देखिन्छ।

गाउँपालिकाले सरसफाइ तथा स्वच्छता सम्बन्धि कार्यक्रमहरू पूर्ण सरसफाइ लक्ष्य प्राप्ति उन्मुख भएता पनि सफलता हासिल गर्न अझै धेरै कार्य गर्नु पर्ने देखिन्छ। गाउँपालिकाभित्र प्लास्टिकजन्य फोहोरको प्रयोग बढ्दो अवस्थामा रहेकोले यस्ता प्रकारका फोहोरको व्यवस्थापन इन चुनौतीको रूपमा देखा पर्न गएको छ।

तालिका १८: घरायसी सरसफाइको अवस्था वडागत विवरण^६

वडा नं.	नमुना तथ्याङ्क सङ्कलन घरधुरी संख्या	शौचालय भएका घरधुरी संख्या	सुधारिएको शौचालय भएका घरधुरी संख्या	घरधुरी स्तरको अन्य सरसफाइको अवस्था विश्लेषण				पूर्ण सरसफाइ	
				साबुन सहित हातधुने घरधुरी संख्या	व्यवस्थित जुथ्यान भएका	च्यांग भएका संख्या	दिसाजन्य लेदो व्यवस्थापन भएका	घोषणा भएको (छ/छैन)	योजना छ (लक्षित समय)
१	९४	७८	७८	३२	५३	१७	७	छैन	०
२	६२	५७	५७	३६	२६	१७	१५	छैन	०
३	८३	८३	८२	८२	५३	७	०	छैन	०
४	५४	३३	३२	१७	२१	१७	६	छैन	०
५	७१	७१	७१	५०	३६	६	२	छैन	०
६	७१	६२	६२	३८	३८	२६	३	छैन	०
जम्मा	४३५	३८४	३८२	२५५	२२७	९०	३३	स्रोत: NAWASH सर्वेक्षण, २०८०	
प्रतिशत		८८.२८%	८७.८२%	५८.६२%	५२.१८%	२०.६९००%	७.५९%		

यसको लागि सम्पूर्ण वडाहरूले आआफ्नो वडामा सञ्चालन भइरहेका खानेपानी, सरसफाइ तथा स्वच्छता योजना सँग सँगै घरधुरीमा पूर्ण सरसफाइका ५+१ सूचकका रूपमा रहेका सुरक्षित चर्पीको नियमित प्रयोग, साबुनपानीले हात धुने बानी, सुरक्षित खानेपानीको प्रयोग, सुरक्षित खानाको प्रयोग, सफा घर आँगन र सफा वातावरणको कार्यान्वयनका लागि सचेतना, पूर्वाधार र बानी ब्यवहार परिवर्तनका लागि बिविध कृयाकलापहरू सञ्चालन गर्नु पर्ने देखिन्छ । यसरी गाउँपालिकाले आगामि आर्थिक वर्षबाट विभिन्न वडाहरूलाई केही वर्ष भित्र नै पूर्ण सरसफाइ वडा घोषणा गर्दै जाने लक्ष्य लिइ कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरेमा आशादित सफलता पाएने देखिन्छ । गाउँपालिकाले बुँदागत रूपमा घरायसी सरसफाइको अवस्था माथि तालिका-१८ मा प्रस्तुत गरिएको छ ।

३.४.२ विद्यालय तथा सार्वजनिक स्थलहरूको सरसफाइ अवस्था

सरसफाइ तथा स्वच्छता व्यवहार प्रवर्द्धनका लागि विद्यालय तथा संस्थागत सरसफाइ र स्वच्छता कायम हुन अति आवश्यक छ । सरसफाइ तथा स्वच्छता कायम गर्न र व्यवहार परिवर्तनका लागि विद्यालय एउटा महत्वपूर्ण घर हो जहाँ बालबालिकाहरूले सरसफाइ तथा स्वच्छता कायम गर्न र व्यवहार परिवर्तनका कुराहरू विद्यालयबाट सिक्ने हुँदा विद्यालयहरू परिवर्तनका लागि बाहक समेत हुन । यस ठाटीकाँध गाउँपालिकाको विद्यालयहरूमा भएको खानेपानी तथा सरसफाइको अवस्थालाई विश्लेषण गर्दा गाउँपालिका भरीमा भएका जम्मा ४० वटा विद्यालयहरू मध्ये ३२ वटा (८०%) मा मात्र विद्यालयहरूमा सुरक्षित खानेपानी, र ३७ वटा (९२.५०%) मा शौचालयको व्यवस्था भएको देखिन्छ । साथै यस गाउँपालिकामा साबुनपानीले हात धुने व्यवस्था २५ (६२.५०%) वटा विद्यालयहरूमा रहेको देखिन्छ । गाउँपालिकाका सबै विद्यालयहरूमा खानेपानीको व्यवस्था भएको देखिएता पनि नेपाल सरकारको मापदण्ड अनुरूप विद्यार्थीको अनुपातमा आवश्यक पर्याप्त पानीको परिमाण कुनै पनि विद्यालय भएको देखिदैन । तर यी कुनै पनि विद्यालयहरूमा फोहोर व्यवस्थापन साथै दिसाजन्य लेदोको व्यवस्थापन अहिले सम्म गर्नु परेको देखिँदैन । यी विद्यालयहरूमा विद्यार्थीको

^६ NAWASH सर्वेक्षणको क्रममा गाउँपालिकाको कूल घरधुरीहरू मध्ये सबै वडा र बस्तीहरूबाट समानुपातिक वितरणको आधारमा नमुना सर्वेक्षण गरिएका घरधुरीको आधारमा प्राप्त तथ्यांक प्रस्तुत गरिएको

अनुपातमा शौचालय निर्माण भएका छैन । शौचालयको तुलनामा विद्यार्थीको संख्या धेरै भएकाले व्यवस्थान गर्न चुनौती छ । साबुन सहित हात धुने स्थानको अभाव छ । तसर्थ आगामी दिनमा यस गाउँपालिकामा विकास निर्माणका क्रियाकलापहरू सञ्चालन गर्दा विद्यालय सरसफाइका गतिविधिहरूमा पनि बिषेश ध्यान दिन जरूरी देखिन्छ । तर यी मध्ये कुनै पनि विद्यालयहरूमा दिसाजन्य लेदोको व्यवस्थापन गरेको देखिएन ।

यस गाउँपालिकामा सरकारी कार्यालय अन्तर्गत गाउँपालिकाको कार्यालय तथा वडा कार्यालयहरूमा रहेको खानेपानी तथा सरसफाइ अवस्थाको तथ्याङ्क अनुसार ६ वटा वडा कार्यालय र गाउँपालिकाको कार्यालय गरी ७ वटा कार्यालय मध्ये ३ वटामा खानेपानीको व्यवस्था भएको पाइन्छ । ६ वटा कार्यालयहरूमा शौचालयको व्यवस्था रहेको छ भने सबै ७ वटै कार्यालयहरूमा साबुनपानीले हात धुने व्यवस्था उपलब्ध रहेको पाइएको छ । तर यी मध्ये कुनै पनि कार्यालयहरूले ठोस फोहोर र दिसाजन्य लेदो पदार्थको व्यवस्थापन गरेको देखिएन । विद्यालय र संस्थागत खानेपानी तथा सरसफाइ सम्बन्धी विवरण तालिका-१९ मा उल्लेख गरिएको छ ।

तालिका १९: विद्यालय तथा संस्थागत खानेपानी र सरसफाइको अवस्था

संस्थाको किसिम	वडा	संस्थाको जम्मा संख्या	खानेपानीको व्यवस्था भएको संख्या	शौचालयको व्यवस्था भएका	साबुनपानीले हात धुने व्यवस्था भएका	व्यवस्थित ठोस फोहोर व्यवस्थापन भएका	दिसाजन्य लेदो व्यवस्थापन भएका
गाउँपालिका तथा वडा भित्र रहेका विद्यालयहरूको खानेपानी र सरसफाइको अवस्था							
विद्यालय	१	५	३	५	३	०	०
	२	५	५	५	३	०	०
	३	८	७	८	८	०	०
	४	७	५	५	३	०	०
	५	७	४	७	३	०	०
	६	८	८	७	५	०	०
जम्मा		४०	३२	३७	२५	०	०
प्रतिशत:			८०.००%	९२.५०%	६२.५०%	०.००%	
गाउँपालिका तथा वडा भित्र रहेका संस्थागत खानेपानी र सरसफाइको अवस्था							
वडा कार्यालय		६	२	५	६	०	०
गाउँपालिका		१	१	१	१	०	०
जम्मा		७	३	६	७		
<i>स्रोत: NWASH सर्वेक्षण, २०८०</i>							

यस ठाटीकाँध गाउँपालिकामा जम्मा ९ वटा स्वास्थ्य संस्थाहरू रहेको देखिन्छ । जसमध्ये खानेपानी ६ वटा संस्थाहरूमा, शौचालयको व्यवस्था ७ वटा स्वास्थ्य संस्थाहरूमा रहेको देखिन्छ । तर साबुनपानीले हात धुने व्यवस्था भने ८ वटा स्वास्थ्य संस्थाहरूमा रहेको देखिन्छ । त्यसैगरी कुनै पनि स्वास्थ्य संस्थाहरूमा व्यवस्थित ठोस फोहोर, दिसाजन्य लेदो तथा तरल फोहोरको व्यवस्थापन खासै गरेको देखिन्दैन । यसको संख्यात्मक विवरण वडागत रूपमा तालिका-२० मा दिइएको छ ।

तालिका २०: स्वास्थ्य संस्थाहरूमा खानेपानी तथा सरसफाइको अवस्था

संस्थाको किसिम	वडा	संस्थाको संख्या	खानेपानीको व्यवस्था भएको संख्या	शौचालयको व्यवस्था भएको	साबुनपानीले हात धुने व्यवस्था भएको	व्यवस्थित ठोस फोहोर व्यवस्थापन भएको	दिसाजन्य लेदो व्यवस्थापन भएको
	१	१	१	१	१	०	०

स्वा स्थ्य संस्था	२	१	०	०	१	०	०
	३	३	२	२	२	०	०
	४	२	१	२	२	०	०
	५	१	१	१	१	०	०
	६	१	१	१	१	०	०
जम्मा	९	६	७	८	०	०	

स्रोत: NWASH सर्वेक्षण, २०८०

३.४.३ वातावरणीय सरसफाइको अवस्था

गाउँपालिकामा खुल्ला दिसा मुक्तक्षेत्र घोषणा पश्चात पछिल्ला केहि वर्षहरूमा स्थानीय समुदायमा सरसफाइ र स्वच्छता सम्बन्धी चेतनाको स्तरमा केहि विकास भई सरसफाइका अन्य सूचकमा पनि क्रमसः विकास हुदै गइरहेका देख्न सकिन्छ । मानिसहरूको व्यवहारमा पनि क्रमिक रुपमा केहि परिवर्तन भइरहेको देखिन्छ । पानी पिउन मात्र नभएर सरसफाइका लागि त्यतिकै महत्वपूर्ण छ भन्ने कुराको यस गाउँपालिकाका बासिन्दाहरूले राम्रैसँग बुझ्न र मनन गर्न थालेका छन् । मानिसहरूले पानी पिउन पानीको गुणस्तरको पनि त्यतिकै महत्व छ भन्ने कुराको जानकारी मात्रै हैन मानिसहरूमा साबुनपानीले हात धुने बानीको विकास समेत भइरहेको छ । स्थानीय बजारहरू, होटलहरू, सार्वजनिक संस्थाहरू र केहि घरधुरीले खानेपानीको शुद्धीकरणको लागि बिभिन्न किसिमका पानी फिल्टरको प्रयोग गरेको देख्न सकिन्छ । यस गाउँपालिकाको बस्तीहरूको अवस्थिति तथा समुदायका मानिसहरूको बसोबास पारम्परिक तवरले मानिस र गाईवस्तु वस्ने गोठलाई छुट्टा छुट्टै व्यवस्थापन गर्न निकै नै चुनौतिपूर्ण रहेको छ । स्थानीय सरकार र समुदायले खानेपानीको संरचनाहरूको निर्माण सँगसँगै सरसफाइलाई अभियानात्मक रुपमा महत्व दिनु आवश्यक रहेको जलउपयोग गुरुयोजना निर्माणका क्रममा महशुष गरिएको छ । सरसफाइको दिगो व्यवस्थापनका लागि गाउँपालिकाले विद्यमान ऐन कानूनका अतिरिक्त थप रणनीतिका साथ जनचेतनामूलक क्रियाकलापहरू सञ्चालन गर्नु आवश्यक रहेको छ ।

यसैगरी वातावरणीय सरसफाइको अर्को महत्वपूर्ण अंग भनेको सार्वजनिक स्थलहरूमा शौचालयहरू लगायत स्वच्छ वातावरणको विकास गर्नुलाई बुझिन्छ । गाउँपालिकामा प्रायजसो सार्वजनिक स्थानमा समुदायका मानिसहरूको विभिन्न कारणले आवत-जावत हुने गर्छ भने धार्मिक तथा पर्यटकीय स्थल, वडा तथा सेवा प्रदायक संस्थाहरूका कार्यालय रहेका स्थान, बजारकेन्द्रहरूमा समुदायका मानिसहरूको बढ्दो भिडभाड र फोहोर हुन सक्ने सम्भावना रहेको सन्दर्भमा यस्ता स्थानहरूमा वातावरणीय सरसफाइमा जोड दिदै समुदायको स्वास्थ्यलाई अझै सुदृढ गर्न सकिन्छ । गाउँपालिका तथा वडाहरूले सार्वजनिक स्थानहरूमा शौचालयहरूको निर्माण, निर्माण भएको ठाउँहरूमा उचित व्यवस्थापन र नयाँ निर्माणका लागि आवश्यक पहल गर्नु पर्ने देखिन्छ । सार्वजनिक स्थानहरूमा शौचालयको उपयुक्त व्यवस्थापन गर्न सम्बन्धित निकाय तथा निजीक्षेत्र लगायत विभिन्न सरसफाइ अभियानमा लागेका सरोकारवालाहरूसँगको सहकार्य अति नै महत्वपूर्ण रहेको छ ।

गाउँपालिका क्षेत्रमा रहेका विभिन्न धार्मिक तथा ऐतिहासिक महत्वका स्थानहरू खासगरी बिजौरेचौर, ईम्पाला गुफा, मठ मन्दिरहरू तथा वडाकेन्द्रहरूमा शौचालय लगायत ठोस फोहोर व्यवस्थापनका संरचना विकासका साथै उचित व्यवस्थापन सयन्त्र विकास गर्नु पर्ने देखिन्छ ।

जलउपयोग गुरुयोजनाको सर्वेक्षणका क्रमका गरिएको छलफल अन्तरक्रियाका आधारमा ठाटीकाँध गाउँपालिकाको वातावरणीय सरसफाइको अवस्था हेर्दा गाउँपालिकामा बढ्दै गईरहेको जनसंख्याको चाप बढ्दा बाटोघाटो र सार्वजनिक स्थलहरूमा ठोस तथा तरल फोहोर पदार्थहरू थुप्रिने क्रम बढ्दै गईरहेको छ । यी समस्याहरूको समाधानका लागि सार्वजनिक स्थानहरूमा शौचालयहरूको निर्माण र निर्माण भएको ठाउँहरूमा उचित व्यवस्थापन र नयाँ निर्माणका लागि आवश्यक पहल गर्नु पर्ने देखिन्छ ।

त्यसै गरी ठोस फोहोरको व्यवस्थापनका लागि गाउँपालिकामा हालसम्म ल्याण्डफिल साइटको शुरुवात गरेको देखिदैन । त्यसको लागि गाउँपालिकाले बढ्दै गईरहेका बजार क्षेत्रहरूमा ठोस फोहोर सङ्कलन, ढुवानीको व्यवस्थापन गर्नुका साथै फोहोरहरूको घरधुरीबाट सङ्कलनकै समयमा बर्गीकरण हुनेगरी प्रयोग घटाउने (Reduce), पुनरप्रयोग (Reuse) र पुनचक्रण (Recycle) को लागि कार्यविधि तयार गरी लागु गर्नु पर्ने देखिन्छ । वातावरणीय सरसफाइका अन्य महत्वपूर्ण अंगहरू अन्तरगत घरायसी स्तरका भाडासुकाउने चांग र फोहर फाल्ने खाडलहरू व्यवस्थापन एकदमै न्यून घरधुरीहरूमा देखिन्छ । गाउँपालिकामा कार्यरत विभिन्न सरकारी तथा गैह्र सरकारी संघ संस्थाले स्थानीय सरकार सँग मिलेर यस क्षेत्रमा काम गरिरहेका छन । तथापी सरसफाइ र स्वच्छताको क्षेत्रमा अझै धेरै काम गर्न जरुरी छ । तसर्थ गाउँपालिकाले एकातिर दिगो विकास लक्ष्यलाई ध्यानमा राख्दै राष्ट्रिय सरसफाइ गुरुयोजना २०११ ले मार्गनिर्देशन गरे अनुसार तथा पूर्ण सरसफाइ घोषणा गर्ने माथि परिच्छेद ३.४.१ मा उल्लेखित प्रतिबद्धता पुरा गर्न गाउँपालिकामा पूर्ण सरसफाइ लगायत वातावरणीय सरसफाइ अभियानलाई प्रभावकारी रूपमा सञ्चालन गर्न आवश्यक छ ।

३.४.४ दिसाजन्य लेदो, ठोस फोहोर तथा फोहोर पानी व्यवस्थापनको विद्यमान अवस्था

यस गाउँपालिकाले अगल फोहोर मैला तथा दिशाजन्य लेदो व्यवस्थापन सम्बन्धी कुनै ऐन नियम बनाएर कार्यान्वयनमा ल्याइ सकेको छैन । यद्यपी गाउँपालिकाले स्थानीय स्वास्थ्य तथा सरसफाइ ऐन तयार गरी कार्यान्वयनमा ल्याएर मानिसहरूको बानी व्यवहारमा पूर्ण रूपमा परिवर्तन ल्याउन कोशिश गर्नु पर्ने देखिन्छ । गाउँपालिकाको स्वास्थ्य तथा सरसफाइ रणनीति २०७८ ले "समतामूलक न्यायसँगत तथा जवाफदेही स्वास्थ्य प्रणालीका माध्यमबाट गाउँपालिकाका सबै नागरिकलाई गुणस्तरीय स्वास्थ्य सेवामा पहुँच सुनिश्चित गरी यपभोगमा बृद्धि गर्ने" रहेको तथा स्वस्थ जिवनशैलीको सरसफाइ व्यवहार परिवर्तन र प्भावकारी स्वास्थ्य सेवा मार्फत गाउँबासीको स्वास्थ्य प्रवर्द्धन गर्ने रहेको छ ।

यसै गरी स्वच्छ र स्वस्थ वातावरण कायम गर्ने सम्बद्धमा व्यवस्था गर्न बनेको ऐन २०७७ ले स्वस्थ र स्वच्छ वातावरणमा बाच्न पाउने कुरालाई उच्च प्राथमिकता दिइको र वातावरणिय प्रदूषणबाट हुने क्षतिमा कमी ल्याउने प्रभावितहरूलाई क्षतिपुर्ती दिइने, जलवायुका चुनौती सम्बोधन गर्ने कुरालाई जोड दिइएको छ ।

खानेपानी रणनीति २०७७-०७८ ले १० वर्ष भित्रमा सबै गाउँपालिकाका बासिन्दालाई सुरक्षित पानीको पहुँच सुनिश्चित गर्ने रहेको छ ।

यस गाउँपालिकाको अधिकांस भाग ग्रामीण क्षेत्र र थोरै भाग मात्र शहरउन्मुख क्षेत्र भित्र पर्दछ । यहाँ हाल सम्म त्यस्ता ठूला कारखानाहरू स्थापना भइ सकेका छैनन् तापनि गाउँ, टोल बस्तीस्तरमा धेरै प्रकारका फोहोरहरू जस्तै कृषिजन्य फोहोर, निर्माणजन्य फोहोर, घरायसी फोहोर, पशुजन्य र सिनो आदि पर्दछन् । यहाँका अधिकांस घरधुरीहरूले घरबाट निस्कने कुहिने खालका फोहोरलाई तथा गोठबाट निस्केको मललाई आफ्नै मलखात तथा खाडल वनाइ जम्मा गरी कुहाएर मलको रूपमा र उपयुक्त समयमा खेतबारीमा लगेर

प्रयोग गर्छन । यस गाउँपालिकाको स्थानीय बजार तथा सार्वजनिक संस्थाको वरीपरी पलाष्टिकका बोतल, सुर्तिका पाउच, चाउचाउका खोल लगायतका अन्य पलाष्टिक जन्य फोहोर छरिएको देखिन्छ । मानिसहरूले आफ्नो घरको फोहोर जता पायो त्यतै फाल्ने गरेका कारण फोहोर मैला व्यवस्थापन चुनौती बन्दै गईरहेको छ । यस्ता नकुहिने प्लास्टिक तथा सिसा जन्य पदार्थको विसर्जनमा र ठोस फोहोर व्यवस्थापनमा समस्याहरू गाउँपालिकामा देखा परिरहेको देखिन्छ जसका कारण पानीका स्रोतहरूमा प्रदूषणको जोखिम उत्तिकै छ । साथै दिसाजन्य लेदो व्यवस्थापनको गाउँपालिकाभित्र ठूलो समस्याको रूपमा हाललाई नदेखिएको भएतापनि घरधुरीहरूमा शौचालयका खाडलहरू भरिदा त्यसलाई सफा गर्ने र दिसाजन्य लेदो व्यवस्थापन गर्ने कार्य समस्याको रूपमा देखिदै आएको छ । निस्कने दिसाजन्य लेदो पनि असुरक्षित तरिकाले खेतबारी वा खोलानालामा फाल्ने गरेको देखिन्छ । त्यसैले दिसाजन्य लेदो यसरी विस्थापन गर्दा त्यसले बातावरणीय स्वच्छतामा हानी पुरयाउनुका साथै मानव स्वास्थ्यमा समेत एकदमै प्रतिकूल असर पर्ने तथा विभिन्न महामारीहरूको प्रकोप बढ्ने सम्भावना रहेको हुँदा व्यवस्थापनका लागि पहल गर्ने बारेमा वडा तथा गाउँपालिकास्तरीय योजना तर्जुमा गोष्ठीमा भएको छलफलबाट समेत देखिएको छ ।

यसैगरी संस्थागत सरसफाइ तथा स्वच्छताको अवस्था विश्लेषण गर्दा विशेषगरि विद्यालयहरूमा चर्पी निर्माण गरिएता पनि उचित व्यवस्थापनको अभावमा विद्यालय वरिपरि खुल्ला दिशा देखिने तथा बालबालिकाहरूलाई चर्पी प्रयोगमा कठिनाई रहेको देखिन्छ । त्यसैगरी कुनै पनि विद्यालयमा दिशाजन्य लेदोको न उचित व्यवस्थापन गरिएको देखिन्छ न त कुनै प्रयास नै। NWASH प्रणालीबाट गरिएको घरधुरी सर्वेक्षणबाट प्राप्त तथ्याङ्कलाई आधार मान्दा ७.५९% घरले मात्र दिसा व्यवस्थापन गर्न गरेको देखिन्छ । यसमा बढी खाल्डो भरे पछि अव्यवस्थित व्यवस्थापन र २ खाल्डे चर्पी निर्माण गरेर गरिएको देखिन्छ ।

उपरोक्त कुरालाई मध्यनजर गरी पसु पंछीको सिनोलाई निश्चित ठाउँमा फाल्ने, गोठहरूको राम्रो व्यवस्थापन, कृषिजन्य फोहोर, निर्माणजन्य फोहोर, घरायसी फोहोरलाई पनि निश्चित ठाउँमा फाल्ने गरेको खण्डमा वातावरणीय प्रदूषण र पानी प्रदूषण हुने संभावना कम गर्न सकिन्छ र ग्रामीण क्षेत्रमा दिसाजन्य लेदो व्यवस्थापनका लागि दुइ खाडले चर्पी उपयुक्त उपायका रूपमा मान्न सकिन्छ । त्यसैगरी यस गाउँपालिकाले फोहोरपानीको आवश्यक व्यवस्थापन गर्न खासै ठोस कदम चालेको देखिँदैन जुन दिगो विकास लक्ष्य हासिल गर्न पालिकाले अहिले देखिनै सोच्नु पर्ने देखिन्छ । पालिका भित्र मात्र नभै समग्र पालिकाको उपजलाधार क्षेत्रभित्र पनि फोहोरपानीको उचित व्यवस्थापन गर्न जरुरी देखिन थालिसक्यो । यसको वातावरणीय दुष्प्रभाव नपर्ने गरी उचित विसर्जन तथा व्यवस्थापनको उपाय अवलम्बन गर्नुपर्ने देखिन्छ । यद्यपी यस गाउँपालिकामा भविष्यमा बजारहरू बढ्दै जाने र उद्योगहरू पनि सञ्चालन हुन सक्ने भएकाले ठोस फोहोर मैला तथा दिसाजन्य लेदो फोहोर व्यवस्थापनका लागि आगामि दिनहरूमा तत् सम्बन्धी पूर्वाधार विकास लागि आवश्यक बजेट बिनियोजन गरेर अगाडी बढाउनु पर्ने जरुरी देखिन्छ ।

सरसफाइ तथा स्वच्छता प्रवर्द्धनका लागि आनीबानी तथा व्यवहार परिवर्तन

गुरुयोजना निर्माणका क्रममा संकलित तथ्याङ्क, समुदाय भेटघाट र अन्तरक्रियाहरूको आधारमा घर परिवार, टोल, समुदाय तथा गाउँपालिकास्तरमा निश्चित व्यवहारहरूको परिवर्तन जरुरी देखिएको छ । गाउँपालिकाले तपसिलका मुख्य क्षेत्रमा खानेपानी, सरसफाइ तथा स्वच्छता र पानीको बहु उपयोगका व्यवहार प्रवर्द्धनका लागि थप क्रियाकलापहरू सञ्चालन गर्न पर्ने आवश्यकता देखिन्छ ।

- १) पानीको उत्पादनशील प्रयोग
- २) स्रोत संरक्षण, भू-जल भण्डारण, जलवायु परिवर्तन अनुकूलन तथा विपद जोखिम व्यवस्थापन
- ३) खानेपानीको शुद्धता तथा सरसफाइ र स्वच्छता
- ४) वातावरणीय स्वच्छता
- ५) पानीको पहुँच र बहुउपयोगमा लैङ्गिक तथा सामाजिक समावेशीकरण

:

तालिका २१: गतिविधि तथा सुझावहरू

क्र.स.	ब्यवहार परिवर्तन केन्द्रित क्षेत्र	लक्षित वर्ग	जिम्मेवारी	सरोकारवाला निकाय	सञ्चार माध्यम
१	खानेपानी शुद्धीकरण	घरपरिवार, विद्यालय स्वास्थ्य संस्था तथा सार्वजनिक निकाय	गाउँपालिका, खानेपानी तथा सरसफाइ उपभोक्ता समिति तथा सार्वजनिक निकाय, समुदाय	बाल तथा युवा क्लव, आमा समूह, स्वास्थ्य स्वयंसेविका, स्वयंसेवक तथा सामाजिक परिचालन गर्ने संघसंस्था	रेडियो, टेलिभिजन, सामाजिक सञ्जाल, सामुदायिक परिचालन, प्रदर्शनी, सडक नाटक तथा बिभिन्न सूचनामुलक सामग्री
२	वास (सरसफाइ र स्वच्छता)	घरपरिवार, विद्यालय स्वास्थ्य संस्था तथा सार्वजनिक निकाय	गाउँपालिका, खानेपानी तथा सरसफाइ उपभोक्ता समिति, स्वास्थ्य संस्था बिद्यालय तथा सार्वजनिक निकाय	बाल तथा युवा क्लव, आमा समूह, स्वास्थ्य स्वयंसेविका, स्वयंसेवक शिक्षक तथा सामाजिक परिचालन गर्ने संघसंस्था	रेडियो, टेलिभिजन, सामाजिक सञ्जाल, सामुदायिक परिचालन, प्रदर्शनी (हाट बजार, मेला, भेला, बिभिन्न अवसरहरू तथा बैठकहरूमा), सडक नाटक तथा बिभिन्न सूचना तथा सन्देशमुलक सामग्री, विद्यालय तथा समुदाय स्तरिया प्रतियोगिताहरू
३	पानीका स्रोत संरक्षण	घरपरिवार, र खानेपानी तथा सरसफाइ सिंचाइ उपभोक्ता समिति	खानेपानी तथा सरसफाइ उपभोक्ता समिति, सिंचाइ उपभोक्ता समिति समुदाय तथा गाउँपालिका	बाल तथा युवा क्लव, आमा समूह, कृषि समूह (साना किसान) तथा सामाजिक परिचालन गर्ने संघसंस्था	रेडियो, टेलिभिजन, सामाजिक सञ्जाल, सामुदायिक परिचालन, प्रदर्शनी (हाट बजार, मेला, भेला, बिभिन्न अवसरहरू तथा बैठकहरूमा), सडक नाटक तथा बिभिन्न सूचना तथा सन्देशमुलक सामग्री, विद्यालय तथा समुदाय स्तरिया प्रतियोगिताहरू
४	पानीको उत्पादनशील तथा बहु प्रयोग	घरपरिवार, समुदाय, साना किसान	खानेपानी तथा सरसफाइ उपभोक्ता समिति, सिंचाइ उपभोक्ता समिति गाउँपालिका, कृषक समूह तथा विकास साझेदारहरू	बाल तथा युवा क्लव, आमा समूह, कृषि समूह (साना किसान) तथा सामाजिक परिचालन गर्ने संघसंस्था	रेडियो, टेलिभिजन, सामाजिक सञ्जाल, सामुदायिक परिचालन, प्रदर्शनी (हाट बजार, मेला, भेला, बिभिन्न अवसरहरू तथा बैठकहरूमा), सडक नाटक तथा बिभिन्न सूचना तथा सन्देशमुलक सामग्री, विद्यालय तथा समुदायस्तरीय प्रतियोगिताहरू
५	वातावरणीय स्वच्छता	घरपरिवार तथा समुदाय	विद्यालय, समुदाय, गाउँपालिका तथा सार्वजनिक निकाय	बाल तथा युवा क्लव, आमा समूह, गाउँप्रहरी कृषि समूह (साना किसान तथा सामाजिक परिचालन	रेडियो, टेलिभिजन, सामाजिक सञ्जाल, सामुदायिक परिचालन, प्रदर्शनी (हाट बजार, मेला, भेला, बिभिन्न अवसरहरू तथा बैठकहरूमा), सडक नाटक तथा

क्र.स.	ब्यवहार परिवर्तन केन्द्रित क्षेत्र	लक्षित वर्ग	जिम्मेवारी	सरोकारवाला निकाय	सञ्चार माध्यम
				गर्ने संघसंस्था, सुरक्षा निकाय	बिभिन्न सूचना तथा सन्देशमुलक सामग्री, विद्यालय तथा समुदाय स्तरिया प्रतियोगिताहरू
६	जलवायु अनुकूलन तथा विपद जोखिम न्यूनीकरण	घरपरिवार, साना किसान, समुदाय	गाउँपालिका, विद्यालय, कृषि समूह, खानेपानी तथा सरसफाइ उपभाक्ता समिति, सिंचाइ उपभोक्ता समिति	बाल तथा युवा क्लव, आमा समूह, गाउँप्रहरी कृषि समूह (साना किसान तथा सामाजिक परिचालन गर्ने संघसंस्था, सुरक्षा निकाय	रेडियो, टेलिभिजन, सामाजिक सञ्जाल, सामुदायिक परिचालन, प्रदर्शनी (हाट बजार, मेला, भेला, बिभिन्न अवसरहरू तथा बैठकहरूमा), सडक नाटक तथा बिभिन्न सूचना तथा सन्देशमुलक सामग्री, विद्यालय तथा समुदायस्तरीय प्रतियोगिताहरू, जोखिम पूर्व सूचना प्रणाली

३.५ विद्यमान सिंचाइ योजनाहरूको अवस्था विश्लेषण

३.५.१ विद्यमान सिंचाइ योजनाहरू र सेवाक्षेत्र

यस गाउँपालिकाको कूल भू-भाग ८८.२२ वर्ग कि.मि. रहेको छ । उक्त भू-भाग मध्ये खेतीयोग्य जमिनको भू-भाग करिब ४०.३२ वर्ग कि.मि. (५०.९०%) रहेको छ । कृषी उत्पादनमा सिंचाइको महत्वपूर्ण योगदान रहेको हुन्छ । ठाटीकाँध गाउँपालिकामा हाल सम्म ७१ वटा कुलो सिंचाइ योजनाहरू निर्माण भई सञ्चालनमा आइसकेको संकलित गुरुयोजनाको तथ्याङ्कले देखाउदछ । त्यसैगरी ६२ वटा लघु सिंचाइ योजना मार्फत पालिकामा स-साना जग्गा जमिन सिंचित भइराखेको छ । विद्यमान सिंचाइ योजनाहरूबाट क्रमसः कुलो सिंचाइबाट ६४४.३ हेक्टर (६.४४३ वर्ग कि.मि.) तथा लघु सिंचाइबाट २५०.७८ हेक्टर (२.५०७८ वर्ग कि.मि.) भन्दा बढि क्षेत्र सिंचित भएको देखिन्छ । यसरी हेर्दा, ८.९५०८ वर्ग कि.मि मात्र व्यवस्थित तरिकाले भएको देखिन्छ । यस बाहेका ३१.४५ प्रतिशत जमिन अझै पनि आकाशोपानी, अव्यवस्थित तरिका वा सिंचाइबाट बञ्चित भएको अवस्था छ । ठाटीकाँध गाउँपालिकामा विद्यमान सिंचाइहरू नेपाल सरकारको सिंचाइ बिभाग, प्रदेश अन्तरगतका कृषि कार्यक्रम तथा कोषहरूबाट बनेको छ । गै स स अन्तर्गत हेल्बेटासले निर्माण गरेको वडा न १ र ३ मा ३ योजना विद्यमान छ । हाल सम्म निर्माण भई सञ्चालनमा आएका बिभिन्न किसिमका सिंचाइका योजनाहरूबाट यस गाउँपालिकाको कूल खेती योग्य भू-भाग मध्ये करिब २२.१९९% खेतीयोग्य भू-भाग (जमिन) मात्र सिंचित भएको छ । ठाटीकाँध गाउँपालिकामा जलउपयोग गुरुयोजना, सामाजिक तथा प्राविधिक अध्ययन, २०८० को सर्वेक्षण अनुसार ५ वटा कुलो सिंचाइ योजनाहरू निर्माणाधीन अवस्थामा रहको छ भने लघु तथा अन्य सिंचाइ योजनाहरू निर्माणाधीन अवस्थामा रहेका छैनन् । निर्माणाधिन योजनाले थप ०.९६१८३ वर्ग कि.मि. क्षेत्र सिंचित हुने देखिन्छ । तालिका-२२ मा निर्माण भइ सञ्चालनमा रहेका तथा निर्माणाधीन सिंचाइ योजनाहरूको सारांस विवरण प्रस्तुत गरिएको छ भने विस्तृत विवरण **अनुसूची-५ मा** प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका २२: वडागत रुपमा सिंचाइ योजना र सिंचित क्षेत्रफल (रोपनीमा)

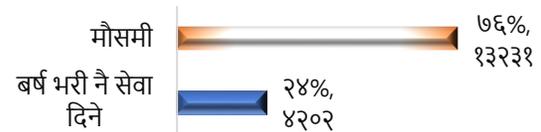
वडा नं.	विद्यमान सिंचाइ योजनाहरूको विवरण				निर्माणाधीन सिंचाइ योजना				कैफियत
	कुलो सिंचाइ		लघु/अन्य सिंचाइ		कुलो सिंचाइ		लघु/अन्य सिंचाइ		
	योजना संख्या	सेवा क्षेत्र (रोपनी)	योजना संख्या	सेवा क्षेत्र (रोपनी)	योजना संख्या	सेवा क्षेत्र (रोपनी)	योजना संख्या	सेवा क्षेत्र (रोपनी)	
१	११	१९१०	१८	१३२६					
२	१०	७८५	९	६४०					
३	२५	२८६२	१०	७८०					
४	२	५५०	७	५३०					
५	९	३२५०	३	२१०	५	१८९०			
६	१४	३१६०	११	१४२९					
जम्मा	७१	१२५१७.००	५८	४९१५.००	५	१,८९०	०	०	

स्रोत: जलउपयोग गुरुयोजना, सामाजिक तथा प्राविधिक अध्ययन, २०८०

३.५.२ विद्यमान सिंचाइ योजनाहरूको सञ्चालनको अवस्था

यस ठाटीकाँध गाउँपालिकामा विद्यमान ७१ वटा कुलो सिंचाइ तथा ५८ वटा लघु सिंचाइ योजनाहरूको सञ्चालन तथा मर्मत सम्भारको अवस्थाको विश्लेषण गर्दा ३८ योजनाहरू राम्रो सँग चलेको पाइन्छ भने, वडा न ३ अवस्थित २ वटा कुलो बन्द छ, साथै आंशिकरूपमा सञ्चालित ३० वटा कुलो रहेको छ । यसरी आंशिक सञ्चालित कुलोहरू परम्परागत माटो कुलो रहेका छन र साधारण पाइप जोडेर मुलबाट पानी ल्याएर धान खेतीका बेला सञ्चालित छन । विद्यमान योजनाहरूको सामाजिक तथा प्राविधिक सर्वेक्षण अनुसार विद्यमान सिंचाइ योजनाहरूबाट ७६% क्षेत्रफलमा मौसमी सिंचाइ हुने तथा २४% क्षेत्रफलमा वर्षभरी नै अर्थात बाह्रै महिना सिंचाइ हुने गरेको देखिन्छ ।

सिंचाइ सुबिधास्तर बिश्लेषण



ग्राफ ११: सिंचाइ योजनाहरूको सुबिधास्तर

मर्मत सम्भार तथा पानी बाँडफाँड व्यवस्थापनका लागि सिंचाइ उपभोक्ता समितिहरू समेत गठन गरिएको र योजनाको बस्तुगत संरचनाको समग्र (आधुनिक र परम्परागत कुला) विश्लेषण गर्दा ३२ वटा सन्तोषजनक वा राम्रो अवस्थामा रहेको देखिन्छ । तथापि सञ्चालनमा रहेका २३ वटा सिंचाइ योजनाहरूमा कुलोमा चुहावट हुने समस्या भएकोले सानो देखि ठूलो मर्मत गर्नुपर्ने देखिएको छ । यसले के देखाउछ भने यस गाउँपालिकामा विद्यमान अवस्थामा रहेका नयाँ निर्मित आधुनिक कुलोहरू सन्तोषजनक छन् तर अधिकांश बाँकी कुलाहरू परम्परागत भएकाले चुहावट देखिएको छ । यद्यपी त्यसता कुलाहरूले पनि आंशिक सेवा प्रदान गरी कृषिमा टेवा दिएको पाइन्छ । आगामी पाँच वर्षमा यस गुरुयोजना अन्तर्गत योजना कार्यन्वयन गरी सेवा विस्तारको प्राथमिकीकरण र रणनीति अवलम्बन गर्दा कृषकहरू प्रत्यक्ष लाभान्वित भइ जिविकोपार्जनमा थप सहयोग गर्ने छ । विद्यमान सिंचाइ योजनाहरूको वडागत सञ्चालन अवस्थाको सारांस माथि ग्राफ-११ मा प्रस्तुत

गरिएको छ भने योजनाहरूको सञ्चालन तथा मर्मत सम्भारको अवस्था **अनुसूची-५ मा** उल्लेख गरिएको छ ।दिगोदिगो

३.५.३ निर्माणाधीन सिंचाइ योजनाहरू र लक्षित सेवाक्षेत्र

यस ठाटीकाँध गाउँपालिकाको गुरुयोजना निर्माणका क्रममा फिल्ड सर्वेक्षणमा संकलित तथ्याङ्क, समुदाय भेटघाट र अन्तरक्रियाहरूको आधारमा यस गाउँपालिका क्षेत्रभित्र निर्माणाधीन अवस्थामा ५ वटा कुलो सिंचाइ योजनाहरू रहेका छन् । माथि तालिका-२३ मा तथ्याङ्क प्रस्तुत गरिएको छ ।

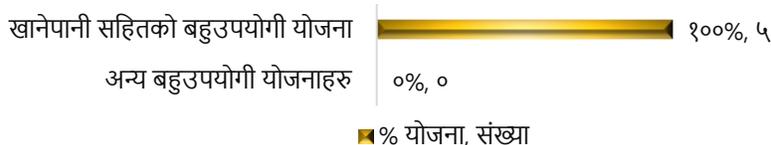
तालिका २३: निर्माणाधीन सिंचाइ योजनाको विवरण

योजनाको नाम	टोल	निमाण सुरु र सम्पन्न मिति	सहयोगी निकाय
घट्टे खोला सि.कु.	अधिकारी चौर टोल	२०७८-२०८२	प्रदेश
पानीमुल दाल्का सि.कु.	बुढागाँउ चाकपाडा टोल	२०७८-२०८१	प्रदेश
बनेटा खोला सि कु	चादेगडा टोल (जुम्लीसाल)	२०७८-२०८१	प्रदेश
काले खोला जुम्ली साल सि कु	चादेगडा टोल (जुम्लीसाल)	२०७९-२०८२	प्रदेश
कठायत धारा सि कु	थापा कठायत टोल	२०७८-२०८०	प्रदेश

३.६ विद्यमान बहु-उपयोगी योजनाहरूको अवस्था विश्लेषण

३.६.१ विद्यमान योजनाहरू र सेवाक्षेत्र

बहु उपयोगी योजना बिश्लेषण



ग्राफ १२: बहुउपयोगी योजनाहरूको विश्लेषण

यस ठाटीकाँध गाउँपालिकाभित्र ५ वटा (वडा ५ मा ३ वटा तथा वडा ६ मा २ वटा) विद्यमान बहु-उपयोगी योजनाहरू रहेका छन् । विद्यमान सञ्चालित ३ योजनाहरू खानेपानी, सिंचाइ तथा

पानीघट्ट सहितको बहु-उपयोगी योजनाहरू हुन भने २ योजनाहरू खानेपानी तथा सिंचाइ सहितको बहु-उपयोगी योजनाहरू रहेका छन् । गाउँपालिकाभित्र रहेका खानेपानी तथा सिंचाइ सहितको दुई वटै बहु-उपयोगी योजनाहरूबाट ५४० (खानेपानीबाट १७०, सिंचाइबाट १२० तथा पानीघट्टबाट २५०) घरधुरीहरू

लाभान्वित भएको छन् । बहु-उपयोगी योजनाहरूको सारांस विवरण तालिका-२४ र माथि ग्राफ-१४ मा उल्लेख गरिएको छ भने विस्तृत विवरण **अनुसूची-५** मा रहेको छ ।

तालिका २४: वडागत रूपमा बहु-उपयोगी योजनाहरूको विवरण

वडा न.	योजना संख्या	बहु उपयोगको क्षेत्र	लाभान्वित घरधुरी संख्या				
			खानेपानी	सिंचाइ	घट्ट	अन्य	जम्मा
५	३	खा.पा. + सिंचाइ + पानीघट्ट	१२०	८०	२५०	०	४५०
६	२	खा.पा. + सिंचाइ	५०	४०	०	०	९०
जम्मा	५		१७०	१२०	२५०	०	५४०

स्रोत: जलउपयोग गुरुयोजना, सामाजिक तथा प्राविधिक अध्ययन, २०८०

३.६.२. विद्यमान योजनाहरूको सञ्चालनको अवस्था

यस ठाटीकाँध गाउँपालिकाभित्र विद्यमान ५ वटा बहु-उपयोगी योजनाहरू राम्रोसँग सञ्चालनमा रहेको छ सञ्चालन अवस्था तल तालिका २५ मा प्रस्तुत गरिएको छ । यस बहु-उपयोगी योजनाको विस्तृत विवरण **अनुसूची-५** मा उल्लेख गरिएको छ ।

तालिका २५: बहुउपयोगी योजनाहरूको सञ्चालन अवस्था

योजनाको नाम	मुख्य टोलहरूको नाम	निर्माण सम्पन्न मिति	संरचनाको स्थिति	सञ्चालन अवस्था
बसौटा बहु प्रयोग	बसौटा टोल	२०७७	राम्रो	राम्रो
भम्क बहुउपयोग	भम्क टोल	२०७६	राम्रो	राम्रो
बुढाखोला ठाँटिकाँध योजना	ठाँटिकाँध बजार	२०७३	सन्तोषजनक	आंशिक
गैराखोला बहुउपयोगी योजना	गैराखोला	२०७५	सन्तोषजनक	आंशिक
जौबोया बहुउपयोगी योजना	जौबोया	२०७४	सन्तोषजनक	आंशिक

३.६.३ निर्माणाधीन योजनाहरू र लक्षित क्षेत्र

जलउपयोग गुरुयोजना निर्माणको क्रममा संकलित तथ्याङ्क अनुसार यस ठाटीकाँध गाउँपालिकामा बहु-उपयोगी योजनाहरू निर्माणाधीन अवस्थामा रहेको देखिएन ।

३.७ विद्यमान जलवायु परिवर्तनपरिवर्तन अनुकूलन/विपद जोखिम व्यवस्थापन तथा स्रोत संरक्षण योजनाहरूको अवस्था विश्लेषण

राष्ट्रिय जलवायु परिवर्तन नीति, २०६७^७ अनुसार, नेपालको अधिकतम तापक्रम प्रतिवर्ष सरदर ०.०६ डिग्री सेल्सियसका दरले वृद्धि भएको देखिन्छ । नेपालले विश्वको कूल हरित ग्याँसको करिब ०.०२५% मात्र उत्सर्जन गरेता पनि वायुमण्डलीय तापक्रम वृद्धिका कारण नेपाल अधिक रूपमा प्रभावित हुँदै गइरहेको छ । यहाँ वार्षिक वर्षा-चक्रमा हेरफेर, लामो समय सम्म खडेरी पर्ने, तथा तिब्र वर्षा हुने गरेको छ । पानी पर्ने समय र अवधिमा पनि परिवर्तन हुँदै गइरहेको छ । यस बाहेक विश्वभरि भइरहेको प्राकृतिक स्रोतहरू माथिको अतिदोहन, बढ्दो प्रदूषण र जलवायुमा परिवर्तनको त्यसको प्रत्यक्ष असरले गर्दा अतिवृष्टि, अनावृष्टि र त्यसबाट सिर्जित प्राकृतिक प्रकोपहरूको संख्या नेपालमा पनि बढ्दो छ ।

भौगोलिक हिसाबले ठाटीकाँध गाउँपालिका क्षेत्रभित्र प्राकृतिक प्रकोपका जोखिम त्यहाँको चट्टानी बनोट, खहरे खोला र पूर्वाधार निर्माण गर्दा सडक विस्तार लगायतमा आचारसंहिताको उचित पालना गरे मानव सिर्जित (Human Induced) विपद जोखिमको सम्भावना न्यूनीकरण गर्न मद्दत गर्नेछ । एकातर्फ महाभारत पर्वत शृंखला र अर्को तर्फ तिब्बतियन प्लेटहरूको स्थितिले गर्दा भुकम्प आउने सम्भावना प्रवल देखिन्छ भने भिरालो जमिनमा बसेका बस्ती, खोला किनारका घरहरू, बस्ती नजिक सुरक्षित र फराकिला खुला फाटहरूको अभाव, निर्मित संरचनाहरूको न्यूनगुणस्तर, भौगोलिक बनावट र प्रकार आदिले विपद जोखिमको अत्यधिक सम्भावना रहेको वडा नं. ५,३, ४ गुरुयोजना निर्माणका क्रममा सरोकारवालाहरूले छलफल गरेका छन् ।

यसका साथै जलस्रोतहरूमा जलवायु परिवर्तन र मानव सिर्जित क्रियाकलापहरूले जस्तै, बाटो खोल्दा, सिमेन्टको जाथाभावि प्रयोगले प्रत्यक्ष अप्रत्यक्ष असर परिरहेको हुँदा पानीका मुहानहरू सुक्दै, हराउदै जाने र बाहिर निस्कने, बाटो परिवर्तन गर्दै गईरहेको हुँदा यसको प्रत्यक्ष असर समुदायको खानेपानी, सिंचाइ र जिबिकोपार्जनमा पर्दै आइरहेको पानीका स्रोत मापन तथा सर्वेक्षणले देखाएको छ । सम्भावित विपद जोखिम व्यवस्थापन गर्न र जलवायु परिवर्तनका अनुकूलनका लागि गाउँपालिका र सरोकारवालाहरूले आवश्यक नीति निर्माण, क्षमता विकास तथा जनचेतना सम्बन्धी कार्यक्रमहरू सञ्चालनमा जोड दिनु पर्ने देखिन्छ ।

^७ स्रोत: राष्ट्रिय जलवायु परिवर्तन नीति, २०६६ (<https://climate.mohp.gov.np>)

३.७.१ विद्यमान योजनाहरू र सेवाक्षेत्र

गाउँपालिका क्षेत्रमा सम्भावित जोखिम तथा प्रकोपहरूको न्यूनीकरण गर्न र जलवायु परिवर्तन अनुकूलनका लागि गाउँपालिका लगायत विभिन्न सहयोगी निकायहरूबाट केहि प्रयासहरू हुँदै आइरहेको गुरुयोजना सर्वेक्षणले देखाएको छ । यस ठाटीकाँध गाउँपालिकामा जलवायु परिवर्तन अनुकूलन, विपद जोखिम व्यवस्थापन, र वातावरण पर्यावरण तथा स्रोत संरक्षण सम्बन्धी २३ वटा योजनाहरू गाउँपालिकामा विभिन्न समयमा निर्माण गरिएका छन् । निर्माण गरिएका योजनाहरू मध्ये स्रोत संरक्षण तथा व्यवस्थापन अन्तर्गत १ वटा, प्रकोप जोखिम व्यवस्थापन अन्तर्गत २ वटा र जलवायु परिवर्तन अनुकूलन सम्बन्धी २० वटा योजनाहरू रहेको देखिन्छ । विस्तृत विवरण अनुसूची-५ मा दिइएको छ भने वडागत सारांस बिबरण तलको तालिका-२६ र ग्राफ-१५ मा प्रस्तुत गरिएको छ ।

वातावरण/पर्यावरण क्षेत्रका योजना विश्लेषण



ग्राफ १३: वातावरण/पर्यावरण क्षेत्रका योजना विश्लेषण

तालिका २६: वातावरण संरक्षणका योजनाहरूको वडागत विवरण

वडा न.	योजना संख्या	योजनाको प्रकार		
		जलवायु अनुकूलन	जोखिम व्यवस्थापन	स्रोत संरक्षण
१	५	५	०	०
२	२	१	१	०
३	६	५	०	१
४	०	०	०	०
५	३	३	०	०
६	७	६	१	०
जम्मा	२३	२०	२	१

स्रोत: जलउपयोग गुरुयोजना, सामाजिक तथा प्राविधिक अध्ययन, २०८०

स्थानीयस्तरमा साधन स्रोत तथा प्रविधिको कमी, संघ, प्रदेश र स्थानीय सरकारको अधिकारका क्षेत्र तथा सम्बन्धित विकास सम्बन्धित कार्यालयहरूको ग्रामीण क्षेत्रमा गरिने विकास निर्माण कार्यहरूमा समन्वय अभाव जस्ता विभिन्न कारणहरूले गर्दा क्षेत्रगत योजना कार्यान्वयन प्रभावकारी बनाउन नसकिएको सरोकारवालाहरूको बुझाइ रहेको छ । यसकारण आगामी दिनहरूमा क्षेत्रगत योजना निर्माण गर्दा वातावरण, पर्यावरण तथा जलवायु अनुकूलन सम्बन्धी कृयाकलापहरू सरोकारवालाहरूसँगको समन्वयका लागि एक जल नीति र एक जल निर्देशन समितिको अगुवाईमा तल्लो तथा माथिल्लो तटीय क्षेत्रहरू बिचको सहकार्यमा सञ्चालन गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

३.७.२ विद्यमान योजनाहरूको सञ्चालनको अवस्था

वातावरण तथा पर्यावरण सम्बन्धी योजनाहरू मध्ये तटबन्ध तथा नदी/खोला नियन्त्रणका योजनाहरू त्यति दिगो भैरहेको देखिदैन । जलवायु परिवर्तनका असरले गर्दा वर्षातको समयमा अत्यधिक ठूलो पानी पर्ने र खोला तथा नदीहरूमा पानीको मात्रा अत्यधिक बढ्ने हुँदा तटबन्धहरू बगाउँने गरेको, जसले गर्दा सञ्चालन तथा मर्मत सम्भारमा समस्या हुने गरेको छ । गाउँपालिकामा सम्पन्न भएका योजनाहरू अन्तरनिकाय समन्वय अभाव, एकद्वार प्रणाली अवम्बन गर्न नसकिएको, समग्र जलाधार तथा नदी प्रणालीमा परेको असरको अध्ययन बिना पटके योजना कार्यान्वयनमा आएकोले योजनाहरू प्रभावकारी हुन नसकेको सरोकारवालाहरूको बुझाई रहेको छ ।

३.७.३ निर्माणाधीन योजनाहरू र लक्षित सेवाक्षेत्र

यस गाउँपालिकामा वातावरण तथा पर्यावरण संरक्षण सम्बन्धी निर्माणाधीन अवस्थामा कुनै पनि योजनाहरू रहेको पाईएन ।

३.८ विद्यमान जल उर्जा योजनाहरूको अवस्था विश्लेषण

यस गाउँपालिकामा जलउर्जाको क्षेत्रमा खाली ३९ वटा विद्यमान परम्परागत घट्टका योजनाहरू छन् । यी घट्टहरू विशेष गरेर वडा नं ३ र ४ मा धेरै छन् । यस्तो हुनको पछाडि त्यहा भएका खोला जस्तै, भुतगाड, घट्टे खोला र मटाला रामगाड रहेका छन् । त्यस वडाका ३२ वटा घट्ट त्यसै खोलाबाट सेवा लिने गरेको देखिन्छ । कुल संख्याको ६७ प्रतिशत राम्रोसँग सञ्चालित अवस्थामा छन् भने ३३ प्रतिशत आंशिकरूपमा सञ्चालित छन् । धेरै जसो आंशिक सञ्चालितहरू खोलाको पानीको बहावसँग निर्भर हुने भएकोले असार देखि असोजसम्म चल्ने गरेको पाइन्छ । सबै घट्टहरू पिसानी किसिमका मात्र छन् र सरदर ८ देखि १० रुपैया प्रति के.जी लिएको देखिन्छ । यी सबै वडाहरूमा विजुली भरखर तार विस्तारको क्रम रहेकोले पनि आउने केहि समयसम्म घट्टहरू सञ्चालित नै रहने अनुमान गर्न सकिन्छ तर त्यसमध्ये वर्षभरी चल्ने र धेरै लाभान्वितहुने घट्टहरूलाई सुधार गरी वातावरणमैत्री प्रविधि र संयन्त्रलाई विकास गदै संरक्षण गर्न जरुरी छ । वडा नं ३,४,५ भित्र पिसानिको अन्य बिकल्प नहुँदा, यि घट्टहरूबाट त्यस वडाका सरदर २१६६ घरधुरी लाभान्वित हुने गरेका छन् । यो योजनहरू व्यक्तिको प्रत्यक्ष जीविकोपार्जन र मौलिक संस्कृतसँग पनि संलग्न भएकोले यस सम्बन्धी थप छलफल र ध्यानआर्कषण आवश्यक देखिन्छ । कुल घट्ट वाहेक अन्य कुनै जलउर्जा सम्बन्धी योजनाहरू विद्यमान देखिन्दैन । वडा नं ४ मा रहेको देउती लघु जल विधुत योजना २०७७-२०७८ को बाढीले बिगारेपछि बन्द रहेको छ । उक्त योजनाहरूको थप योजनागत विवरण अनुसूचि नं. ५ मा विस्तृत रूपमा उल्लेख गरिएको छ ।

३.८.१ विद्यमान योजनाहरू र सेवाक्षेत्र

विद्यमान जल उर्जाका ३९ वटा परम्परागत **पानीघट्टका** योजनाहरू वडा नं ३, ४ र ५ मा रहेका छन् । मा विद्यमान छन् । सबै घट्टहरू नीजि स्वामित्वमा सञ्चालित रहेको र मुख्यतः कुटानी र पिसानी सेवामा नै सिमित रहेको छ । पानीघट्टहरू खोलाको किनारमा रहेका कारण वर्षातको समयमा बाढीका कारण मानवीय क्षती हुने संभावना पनि रहेका र त्यस प्रकारका घटनाहरू समय समयमा घट्न गएका दृष्टान्तहरू रहेको पाइएको

छ । वडागत रुपमा रहेका परम्परागत पानीघट्टहरूका सारांस विवरण तालिका-२७ र ग्राफ-१६मा प्रस्तुत गरिएको छ भने विस्तृत विवरण अनुसूची-५ उल्लेख गरिएको छ ।

तालिका २७: वडागत योजना संख्या र लाभान्वित घरधुरीहरूको विवरण

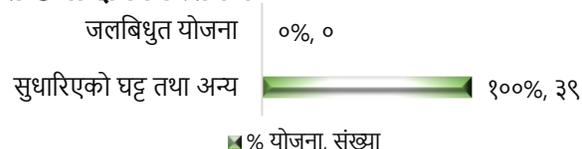
वडा न	विद्यमान जलउर्जाका योजनाहरूको विवरण					
	विधुतीकरण				पानीघट्ट	
	पिको (१० KW सम्म)	माइक्रो (१०-१०० KW सम्म)	मिनी (१०१ KW-२ MW)	हाइड्रो (२ MW भन्दा बढी)	परम्परागत	सुधारिएको
१	०	०	०	०	०	०
२	०	०	०	०	०	०
३	०	०	०	०	१८	०
४	०	०	०	०	१४	०
५	०	०	०	०	७	०
६	०	०	०	०	०	०
जम्मा	०	०	०	०	३९	०

स्रोत: जलउपयोग गुरुयोजना, सामाजिक तथा प्राविधिक अध्ययन, २०८०

३.७.२. विद्यमान योजनाहरूको सञ्चालनको अवस्था

गाउँपालिकाका ३४ र ५ वटा वडाहरूमा विद्यमान ३९ वटा परम्परागत पानीघट्टका योजनाहरू सञ्चालनमा छन् । आगामी दिनहरूमामा यी वडाहरूमा योजनाहरूको दिगोपना, मर्मत सम्भार तथा संस्थागत विकासका कृयाकलापहरूलाई बढी प्राथमिकता दिनुपर्ने देखिन्छ । व्यक्तिगत रुपमा रहेका घट्टहरू कसरी

जल उर्जा क्षेत्र बिश्लेषण



ग्राफ १४: विद्यमान जलउर्जा क्षेत्रहरूको बिश्लेषण

३.७.३ निर्माणाधीन योजनाहरू र लक्षित सेवाक्षेत्र

यस गाउँपालिकामा जलउर्जा सम्बन्धी कुनै पनि योजनाहरू निर्माणाधीन अवस्थामा रहेको पाईएन ।

३.८ जलस्रोतहरूको दिगो उपयोगका लागि संस्थागत/उपयोग सम्बन्धी संयन्त्र

ठाटीकाँध गाउँपालिकाभित्र खोला, नदी तथा पानीका मुहानहरू प्रशस्तै रहेको तर उचित व्यवस्थापन नहुनुका साथै निर्माण भएका खानेपानी तथा सरसफाइ, सिंचाइ लगायत बहुउपयोगिता सहितका पानीघट्ट जस्ता योजनाहरूको पनि दिगो रुपमा परिचालन र व्यवस्थापन सयन्त्र र रणनीति व्यवस्थापनको अभाव रहेको पाईन्छ । यस गाउँपालिकाभित्र उपलब्ध पानीका स्रोतहरूको व्यवस्थित ढंगबाट प्रयोग र संस्थागत हिसाबले उपभोक्ता समितिहरूको क्षमता विकास गर्नुका साथै बहु-प्रयोग, दिगो प्रयोग र मर्मत सम्भार सम्बन्धी प्रबिधि विकासको लागि गाउँपालिकाले नीतिगत रुपमा ल्याएको खण्डमा उपभोक्ताहरूको पनि संस्थागत विकास हुने देखिन्छ साथै जसले समग्रमा एकीकृत जलस्रोत व्यवस्थापन गर्न सघाउ पुऱ्याउने देखिन्छ । पानीका स्रोतहरूको संरक्षण र व्यवस्थापनका लागि मुहान, खोलानाला, नदी लगायतको पानीका स्रोतहरूको संरक्षण

र व्यवस्थापनका लागि विद्यमान नीति नियमको कार्यान्वयनका साथै थप रणनीतिहरू तयार गरी कार्यान्वयन गर्नु पर्ने आवश्यकता रहेको छ । हाल गाउँपालिकामा वार्षिक खानेपानी योजना तयारीका लागि प्राथमिकता मापदण्ड २०७८, खानेपानी सेवा सञ्चालन व्यवस्थापन कार्यविधि २०७८, खानेपानी रणनीति २०७७-०७८लाई आवश्यकता अनुसार थप विशिष्टीकरण गरी जलस्रोत क्षेत्रको विकास, दिगोपना तथा विवेकपूर्ण उपयोग गर्न सकिन्छ । निर्माण भएका ऐन कानूनहरूको यथेष्ट कार्यान्वयन र आवश्यकतामा आधारित थप कानून निर्माण र कार्यान्वयनका साथै आम नागरिकहरूलाई चेतनामुलक कार्यक्रम सहित क्षेत्रगत क्षमता विकास गर्नु पर्ने समेत आवश्यकता रहेको छ ।

खानेपानी, सरसफाइ तथा स्वच्छता व्यवस्थापनका लागि गाउँपालिका तथा वडास्तरका संयन्त्रहरू जस्तै; खानेपानी, सरसफाइ तथा स्वच्छता समन्वय समितिहरूलाई सक्रिय बनाउने, एक जल निर्देशक समिति मार्फत विद्यमान अवस्थाको आवश्यक समिक्षा गरी सहकार्यमा नीति तथा कार्यक्रम तय तथा कार्यान्वयन गर्ने, वातावरण तथा पर्यावरण संरक्षणका लागि स्थानीय समुदायलाई नै सक्रिय बनाउने र उनीहरूको परम्परागत ज्ञान, सीप र दक्षता प्रयोग गरी पर्यावरणको संरक्षणका साथै समुदायको जल, जंगल र जमिनसँग सम्बन्धित क्रियाकलापहरूको माध्यमबाट जीविकोपार्जनमा सुधार ल्याउने कार्यहरू प्राथमिकतामा रहनु आवश्यक हुन्छ ।

यसका साथै जलाधार क्षेत्रहरूको संरक्षण, बन तथा वातावरणको अति दोहन रोक्न सामुदायिक बन उपभोक्ता समूहहरूको क्षमता विकास तथा परिचालनमा थप जोड दिनु पर्ने आवश्यकता रहेको छ । गाउँपालिकाको हाता भित्रको वातावरण तथा पर्यावरणको संरक्षणका लागि भौतिक पूर्वाधारका कुनैपनि ठूला योजनाहरू निर्माण गर्नु भन्दा पहिले प्रारम्भिक वातावरणीय सर्वेक्षण र परीक्षण गर्नुपर्ने व्यवस्था लागु गर्नु पर्ने आवश्यकता रहेको छ ।

३.९ जलस्रोतमा विवाद

नेपालको ग्रामीण भेगमा पानीका स्रोतको स्वामित्वलाई लिएर स्थानीय समुदायहरू विच तथा मानिसहरूविच समेत यदकदा विवाद हुने गरेको देखिन्छ । यसको अतिरिक्त जलस्रोतको उपभोग र स्वामित्वका सन्दर्भमा समुदायमा सामाजिक, राजनीतिक र आर्थिक लगायत बिभिन्न सरोकार र चाहनाले पानी प्रयोग र बाँडफाँड सम्बन्धी विवादहरू हुने गरेका पाईन्छन् ।

जलउपयोग गुरुयोजना तयारीका समय गरिएका समुदाय, वडा तथ केन्द्रित छलफलहरूमा प्राप्त जानकारी अनुसार उपभोक्ता समिति मार्फत सञ्चालित खानेपानीबाट वितरण हुने खानेपानीको गुणस्तर, परिमाण सम्बन्धी सामान्य विवादहरू आउने गरेका छन् । तुलनात्मक रुपमा छरिएको बस्ती रहेको हुँदा पानीको बाँडफाँड गर्दा र धाराहरू राख्दा दुरीको कारणले गर्दा कुनै समुदायमा घरायसीस्तरमा विवादहरू आउने गरेको पाईन्छ । यसका अतिरिक्त सामुदायिक बनहरूको प्रयोग, संरक्षित क्षेत्र (मन्दिर, सार्वजनिक जग्गा आदि) वरिपरिको जग्गा जमिनमा हुने अतिक्रमणको कारणले पनि व्यक्ति-व्यक्ति, समुदाय-समुदाय वा अन्तर वडा र अन्तरपालिका तहमा २५ वटा मुल विवादहरू रहेको र सो को स्थानीयस्तरमै समाधान भई रहेको सरोकारवालाहरूले जानकारी दिएका छन् । जलउपयोग गुरुयोजना सर्वेक्षणका क्रममा गरिएका समुदाय भेटघाट र अन्तक्रियाबाट प्राप्त जानकारी अनुसार केहि समुदायमा फरक जातजातिहरूको बसोबास रहेको

अवस्थामा खानेपानीको स्रोत र धारा प्रयोगको बेला दलित र गैह्र दलित घरधुरी/समुदायको बिचमा समय समयमा विवाद हुने गरेको छ ।

यस्तो विवादले त्यस्ता स्रोतहरूमा आधारित योजनाहरूको तर्जुमा र तिनको कार्यान्वयनमा नकारात्मक प्रभाव पार्दछ । यस्ता बिवादहरूलाई योजना तर्जुमा अगाडी नै निराकरण गर्न जरुरी हुन्छ । यसै कुरालाई मध्यनजर गरी स्रोतहरू पहिचान गर्ने क्रममा नै तिनिहरूको स्वामित्व तथा उपयोगलाई लिएर विवाद भए नभएको एकिन गर्न यस ठाटीकाँध गाउँपालिका, सम्बन्धित वडा समिति तथा स्थानीय समुदायसँग विभिन्न चरणमा सघन छलफल गरिएको थियो । जल उपयोग गुरुयोजना तयारीको क्रममा प्राविधिक एवं सामाजिक विश्लेषण गर्दा स्थानीय समुदायको सहयोगमा यस गाउँपालिकामा कूल ३६५ वटा पानीका स्रोतहरूको पहिचान गरिएको थियो । स्रोत पहिचानको समयमा यी स्रोतहरूमा विवाद छ/छैन भनी एकिन गरिएको र यस गुरुयोजनामा संलग्न १४ वटा योजनाहरूमा स्रोतमा सामान्य विवाद देखिएता पनि, त्यसले कुनै पनि योजनालाई प्रतिकूल असर नगरेको पाइन्छ । विवाद मुख्यतय स्रोत व्यक्तिगत जग्गाको नजिक परेको वा जमिनबाट पाइपलाई नलगेको वा कलेक्टिङ च्याम्बर, टेङकी रहेको देखिएता पनि उक्त योजनाबाट सेवा भने लिइ राखेको पाइन्छ ।

अध्याय-४ : गुरुयोजना कार्यान्वयन रणनीति र परिकल्पना

नेपालको संविधान २०७२ को मौलिक हक खण्ड धारा ३० मा स्वच्छ वातावरणको हक तथा धारा ३५ मा स्वास्थ्य सम्बन्धी हक उल्लेख गरी नागरिकहरूको खानेपानी तथा सरसफाइ सम्बन्धी अधिकारलाई सुनिश्चित गर्न खोजेको देखिन्छ । त्यसै गरी दिगो विकास लक्ष्य बुद्धाँ नं ६ले पनि दिगो , स्वच्छ तथा धान्न सकिने खानेपानी सुविधाको उल्लेख गरी सबै सरोकारवाला निकायहरूको ध्यानाकर्षण गरेको छ नेपालको संविधान २०७२ ले स्थानीय सरकारको कार्यक्षेत्र निर्दिष्ट गरी संविधान तथा प्रचलित ऐन, कानून तथा नियमावलीहरूसँग नबाझिने गरी आवश्यक ऐन, नियमावली तथा कार्यविधिहरू निर्माण गर्न सक्ने व्यवस्था गरेको छ ।

ठाटीकाँध गाउँपालिकाले गरी वर्तमान उर्जाको माग तथा बजारको आवश्यकतालाई मध्यनजर गर्दै जलविद्युत, सौर्य उर्जा तथा वायु उर्जा को विकासमा निजि क्षेत्रको लगानी बढाउन तथा व्यवस्थित गर्न ठाटीकाँध गाउँपालिका स्थानीय उर्जा विकास सम्बन्धी निर्देशिका २०७४ जारी गरेको देखिन्छ । ठाटीकाँध गाउँपालिकाको आ.व. २०८०/२०८१ को नीति तथा कार्यक्रम तय गर्दा खानेपानी सेवाबाट वञ्चित टोल तथा बस्तीहरूको लागि जलउपयोग गुरुयोजनाबाट प्राथमिकीकरणमा परेका खानापानी सिंचाइ र वातावरण तथा पर्यावरणका योजनाहरूलाई विशेष महत्व दिइ कार्यन्वयनमा लाने अटोट गरेको देखिन्छ । । समष्टिगत रुपमा यस ठाटीकाँध गाउँपालिकाले आफ्नो रणनीतिक प्राथमिकता अनुसार तपसिल बमोजिमका क्षेत्रगत परिकल्पनाहरू तथा योजना प्राथमिकीकरणका आधारहरू योजना तर्जुमा गोष्ठी मार्फत तय गरेको छ ।

४.१ गाउँपालिकाको दीर्घकालीन सोच

“ठाटीकाँध गाउँपालिकाको पहिचान ऐतिहासिक पुरातात्विक एवं सांस्कृतिक सम्पदाको संरक्षण र विकास हाम्रो अभियान”

गुरुयोजनाको निर्माणका क्रममा आयोजित गाउँस्तरीय तर्जुमा गोष्ठीमा “गाउँ बस्ती हरियाली, गाउँ हराभरा, सफा स्वच्छ बहुउपयोगी, पानी घरघरमा धारा” भन्ने मूल सङ्कल्पका साथ गाउँपालिकामा उपलब्ध जलस्रोतको उच्चतम प्रयोग र जलवायु परिवर्तनको प्रतिकूल प्रभावबाट बच्न एकीकृत जलस्रोत व्यवस्थापनको सिद्धान्तलाई आत्मसात गर्दै वातावरण पर्यावरण र दिगो विकासको अवधारणा लैङ्गिक समावेशीकरण तथा गरिबी र जनसहभागितालाई अवलम्बन गरी जलउपयोग गुरुयोजनाको कार्यान्वयन गर्दै समृद्ध ठाटीकाँध निर्माण गर्ने सोच तय गरिएको छ ।

४.२ लक्ष्य

गाउँपालिकाले पालिकामा उपलब्ध स्रोतको प्रभावकारी रुपमा परिचालन मार्फत समृद्ध ठाटीकाँधको निर्माण गर्ने बृहत लक्ष्य राखेको छ । यहि बृहत लक्ष्य अनुरूप यस जलउपयोग गुरुयोजनाले ठाटीकाँध गाउँपालिकामा उपलब्ध जलस्रोतको पहिचान, संरक्षण र दिगो प्रयोग मार्फत खानेपानी, सरसफाइ, सिंचाइ, जल उर्जा र वातावरण तथा पर्यावरणको क्षेत्रमा सुधार गरी गाउँबासीका समग्र सामाजिक तथा आर्थिक समृद्धि र लैङ्गिक समानता र सामाजिक समावेशीकरणमा प्रत्यक्ष योगदान गर्ने लक्ष्य राखेको छ ।

४.३ उद्देश्य

यस जलउपयोग गुरुयोजनाको मुख्य उद्देश्य समृद्ध ठाटीकाँधको निर्माणको लक्ष्य प्राप्तिका लागि समुदायहरूलाई खानेपानी, सरसफाइ तथा स्वच्छता, सिंचाइ, जीविकोपार्जन तथा आयमूलक क्रियाकलापहरू तथा धार्मिक एवम् सामाजिक प्रयोजनका लागि आवश्यक पानीको दिगो एवम् समतामूलक आपूर्ति सुनिश्चित गर्नु हो । यसका अन्य विशिष्ट उद्देश्यहरू यस प्रकार रहेका छन्

- गाउँपालिकामा रहेका जलस्रोतहरूको पहिचान र मापन गर्नु
- गाउँपालिकामा जलस्रोतमा आधारित खानेपानी, सरसफाइ, सिंचाइ, ऊर्जा पर्यावरण संरक्षणको क्षेत्रमा हालसम्म निर्माण भएका सबै योजनाहरू र तिनको हालको कार्यसञ्चालनको अवस्था सम्बन्धी विवरण सङ्कलन गर्नु
- उपलब्ध जलस्रोतको दिगो तथा बहुआयामिक उपयोग कायोजनाहरू तर्जुमा गर्नु र भविष्यमा उपलब्ध हुन सक्ने वित्तीय स्रोतको प्रक्षेपण गरी त्यसकै आधारमा योजनाहरू कार्यान्वयनका लागि प्राथमिकीकरण गर्नु
- जलवायु परिवर्तन, वातावरण संरक्षण तथा विपद व्यवस्थापन जस्ता विषयमा जनचेतना जगाउनु
- गाउँपालिकाको पूर्ण सरसफाइ अभियानमा प्रत्यक्ष सहयोग गर्ने: विविध चेतनामूलक कार्यक्रम तथा आवश्यक प्रयोगकर्तामैत्री भौतिक पूर्वाधारको विकास गरी गाउँपालिकालाई पूर्ण सरसफाइ क्षेत्र घोषण गर्नु
- खानेपानी, सरसफाइ तथा जलस्रोतका क्षेत्रमा कार्यरत सरकारी तथा गैरसरकारी सङ्घ संस्थाहरू बिच समन्वय र सहकार्य अभिवृद्धि गर्नु ।
- लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरणलाई हरेक क्षेत्रमा मुलप्रवाहिकरण गर्नु ।

४.४. रणनीति

- “गाउँ बस्ती हरियाली, गाउँ हराभरा, सफा स्वच्छ बहुउपयोगी पानी घरघरमा धारा” भन्ने मूल नाराको मर्म अनुसार गाउँपालिकामा बसोबास गर्नु जनसंख्याको लागि आधारभूत स्तरको खानेपानी तथा सरसफाइको लागि भौतिक पूर्वाधार निर्माण गर्नु ।
- निर्माण सम्पन्न भइसकेका खानेपानी तथा सरसफाइ योजनाहरूलाई सूचारुपना ल्याइ दिगोपनाको लागि मर्मत सम्भार कोषको व्यवस्थापन गर्ने तथा प्रत्येक घरधुरीमा मिटर जडान गर्नु र योजनालाई चुस्त दुरुस्त राख्ने उपभोक्ता समितिलाई पुरस्कारको व्यवस्था सहितको प्रणाली विकास गर्नु ।
- गाउँ भित्रका सम्पन्न तथा निर्माणाधिन खानेपानी तथा सरसफाइ योजनाहरूका उपभोक्ता समितिहरूको क्षमता अभिवृद्धि गर्दै पानी सुरक्षा योजना लागु गर्नु ।
- गाउँभित्रका योजनाहरूको दिगोपनाका लागि नेपालको संविधान तथा स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन बमोजिम प्राप्त एकल अधिकार तथा साझा अधिकारहरूको प्रयोग र अभ्यास सुव्यवस्थित एवं समन्वयात्मक रुपमा गर्न आवश्यक नीति, कानून, कार्यबिधी, संरचना, प्रक्रिया तथा मापदण्डहरू निर्माण गरी कार्यान्वयन, नियमन र अनुगमन गर्नु ।

- ठाटीकाँध गाउँपालिका खुलादिसामुक्त घोषणा भइसकेर केही वडा पूर्णसरसफाइ उन्मुख रहेकोले गाउँपालिकालाई पूर्णसरसफाइयुक्त घोषणा गर्ने अभियानलाई निरन्तर अघि बढाउनु ।
- बजार विस्तार भइरहेका र अन्य आवश्यक स्थानमा सार्वजनिक शौचालय निर्माण गर्नुका साथै गाउँपालिकालाई रणनीतिक योजना अनुसार आवश्यक कार्ययोजना निर्माण गरी पूर्ण सरसफाइयुक्त घोषणा गर्नु ।
- ठाटीकाँध गाउँपालिकाका पूर्ण सरसफाइयुक्त उन्मुख घोषणा गर्न आवश्यक वडाहरूमा एक सशक्त अनुगमन समिति/सयन्त्र मार्फत गरी नियमित अनुगमन गर्ने व्यवस्था मिलाउने साथै कार्यान्वयन अवस्थाका आधारमा पुरस्कार र दण्ड सजाय प्रावधानहरू समुदाय तथा समुदायमा आधारित संस्थाहरूको अगुवाईमा लागु गर्नु ।
- गाउँपालिकामा खानेपानी, सरसफाइ, सिंचाइ र समग्र जलस्रोत क्षेत्रको विकासको लागि संघ र प्रदेश सरकार तथा अन्य सरोकारवाला निकायहरूसँग सह लगानीको लागि सहकार्य गर्नु ।
- यस गाउँपालिकामा रहेका सबै उपभोक्ता समितिहरूलाई दर्ता गर्न लगाउने । दर्ता भएका समितिहरूलाई मात्र आगामी दिनमा सहयोग उपलब्ध गराउनु ।
- हाल पहाडहरूको भौगोलिक अवस्थामा हुने असरको अध्ययन नगरि जथाभावी रुपमा बाटो बनाउने कारणले भूमिगत पानीको सतह सँदै गएको छ । त्यसका साथै वनको विनास भइ पानीको स्रोतहरूमा हास हुन गएकाले सोबाट बचाउन स्रोत संरक्षणको लागि पानीको पुनर्धारण, पुनर्भरण तथा पुनः प्रयोग (3R) प्रविधिको बारेमा समुदाय स्तरमा सचेतना क्रियाकलापहरू सञ्चालन गर्नु ।
- खानेपानी वितरणलाई व्यवस्थित रुपमा सञ्चालन मर्मत संभार तथा अनुगमन गर्न खानेपानी बोर्ड छाता संगठनको रुपमा गठन गर्नु ।
- सरसफाइ तथा स्वच्छता, व्यवहार परिवर्तन, महिनावारी व्यवस्थापन सम्बन्धी क्रियाकलापहरू विभिन्न संघ संस्थाहरूसँगको सहकार्य तथा साझेदारीमा सञ्चालन गर्नु ।
- दिगो रुपमा दिसाजन्य फोहोर व्यवस्थापन गर्न सिमामा रहेका पालिकाहरू तथा सरोकारवालाहरूसँगको सहकार्य तथा सहलगानीमा निर्माण तथा सञ्चालन गर्न सकिने । सँगै फोहोर व्यवस्थापन गर्न चाहिने जनशक्तीलाई तालिमको व्यवस्थापन गर्नु ।
- गाउँपालिकामा मुहान तथा उपभोक्ता समितिहरूको दर्ता अनिवार्य गर्ने र तिनको लगत राख्नु ।
- पानीको गुणस्तर सुनिश्चित गर्न विभिन्न सहयोगी संस्थाहरूसँग गाउँ भित्र स्थापित पानी परिक्षण प्रयोगशालाको स्थापनाको लागि सरकारवाला संघ संस्थाहरूसँग सह लगानीको लागि सहकार्य गर्नु ।
- उपभोक्ता समितिको वार्षिक साधारणसभा, पुर्नगठन, नियमित बैठक, लेखा परीक्षणलाई अनिवार्य गर्नु ।
- यस गुरुयोजना अन्तर्गत निर्माण गरिने सबै योजनाहरूमा सार्वजनिक सुनवाई, समिक्षा र सार्वजनिक परीक्षण गर्ने उपभोक्ता समितिहरूको कार्य सम्पादनलाई प्रभावकारी रुपमा अनुगमन गरी दण्ड सजाय तथा पुरस्कारको व्यवस्था गर्नु ।
- यो जलउपयोग गुरुयोजना कार्यान्वयनको सबै प्रकृत्यामा पारदर्शिता, जवाफदेहिता, र सहभागिता सुनिश्चित गर्नु । यसका लागि उपलब्ध बजेट वा सम्बन्धित सबैलाई जानकारी गराउने, निर्णय प्रकृत्यामा

सबै सरोकारवालाहरूलाई सहभागी गराउने आफुले ओगटेको पद वा जिम्मेवारी अनुरुपको कार्य सम्पादनका लागि सम्बन्धित व्यक्ति वा निकायलाई जवाफदेही बनाउनु ।

- विपन्न परिवारलाई खानेपानीमा सहज रूपमा पहुँच पुर्याउन अनुदान वा निशुल्क वितरण गर्न आवश्यक नीतिगत व्यवस्था गर्नु ।
- जलस्रोतको उपयोगसँग जोडिएको पूर्वाधारहरू निर्माण गर्दा लैङ्गिक समानता तथा समावेशीकरणको सिद्धान्तलाई आधार मानेर उपभोक्ता समितिहरू गठन गर्न व्यवस्था गर्नु ।

गाउँपालिकाको दीर्घकालीन विकास योजनाको अवधारणाभिन्न रहि गाउँपालिकाले आफ्नो जलउपयोग गुरुयोजनाको समीक्षा तथा समायोजन कार्य स्थानीय जनप्रतिनिधीहरू लगायत विद्यमान सरोकारवालाहरूको व्यापक सहभागिता, सक्रियता तथा चरणबद्ध कार्यतालिका अनुसार तथा गाउँपालिकाका बस्तीहरूको वास्तविक अवस्था, विद्यमान स्रोत साधनहरूको सम्भावना तथा वर्तमानको वास्तविक आवश्यकतामा आधारित भई निर्माण गरिएको छ । गाउँपालिकाले हाललाई पञ्चवर्षीय (आ.ब. २०८०/८१ देखि २०८५/८६) सम्मका लागि क्षेत्रगत रूपमा आवधिक परिकल्पनाहरू निर्माण गरी गुरुयोजनाले निर्धारण गरेका योजना तथा कार्यक्रमहरूलाई कार्यान्वयन गर्ने लक्ष्य कायम गरिएको छ ।

४.५ जलाधार क्षेत्र व्यवस्थापनका लागि एकीकृत जलस्रोत व्यवस्थापन

एकीकृत जलस्रोत व्यवस्थापनको अवधारणालाई सन् १९९२ मा संयुक्त राष्ट्र संघको रियो डे जेनेरियोमा सम्पन्न “वातावरण तथा विकास” विषयक सम्मेलनबाट पारित “एजेन्डा-२१” मा समेत अनुमोदन गरिएको हो । एकीकृत जलस्रोत व्यवस्थापनका प्रस्तुत अवधारणाहरू यस पूर्व नै “उब्लीन सम्मेलन”बाट पारित सिद्धान्तहरूमा आधारित छन् । जलाधार तथा उपजलाधारको हिसावले ठाटीकाँध गाउँपालिका समग्रमा कर्णाली जलाधार क्षेत्रमा अवस्थित छ ।

यस ठाटीकाँध गाउँपालिकामा मुख्य जलाधार क्षेत्रको रूपमा रहेको कर्णाली नदी र उप-जलाधारको रूपमा रहेका रामगाड चिने र भुतगाड जस्ता खोला र खोल्सा खोल्सीहरूको पानी कर्णाली नदीमा मिसिन्छ । ठाटीकाँध गाउँपालिकामा प्राय सबै जसो नदीघाटी तथा जलाधार क्षेत्रहरूको वरिपरी रहेका बस्तीहरू जस्तै: रोकाया टोल, मटाला, गुयालसिम टोल आदिमा मानिसको बस्ती रहेको पाईन्छ । गाउँपालिकामा समुदायका मानिसहरूले जीविकोपार्जनको लागि आवश्यक पर्ने आधारभूत आवश्यकताहरू जस्तै: सिंचाइ, माछापालन आदिका लागि मध्य कर्णाली जलाधार तथा रामगाड चिने र भुतगाड खोला किनार बस्ने वडा ३, २, ४ का बस्ती क्षेत्रकाहरू मुख्यतय निर्भर हुँदै आएका छन् । जलाधार तथा उप-जलाधार क्षेत्रमा रहेका समुदायहरूको जीविकोपार्जन र त्यस्तो क्षेत्रमा उपलब्ध हुँदै आएको प्राकृतिक स्रोतहरूको विचमा गहिरो सम्बन्ध रहेको हुन्छ ।

खानेपानी तथा सरसफाइमा पहुँचलाई संयुक्त राष्ट्रसंघले आधारभूत मानव अधिकारको रूपमा घोषणा गरेको र नेपालको संविधानले समेत आधारभूत मानव अधिकारको रूपमा आत्मसात गरेकोले यस गाउँपालिकाले खानेपानी तथा सरसफाइलाई आधारभूत अधिकारको रूपमा सेवा विस्तार तथा विकास गर्ने नीति लिएको छ । यसको लागि ठाटीकाँध गाउँपालिकाले जलाधार क्षेत्रमा एकीकृत जलस्रोत व्यवस्थापनका सिद्धान्तमा आधारित जलउपयोग गुरुयोजना लागू गरी समग्र पर्यावरणको दिगो पनमा संझौता नगरिकन समन्यायिक

तवरले आर्थिक-सामाजिक लगायत जल, जमिन तथा सम्बद्ध स्रोत साधनहरूको समन्वयात्मक विकास तथा व्यवस्थापन गर्ने नीति लिएको छ । उक्त नीतिलाई परिपुरण गर्न गाउँपालिकाले विपद् पूर्वतयारी तथा प्रतिकार्य योजना, जलचर एवम जलीय जैविक विविधता संरक्षण सम्बन्धी ऐन, २०७७, स्वच्छ र स्वस्थ वातावरण कायम गर्ने सम्बन्धमा व्यवस्था गर्न बनेको ऐन, २०७७, विपद् व्यवस्थापन तथा सहायता कार्यविधि २०७६ जस्ता रणनीतिक योजनाहरू निर्माण गरी कार्यान्वयनमा ल्याएको च ।

ठाटीकाँध गाउँपालिकाले जलउपयोग गुरुयोजनालाई जलाधार क्षेत्र व्यवस्थापनको सशक्त औजारको रूपमा अवलम्बन गर्दै समयानुकूल अद्यावधिक सहित कार्यान्वयन गर्ने प्रतिवद्धता गरेको छ । एकीकृत जलस्रोत व्यवस्थापनका डब्लिन सिद्धान्तहरू तथा जलस्रोतको उपयोग एवं जलस्रोतहरूको संरक्षणका लागि बनेका जलस्रोत सम्बन्धी नेपाल सरकारका ऐन, कानून, नीति एवं योजनाहरूको परिपालना र अनुसरणका लागि गाउँपालिका प्रतिवद्ध रहको छ । व्यवस्थापनगाउँपालिकाले एकीकृत जलस्रोत व्यवस्थापनलाई जलउपयोग गुरुयोजनाको लक्ष्य तथा उद्देश्यहरू हासिल गर्न तपसिल अनुसार नीति नियमको तर्जुमा तर्फ ध्यान दिनु पर्ने आवश्यकता रहेको संस्लेषण गाउँपालिकामा सम्पन्न योजना तर्जुमा गोष्ठीको नीतिगत सेसनमा निर्व्यौल गरिएको छ ।

- एकीकृत जलस्रोत व्यवस्थापन एउटा व्यवस्थित प्रक्रिया हो जसले सबै तहमा उपभोक्ताहरू, नीति निर्माता, योजनाविदको सहभागिताको सुनिश्चितता गर्दै जलस्रोत, जमिन र स्रोतहरूको व्यवस्थापनलाई जोड दिएको हुन्छ । साथै यसले वातावरण संरक्षण, आर्थिक र सामाजिक विकासलाई सहयोग गर्छ ।
- एकीकृत जलस्रोत व्यवस्थापनको अवधारणाले जलस्रोतका विभिन्न क्षेत्रहरूलाई अलग-अलग दृष्टिकोणबाट नभई एकीकृत रूपमा विकास गर्न मद्दत गर्दछ ।
- निश्चित क्षेत्रको भूगोल र त्यस भित्रका पानीका स्रोतहरूलाई विभिन्न क्षेत्रहरू जस्तै: खानेपानी, सिंचाइ, वातावरण तथा पर्यावरण र जलविद्युत आदि सँगसँगै र एक अर्कालाई सहयोग पुर्याउदै स्थानीय तहमा आर्थिक, सामाजिक, वातावरणीय पक्षहरूको दिगो विकास र व्यवस्थापन गर्नमा जोड दिन्छ ।
- गाउँपालिकामा उपलब्ध जलस्रोतको एकीकृत व्यवस्थापन गर्दै जलवायु परिवर्तनको प्रतिकूल प्रभावबाट वञ्च र समुदायहरूको सामाजिक तथा आर्थिक जीवनस्तरमा योगदान पुर्याउन जलउपयोग गुरुयोजनाको महत्वपूर्ण योगदान हुनेमा गाउँपालिकाले विश्वास लिएको छ ।
- यसले स्थानीयस्तरमा मात्रै नभई समग्र जलाधार क्षेत्रको पानीको पर्याप्तता, पानीको सही सदुपयोग, प्रदूषणरहित, पुनः प्रयोग तथा नदी कटान, भुक्षय, पहिरो रोकथाम, वृक्षारोपण, स्रोत संरक्षण र पानीका मुलहरूलाई जीवन्त बनाएर दिगो बनाई लपानीको आवश्यकतालाई सुनिश्चित गर्दै जलस्रोतहरूको व्यवस्थापनव्यवस्थापन गर्नमा तथा जलाधार क्षेत्रको आर्थिक तथा सामाजिक क्षेत्रमा सम्मुनत विकास गर्न महत्वपूर्ण योगदान दिन्छ ।

त्यसैले, यस एकीकृत जलस्रोत व्यवस्थापनको अवधारणा र सिद्धान्तहरूको प्रवर्द्धन र तिनको व्यावहारिक प्रयोगमा विश्वव्यापिकरणसँगसँगै यसको उपादेयता जलवायु परिवर्तन अनुकूलन तथा प्रकोप जोखिम व्यवस्थापन गर्न समेत बढ्दै गएको छ । जलाधार क्षेत्र व्यवस्थापन गर्न एकीकृत जलस्रोत व्यवस्थापनको तपसिलका पक्षहरूमा समेत ध्यान दिनु पर्ने गाउँपालिकाका सरोकारवालाको बुझाइ रहेको छ ।

- पालिका तथा यस जलाधार क्षेत्रहरूमा उपलब्ध जलस्रोतहरू पहिचान, गरी संरक्षण, उपलब्धता, मौजुदा उपयोग तथा संभावित उपयोगको आंकलन गर्ने,
- जलाधार क्षेत्रभित्रको जलस्रोतको उपयोगका क्षेत्र तथा योजनाहरूको प्राथमिकीकरण गर्ने र कार्यान्वयनको लागि दीर्घकालीन लगानी प्राप्त गर्न संघीय सरकार, प्रदेश सरकार तथा विभिन्न संघ संस्थामा पहल तथा समन्वय गर्ने,
- जलाधार क्षेत्रभित्रका रहेका पानीका स्रोतको बहुउपयोगीता, विवेकपूर्ण उपयोग तथा उत्पादनशील प्रयोगमा उच्चतम प्रयोग गर्दै साना तथा लघु जलविद्युत उत्पादन गरी पालिकाका सबै घरपरिवारमा विद्युत सेवामा पहुच सुनिश्चित गर्ने,
- जलवायु परिवर्तनले पारेको तथा पार्न सक्ने प्रभावहरूको पहिचान गरी सम्भावित जोखिमबाट सुरक्षित रहन स्थानीय अनुकूलनका उपायहरू अवलम्बन गरी जलवायु परिवर्तनका सम्भावित दूष्परिणामबाट बच्न सरोकारवालाहरूको क्षमता विकास गर्दै साझेदार र सहकार्य सहित उपलब्धिमुलक कार्यान्वयनमा जोड दिने ।
- पानीको पुनर्भरण, पुनर्धारण र पुनर्प्रयोग लगायत समुदायका मौलिक सिपहरूको उपयोग मार्फत पानीका स्रोतहरूको संरक्षण गर्दै जलवायु परिवर्तन अनुकूलन र जोखिम व्यवस्थापनका लागि नीति तर्जुमा गर्ने ।
- जलाधार क्षेत्रभित्रको जलस्रोत व्यवस्थापन गर्न स्थानीयको तथा सरोकारवालाहरूको संस्थागत क्षमता अभिवृद्धि गर्ने ।
- जलाधार क्षेत्रवासीहरूलाई 'एक घर एक धारा' अवधारणामा आधारित भई आधारभुत तथा स्वच्छ व्यवस्थापन सहितको स्तरको खानेपानी उपलब्ध गराउने साथै एक जल नीतिको नमुना अवधारणालाई आत्मसात गर्दै आवश्यक सयन्त्रहरूको निर्माण, परिचालन र समन्वय गर्ने

समग्रमा एकीकृत जलस्रोत व्यवस्थापनका माध्यमले समग्र जलाधार क्षेत्रको समुचित र विवेकपूर्ण विकास गर्न, जलाधार क्षेत्र भित्रको सम्पूर्ण प्राकृतिक स्रोतहरूलाई एकीकृत एवं दिगो रूपमा विकास गरी गरिबी न्यूनीकरण गर्न गाउँपालिकाको वार्षिक योजना तर्जुमामा सरोकारवाला साझेदारहरू, समुदाय र जनप्रतिनिधीहरूले ठोस योजना निर्माण गरी कार्यान्वयन गर्नु पर्ने आवश्यकता रहेको र सो को लागि सबैको सहकार्य, साझेदारी र प्रतिबद्धता रहेको जलउपयोग गुरुयोजना निर्माणका क्रममा आयोजना गरिएका योजना तर्जुमा गोष्ठीहरूमा सरोकारवालाहरूको धारणा रहेको छ । एकीकृत जलस्रोत व्यवस्थापनका लागि विभिन्न क्रियाकलापहरू योजना तर्जुमा गोष्ठी मार्फत सहभागीहरूले गाउँकार्यपालिकामा सिफारिस गरी गुरुयोजनामा प्राथमिकीकरण सहित समावेश गरेका छन् ।

४.६ एक जल नीति तथा अवधारणा

एक जल नीति स्थानीयस्तरमा जलस्रोतहरूको व्यवस्थापन गर्ने एकीकृत तथा समष्टिगत प्रारूप रहेको छ । यो पानीको व्यापक, दिगो तथा बहुउपयोग गर्ने नविनतम अवधारणा हो । यो पानीको संरक्षण, व्यवस्थापन तथा दिगो उपयोग तथा जलचक्रको महत्व तथा मुल्यलाई आत्मसात गर्दै जल उत्पन्न प्रकोप न्यूनीकरण, पानीको गुणस्तर सुधार गर्ने अवधारणाको रूपमा युएसएआइडी कर्णाली जल परियोजनाले स्थानीयस्तरमा आवश्यक सहजीकरण र प्राबिधिक सहयोग सहित अवलम्बन गर्न लागेको हो । पानीको समतामुलक वितरण, आर्थिक

तथा वातावरणीय सन्तुलन, सामाजिक मागको पूर्ति तथा जल सुरक्षणका लागि सामुहिक कार्यको अवधारणाको रूपमा एक जल नीतिलाई लिन सकिन्छ । पानीको वितरण, पानीको भूस्वरूप, खडेरी, जलवायू परिवर्तन, जनसंख्या बृद्धी, आर्थिक प्रणाली जस्ता सवालसँग सम्बन्धित रहेर गरीने दिगो प्रयास एक जल नीतिले समेटेको छ । एक जल नीति अन्तरगत पानीको मुल देखि धारा हुदै जलाधार क्षेत्रमा उपलब्ध सबै किसिमका पानीका स्रोतहरू जस्तै सतह जल, भूमिगत जल, वर्षातको पानी तथा फोहर पानीको वातावरणीय, पर्यावरणीय सन्तुलन तथा सबै तहमा सुशासन कार्यान्वयन समेत प्राथमिकतामा रहेको छ । जलस्रोतमा संलग्न सबै साझेदारहरूको पहिचान गर्दै पानीको दिगोपना र सुरक्षित भविष्य कायम गर्न सकिन्छ साथै राजनैतिक तथा प्रशासनिक सिमानाको कारणले उत्पन्न हुन सक्ने जलस्रोत विवादहरूलाई दिगो व्यवस्थापन गर्न यो बलियो औजार हुन सक्छ । तसर्थ, यो अवधारणाले समस्त पानीसँग सम्बन्धित सम्पूर्ण सरोकारवालाहरू एक ठाउँमा ल्याएर समस्या र जोखिम सम्बन्धी छलफल गरेर आवश्यक प्रारूप तयार गरी योजनाबद्ध तरिकोले जलाधार क्षेत्र विकास र यसको दिगोपनामा मद्दत पुरयाउने बिज्ञहरूको बुझाई रहेको छ ।

एक जल अवधारणाले मुख्य रूपमा तपसिलका अवधारणाहरूलाई आत्मसात गरेको हुन्छ ।

- समान लक्ष्य, उद्देश्य र कृयाकलापहरूको पहिचान गरी जल उपयोग तथा सुरक्षण गर्ने ।
- मुख्य कार्यान्वयनकर्ताहरूले खानेपानी सेवा, जलस्रोत व्यवस्थापनको नक्सांकन गरी आफ्नो भूमिकालाई सक्षम तथा परिणाममुखी बनाउने ।
- पानीको दिगो व्यवस्थापन गर्दा पर्यावरण, प्राकृतिक परिस्थितिकीय प्रणाली, भौगोलिक तथा जल विज्ञान विषयलाई हरेक जलाधारमा आत्मसाथ गर्ने ।
- समुदायहरूको आर्थिक, वातावरणीय र आवश्यकताको परिपूर्ति गर्न सबै किसिमका जलस्रोतहरू जस्तै सतहगत पानी, भूमिगत पानी, वर्षातको पानी तथा फोहरपानीको मुल्य तथा महत्वलाई आत्मसाथ गर्ने ।
- सम्पूर्ण जलसरोकारवालाहरूलाई एकआपससँग संजाल निर्माण गरी जल (पानी) सुरक्षाको लागि एकीकृत समाधानका उपायहरू पहिचान गरी एकीकृत जलाधार व्यवस्थापन योजना तयार गर्ने ।

दिगोदिगोदिगोदिगोदिगोदिगोदिगोदिगोदिगोठाटीकाँध गाउँपालिकाले पालिकास्तरको योजना तर्जुमा गोष्ठी मार्फत एक जल अवधारणाको सिद्धान्तलाई अवलम्बन गर्ने गरी एकीकृत जलस्रोत व्यवस्थापन कार्यान्वयन गर्ने नीति लिने प्रतिबद्धता गरेको छ । यस गाउँपालिकाले एक जल अवधारणामा तपसिलका कार्यगत सिद्धान्तहरूको कार्यान्वयन गरी एकीकृत एवम् समावेशी जलस्रोत व्यवस्थापन तथा पानीको दिगो बहुउपयोगको विकास गर्ने नीतिमा सरोकारवालाहरूले छलफल गरेका थिए ।

- “सबै पानीको मूल्य हुन्छ” भन्ने सिद्धान्तलाई यस गाउँपालिकाले अवलम्बन गर्नेछ ।
- जलस्रोतको उत्पादनशील तथा बहुउपयोग गरी आर्थिक सम्पन्नता हासिल गर्ने सिद्धान्तलाई यस गाउँपालिकाले अवलम्बन गर्नेछ ।
- जलस्रोत संरक्षण तथा पानीको बहुउपयोग गर्नका लागि कार्यविधि बनाई व्यवस्थित प्रणाली कार्यान्वयन गर्नेछ ।

- जलाधार र उपजलाधार क्षेत्रस्तरमा यस गाउँपालिकाले जलस्रोत व्यवस्थापन र सहकार्य गर्नेछ । गाउँपालिकाले आफ्नो भौगोलिक क्षेत्र भित्रका उपजलाधार क्षेत्रहरूमा जलस्रोत व्यवस्थापन गर्नेछ । साथै गाउँपालिका भन्दा ठूलो भौगोलिक क्षेत्रमा फैलिएको जलाधार क्षेत्र व्यवस्थापनमा सहकार्य गर्नेछ ।
- जलस्रोतको संरक्षण, उपयोग, र व्यवस्थापनका लागि गाउँपालिकाले सरकारी निकाय, समुदाय, संस्था, र निजि क्षेत्रसँग साझेदारि तथा सहकार्य गर्नेछ ।
- जलस्रोतको संरक्षण, उपयोग, र व्यवस्थापनमा सबैको सहभागिता हुनेछ र व्यवस्थापन संरचनाहरू समावेशी हुनेछ ।
- जलस्रोतको उपयोग तथा व्यवस्थापन क्षेत्रमा कार्यरत सरोकारवालाहरूको साझा समस्या तथा चुनौतीहरूलाई यस गाउँपालिकाले एक जल अवधारणा तथा यसको कार्यान्वयन मार्फत दिगो समाधान गर्नेछ ।
- एक जल अवधारणाको कार्यान्वयन मार्फत यस गाउँपालिकाका प्रत्येक व्यक्ति, समुदाय, प्रत्येक सरोकारवाला तथा प्रत्येक समुहको जलाधार वा उपजलाधार क्षेत्रमा दिगो पानीको भविष्य सुरक्षित गर्नमा भूमिका हुनेछ ।

४.७. लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरण अवधारणा र एकीकृत जलस्रोत व्यवस्थापन

कूल जनसंख्या १८६३६ (३९०७ घरधुरी) रहेको यस ठाटीकाँध गाउँपालिकामा ५५% महिला तथा ३१.१०% दलितको बसोबास छ । गाउँपालिकाले यो जनसंख्यालाई समेट्न आफ्नो लैङ्गिक तथा सामाजिक समावेशीकरण नीति हाल सम्म तयार गरेर कार्यान्वयनमा ल्याउन सकेको छैन तथापी स्थानीय तहको उपभोक्ता समिति गठन, परिचालन तथा व्यवस्थापन कार्यविधि २०७५ तयार गरेर स्थानीय विकासका क्रियाकलापहरूमा महिला तथा दलितहरूको सहभागिता र भूमिकालाई बिशेष महत्वका साथ समावेश गरेको छ । गाउँपालिकाले लैङ्गिक हिंसा, सामाजिक तथा आर्थिक बञ्चितीकरणमा परेका वर्गको उत्थान तथा न्यायका निमित्त गरिवी निवारणका लागि लघु उद्यम विकास कार्यक्रम सञ्चालन कार्यविधि २०७५ तथा न्यायिक समितिले उजुरीको कारवाही किनारा गर्दा अपनाउनु पर्ने कार्यविधिका सम्बन्धमा व्यवस्था गर्न बनेको विधेयक २०७५ तयार गरी कार्यान्वयनमा ल्याएको छ । साथै गाउँपालिकाले राष्ट्रिय तथा अन्तराष्ट्रियस्तरमा रहेका विकासका मान्यताका आधारमा लैङ्गिकसमानता तथा सामाजिक समावेशीकरण नीतिलाई लागु गर्दै आएको छ ।

यस पालिकाको केही ग्रामीण स्थानहरूमा महिनावारीको धारणामा केही हदसम्म अझैपनि पुरातनवादी सौँचमा परिवर्तन आउन बाँकि नै छ । तथापि यस पालिकामा राज्य पुर्नसंरचना पश्चात स्थानीय तहहरूमा महिलाहरूको सहभागिता संविधानमा व्यवस्था भए अनुसार रहेको छ । स्थानीयस्तरमा गरिने विकास निर्माणका कामहरूमा उपभोक्ता समिति गठन गर्दा महिलाहरूको न्यूनतम ३३ प्रतिशत सहभागिता राख्ने गरेको पाईन्छ । त्यसै गरी दलित तथा विभेदमा परेका अन्य जातीहरूको सहभागिता पनि प्रायः उनीहरूको जनसंख्याकै अनुपातमा हुने गरेको देखिन्छ ।

समुदायको अवस्था विश्लेषण गर्दा पानीसँग सम्बन्धित क्रियाकलापहरूमा घरायसीस्तरमा महिलाहरू तथा जीविकोपार्जन वा उत्पादनशील प्रयोगको हिसाबले समुदायका केहि निश्चित वर्ग, समुदायको पानीसँग बढी सरोकार हुने हुँदा जल उपयोग गुरुयोजनाको तयारी चरण देखि कार्यन्वयन तहसम्म महिला र त्यस्ता वर्गहरूको सहभागिता र नेतृत्व सुनिश्चित गरिन्छ । गुरुयोजनाले पानी र जलस्रोतको विनियोजन, सुशासन र वित्तका पक्षहरूमा पहुँचमा सबैभन्दा ठूलो असमानताहरू अनुभव गर्ने जनसंख्याको विशेष आवश्यकताहरूलाई सम्बोधन गर्दै उमेर, लिंग, धर्म, जाति, अपाङ्गता, भूगोलका आधारमा आउने अवरोधहरू र त्यसबाट आधारभूत सेवाहरूको पहुँचमा पर्ने असरलाई कम गर्ने र प्राथमिकता दिन सहयोग पुरयाउदछ ।

- लिङ्ग, जातीगत रूपमा तथा अपाङ्गता भएका व्यक्तीहरू सहितको समावेशी उपभोक्ता समितिहरूको गठन गर्ने,
- महिला, अपाङ्गता भएका व्यक्तीहरू तथा पछाडि पारिएका बिभिन्न जातजातीहरूको क्षमता अभिवृद्धी तथा तिनलाई योजना कार्यान्वयन तथा सञ्चालनमा प्रमुख पद तथा जिम्मेवारी वहनका लागि तयार गर्ने
- निर्माण गरिने भौतिक संचनाहरूलाई महिला, बालबालिका, अपाङ्गता र ज्येष्ठ नागरिक मैत्री बनाउने, महिलाहरूको महिनावारी स्वच्छता व्यवस्थापनका लागि जनचेतना र आवश्यक भौतिक पूर्वाधार निर्माणका लागि विशेष पहल गर्ने,
- गाउँपालिकामा समावेशी उपभोक्ता समितिहरू गठन गरी अनिवार्य गर्ने र तिनको लगत राख्ने,
- योजनामा उपभोक्ताको अपनत्व बढाउन योजना सञ्चालनपूर्व नै समावेशी उपभोक्ताको सक्रिय सहभागिता तथा लागत योगदान सुनिश्चित गर्ने तथा ती समुदाय र समुहलाई लक्षित गरी क्रियाकलापहरू सञ्चालन गर्ने
- जलउपयोग गुरुयोजना कार्यान्वयनको क्रममा महिला र सामाजिक बिभेदमा परेका जात जातीहरूको क्षमता अभिवृद्धीका लागि बिशेष पहल गर्ने नीति लिईने साथै उनीहरूलाई नै लक्षित गरेर बिभिन्न क्षमता बिकास क्रियाकलापहरू सञ्चालनमा जोड दिईने छ । क्षमता विकासका कृयाकलापहरूको लागि सहभागी छनौट गर्दा समेत लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरणलाई ध्यान दिने।
- खानेपानी सरसफाइ र स्वच्छता अवस्था कमजोर रहेका क्षेत्रलाई उपयुक्त योजना तथा कार्यक्रमहरू सहित प्राथमिकता दिईने साथै अति-गरीब र पछाडि पारिएका वर्गहरूको उच्च जनसंख्या भएको क्षेत्रलाई क्षमता विकास लगायत सरसफाइ/स्वच्छता कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्न प्राथमिकतामा राखिनेछ ।
- अनुगमन समुहमा महिला, बालबालिका, गरीब तथा बहिष्करणमा परेका समुहहरूको सहभागिता सुनिश्चित गर्ने ।
- जलउपयोग गुरुयोजना तर्जुमाको चरणमा झै यसको कार्यान्वयनमा समेत महिलाहरूको समान सहभागिता तथा दलित, जनजति तथा पछाडि पारिएको वर्गको समानुपातिक प्रतिनिधित्व हुने गरी सम्बन्धित उपभोक्ताहरूको सक्रिय सहभागिताका लागि निरन्तर समन्वय गर्ने । साथै योजनाहरूको निर्माण, सञ्चालन तथा मर्मत सम्भार उपभोक्ता समितिको प्रत्यक्ष संलग्नता र सक्रियतामा गर्न आवश्यक पहल गर्ने ।

- विपन्न परिवारलाई खानेपानीमा सहज रूपमा पहुँच पुर्याउन अनुदान वा निशुल्क वितरण गर्न आवश्यक नीतिगत व्यवस्था गर्ने
- लैङ्गिक विपन्न तथा अपाङ्गतामैत्री नीति नियम बनाइ कार्यान्वयन गर्ने
- यस गुरुयोजना अर्न्तगत निर्माण गरिने सबै योजनाहरूमा सुशासन नीति अगाल्दै अनिवार्य रूपमा सार्वजनिक सुनवाई, सार्वजनिक समिक्षा र सार्वजनिक परिक्षण गर्ने

४.८ जलवायु परिवर्तन अनुकूलन र जोखिम व्यवस्थापन नीति

जलवायु परिवर्तन कारण पानीका स्रोतहरू सुक्दै जाने र मौसमी वर्षामा आएका परिवर्तन कारण भएका अति बृष्टिबाट आउने बाढी पहिरो आदिका कारण हुने क्षतिलाई न्यूनीकरण गर्न तपसिलका नीति लिइ कार्यान्वयन गर्न गाउँपालिकाको योजना तर्जुमा गोष्ठीमा छलफल गरी सुझाइएको छ ।

- जलवायु परिवर्तनका कारण पानीको स्रोतहरूको वहावमा आएको कमी तथा मूलहरू सुक्न गइरहेको कारण खानेपानी, सिंचाइहरू परेको प्रभाव कम गर्न मूल संरक्षण तथा वृक्षारोपण जस्ता क्रियाकलापहरू प्राथमिकताका साथ सञ्चालन गर्ने
- जलवायु परिवर्तन तथा अति वृष्टिका कारण आउने बाढी, पहिरो भूक्षय जस्ता प्रकोप नियन्त्रण गर्न आवश्यक तटबन्धन तथा बायो इन्जिनियरिंग मार्फत नियन्त्रण गर्ने
- मुल संरक्षण गर्न सम्भावना रहेका क्षेत्रहरूमा पुनर्भरण पोखरीहरू विभिन्न सरोकारवाला संस्थाहरूसँग सहकार्य तथा सहलगानीमा निर्माण गर्ने
- पानीका स्रोतहरूमा जलवायु परिवर्तनका कारण पर्ने प्रभावले स्थानीय बासिन्दाहरूका जिविकोपार्जनमा पर्ने प्रभावहरूको न्यूनीकरण गर्न आधुनिक तथा व्यवसायिक पद्धती मार्फत कृषि तथा बनमा आधारित व्यवसाय गर्न विभिन्न प्रकारका दक्षता अभिवृद्धि गर्न तालिम सञ्चालन गर्ने
- जलवायु परिवर्तन तथा विपद् व्यवस्थापन गर्न जनस्तरमा यसका असर तथा प्रतिकार्य गर्न जनचेतना मूलक क्रियाकलापहरू विभिन्न सरोकारवाला संस्थाहरूसँग सहकार्य गरी सञ्चालन गर्ने
- जलउपयोग गुरुयोजनाको प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गर्न जलवायु परिवर्तन अनुकूलन र जोखिम व्यवस्थापन सम्बन्धी नीतिगत व्यवस्था गर्ने

४.९. पानीको उत्पादनशील प्रयोग

पानी ज्यादै महत्वपूर्ण, प्राकृतिक तथा नविकरण स्रोत हो । यसको व्यवस्थित तथा वैज्ञानिक प्रयोगबाट स्थानीय बासीन्दा तथा राज्यकै आर्थिक अवस्था सुधार गर्न सकिन्छ । पानीलाई खानेपानी प्रयोजनका लागि मात्रै प्रयोग गर्ने तर संस्थागत र दिगो विकासका लागि ध्यान नदिदा समुदायमा योजनाहरू डिजाइन अवधिसम्म सञ्चालनमा राखिराख्न समस्या रहेको स्थिति विद्यमान छ । योजनाहरूमा पानी उपयोग बापतको शुल्क उठाउने र उठेको रकमबाट योजनामा हुन आउने विभिन्न स-साना मर्मत कार्यहरूमा उपयोग गर्न सकिए योजनाहरूको सञ्चालनलाई सहज र दिगो बनाउन सकिन्छ । गाउँपालिकामा गरिएका प्राविधिक र सामाजिक सर्वेक्षणमा गरिएका छलफलमा पानी शुल्क उठाउने र योजनाहरूको उपभोक्तास्तरबाटै स्वतस्फुर्त

समयानुकूल मर्मत सम्भार गर्ने गरेको अभ्यास निकै नै कम छन् । पानीको उपभोगमा पुस्तान्तरण गर्न र दिगो योजनाका लागि संस्थापन व्यवस्थापन, मर्मत सम्भार कोष, पानी शुल्क लगायत पारदर्शि सयन्त्र स्थापना र समावेशीताका सिद्धान्त अवलम्बन गर्नु आवश्यक देखिन्छ । पानीको उत्पादनशील प्रयोग मार्फत समुदायको आयआर्जन बृद्धी गर्न सकिने कोष उठाउन र योजनाहरूको मर्मत सम्भार समय गरी पानीको उपभोग दिगो र निरन्तर गर्न सकिन्छ ।

उपलब्ध जलस्रोतको उपयोगलाई विविधिकरण गरी सिंचाइ, पानी मिल तथा विद्युत उत्पादन गरी भान्सामा प्रयोग हुने दाउरा तथा ग्याँसको विकल्पको रूपमा प्रयोग गर्न सकिन्छ । साना तथा लघु सिंचाइका नयाँ प्रविधि जस्तै: थोपा सिंचाइ आदिलाई व्यापक तरकारी खेतमा समावेश गर्दै स्थानीय बासिन्दाहरूको आर्थिक विकासमा टेवा पुग्न सक्ने देखिन्छ । त्यसै गरी माछापालन, तथा पानीको प्रशोधन गरी सुरक्षित पिउने पानीको उत्पादन तथा निकासी गरी व्यवसायको प्रवर्द्धन गर्ने प्रचुर संभाव्यता रहेको देखिन्छ । पानीको प्रयोगलाई उत्पादनसँग जोड्ने, पानीको पुनः प्रयोग तथा बहुउपयोगको संभाव्यता अध्ययन गर्ने, पानीको प्रयोगलाई व्यवसाय तथा आमदानी जोड्ने र पानी निशुल्क नभै पहुँचयोग्य तथा धान्न सकिने वस्तुको रूपमा अंगिकार गर्न जरुरी भएको छ । तसर्थ यस विषयमा पालिकाले थप अध्ययन तथा अनुसन्धान गर्ने लक्ष्य लिएको छ र सोही अनुसार पानीको बहुउपयोगी, बहुउद्देश्य तथा पानी सम्बन्धी एकीकृत योजनाहरू तयार गरी अगाडी बढ्नु पर्ने देखिन्छ । गाउँपालिकाको ग्रामिण क्षेत्रमा रहेका पानीघट्टहरूलाई स्तरोन्नती गराइ विद्युतीकरणमा समेत सहयोग पुग्न सक्ने देखिन्छ ।

समुदायमा पानीको बहु-उपयोग मार्फत उत्पादनशील क्षेत्रहरूमा प्रयोग गर्ने, धाराबाट खेरजाने पानी करेशाबारी तथा तरकारी खेतीमा प्रयोग गर्ने, स्रोतहरू उपलब्ध हुने समुदाय तथा बस्तीहरूमा पानीको बहु-उपयोग गर्ने नीति अपनाई खानेपानी संगै आधुनिक सिंचाइका योजनाहरूको पनि कार्यान्वयन गर्ने तर्फ गाउँपालिकाले नीति तर्जुमा गरी कार्यान्वयनमा जानु दिगो योजना कार्यान्वयनका लागि आवश्यक छ । खेरजाने पानीले समुदायको वातावरणलाई फोहोर तुल्याउनका साथै विभिन्न रोगहरू/महामारीहरू समेत निम्त्याउन सक्ने, लामखुट्टे, झिंगा जस्ता किराहरूको प्रकोप बढ्ने हुदा त्यसको उचित व्यवस्थापन गरिने नीति अवलम्बन सहित पानीको प्रयोग मार्फत आयआर्जनका अवसरहरू श्रृजना गर्ने र समुदायले पानीको उपयोग बापतको शुल्क संकलन गरी पानीका योजना तथा स्रोतहरू संरक्षणमा लगानी गर्ने, स-साना आर्थिक स्रोतहरूका लागि बाह्य स्रोत र परनिर्भरता घटाउन पानीलाई उत्पादनशील प्रयोग गर्नु आवश्यक देखिन्छ । जलउपयोग निर्माणका क्रममा ठाटीकाँध गाउँपालिकाभित्र पानीको उत्पादनशील प्रयोग गर्न सक्ने अवस्था पर्याप्त रहेका र पानीको बहुउपयोगी तथा दिगो संस्थागत व्यवस्थापनको पक्षमा जोड दिनु पर्ने सरोकारवालाहरूको बुझाई रहेको छ ।

४.१० जलस्रोतको उपयोगका लागि विकल्प तथा प्रविधिहरू

जलवायु परिवर्तन लगायत प्रकृतिमा हुँदै गईरहेको असन्तुलनले गर्दा पानीका स्रोतहरूमा पानीको वहाव कम हुँदै गईरहेको तथा वर्षातको समयमा अतिवृष्टि हुदा पहिरो जाने, बस्तीहरू बाढी डुबानमा पर्ने समस्याहरू दिनानुदिन बढ्दै गरिरहेका छन् । त्यसकारण जलस्रोतको समुचित उपयोगका लागि विभिन्न विकल्प तथा प्रविधिहरू आवश्यक पर्ने हुदा ठाटीकाँध गाउँपालिकाका लागि आवश्यक विकल्पहरू निम्न रहेका छन् ।

- ठाटीकाँध गाउँपालिकामा खानेपानीको मुख्य स्रोत मूल, कुवा, नदी नाला जस्ता जलस्रोत रहेको र पानीमा विभिन्न ठोस जन्य फोहोरबाट प्रदूषण हुने भएकोले ठोस फोहोर व्यवस्थापन गरन्न विशेष ध्यान दिदै सञ्चालनमा रहेका सबै खानेपानी योजनाहरूमा पानी सुरक्षा योजना तयार गरी लागु गर्न आवश्यक देखिन्छ ।
- वर्षातको समयमा गाउँपालिका बस्तीहरूमा चर्पी निर्माण गर्दा २ खाल्डे चर्पीको गरेमा दिसाजन्य फोहोरको व्यवस्थापन गर्न सहज देखिन्छ ।
- विद्यमान, निर्माणाधिन र नयाँ निर्माण हुने सिंचाइ योजनाहरूबाट पनि सिंचित हुन नसक्ने खेतीयोग्य भू-भागहरूमा नजिकको खोला/नदीबाट पानी तान्ने प्रविधिहरू अंगाल्न सकिने देखिन्छ ।
- बाढी पहिरोको बेला बस्ती/घरहरू डुबान परेको खण्डमा सामुहिक आवासका लागि सेफ हाउस अथवा सुरक्षित आश्रयस्थल हरू निर्माण गर्न सकिने देखिन्छ ।

यसको अलावा यस पालिकामा विद्यमान प्रविधिहरूको विश्लेषण गर्दा निम्न प्रविधिहरू प्रयोगमा रहेको र प्रयोगमा ल्याउन सकिने सम्भावना देखियो र यसको विवरण तल तालिका २८ मा दिइएको छ ।

तालिका २८: प्रयोगमा रहेका विद्यमान प्रविधिहरूको विवरण

क्र. सं.	खानेपानी	सिंचाइ	जल उर्जा	पानीघट्ट/अन्य
१	ग्राभिटी	नहर/कुलो सिंचाइ	पेल्ट्रिक सेट	परम्परागत
२	पम्पिङ लिफ्टिङ्ग (सोलार=विद्युतीय)	लघु सिंचाइ प्रविधिहरू: छोटो दुरीका कच्ची कुलो वा सानो दुरीका पाईप सिंचाइ	माइक्रो हाइड्रो (लघु जलविद्युत)	सुधारिएका (विद्युत उत्पादन सहितको बिकल्प)
३	बहुउपयोगी	स-साना पोखरी	मेगा हाइड्रो (विद्युत ग्रिड प्रणाली)	जल क्रिडास्थल
४	वर्षातको पानी संकलन	फिरफिरे, थोपा		माछा पालन

४.११. मापदण्डमा आधारित प्राथमिकीकरण औजारहरू (CBRT)

खानेपानीका योजनाहरूको वडा र गाउँपालिका स्तरमा प्राथमिकीकरणका लागि युएसएआइडी कर्णाली जल परियोजनाले मापदण्डमा आधारित प्राथमिकीकरणका औजारहरू (CBRT tools) को प्रयोग गरिएको थियो । त्यसैले आगामी वर्षहरूमा नयाँ निर्माण गरिने तथा मर्मत / पुननिर्माण गरिने योजनाहरूको सूचिहरू तयार गरी सके पछि योजना तथा अनुगमन अधिकृतबाट मापदण्डमा आधारित प्राथमिकीकरण औजारको बारेमा प्रष्ट पारिएको थियो खानेपानी तथा सरसफाइ योजनाहरू, सिंचाइ, वातावरण, पर्यावरण तथा स्रोत संरक्षणका योजना, बहुउपयोगी योजना, पानीघट्ट योजनाहरूको प्राथमिकीकरणलाई सरल र सुस्पष्ट पार्नका लागि नेपाली भाषामा मुख्य सूचकहरू तथा सहायक सहायक सूचकहरू तल तालिकामा प्रविष्ट गरिए बमोजिम नै ब्राउन पेपरमा सबैले पढ्न सक्ने गरी लेखिएको चार्टलाई सवैले देख्ने गरी प्रस्तुती तथा छलफल गराइएको थियो । पहिलो चरणमा यस्को प्रयोगको सवैको सहमति तयार गरिएको तथा अन्य उपायहरू वा औजार तथा विधि उपयुक्त लागेमा सुझाव दिन अनुरोध पनि गरिएको थियो । सवै सहभागिहरूबाट यो औजारको प्रयोगका लागि

सहमति र स्थानीय तहको विशिष्ट परिस्थितिका लागि थप सूचक तय भए पश्चात कूल सवै वडाहरूमा सहभागिहरूको सक्रिय सहभागिताबाट योजनाहरूको प्राथमिकीकरण गरिएको थियो ।

मापदण्डमा आधारित प्राथमिकीकरण औजारहरू र सूचकहरूको विवरण तलको तालिका-२९ र ३० मा प्रस्तुत गरिएको छ ।

नयाँ निर्माण प्रस्ताव गरिएका योजनाको प्राथमिकताका लागि सिबिआरटी सूचक तथा अंकभार:

नयाँ निर्माण आयोजनाका लागि देहाय अनुसारका सिबिआरटी सूचक तथा अंकभार बमोजिम विश्लेषण गरी प्राथमिकता निर्धारण गरिएको छ । यस विश्लेषणमा आयोजनाहरूले ३ देखि ३६ प्राप्त गर्ने छन् र धेरै अंक प्राप्त गर्ने आयोजनालाई उच्च प्राथमिकता दिइएको छ ।

तालिका २९: सिबिआरटी सूचक र अंकभार (नयाँ निर्माण आयोजनाको लागि)

क्र.सं.	मुख्य सूचक	अंकभार	कैफियत
१	समाजमा पछाडि परेका समुदायहरूको घरधुरी प्रतिशत	१३	धेरै घरधुरी प्रतिशतलाई धेरै अंक
२	समुदायमा विद्यमान खानेपानी सेवास्तर अवस्था	१८	न्यून सेवास्तरका धेरै घरधुरीलाई धेरै अंक
३	समुदायमा लगानीमैत्री वातावरणको अवस्था	५	राम्रो वातावरणमैत्रीलाई धेरै अंक
जम्मा अंकभार		३६	बढी अंकलाई प्राथमिकता

स्रोत: जलउपयोग गुरुयोजना तर्जुमा निर्देशिका, कर्णाली जल परियोजना

मर्मत संम्भार योजनाको सेवास्तर वृद्धि प्राथमिकताका लागि सिबिआरटी सूचक तथा अंकभार:

विद्यमान आयोजनाको मर्मत, विस्तार तथा पुनर्निर्माण प्राथमिकताका लागि आयोजनाको वर्तमान व्यवस्थापन तथा कार्यगत अवस्थाका आधारमा देहाय अनुसारका सिबिआरटी सूचक तथा अंकभार बमोजिम विश्लेषण गरी प्राथमिकता निर्धारण गरिएको छ । यस विश्लेषणमा आयोजनाहरूले ९ देखि २८ सिबिआरटी अंक प्राप्त गर्ने छन् र धेरै अंक प्राप्त गर्ने आयोजनालाई उच्च प्राथमिकता दिइएको छ ।

तालिका ३०: सिबिआरटी सूचक र अंकभार (विद्यमान आयोजनाको सेवास्तर वृद्धिको लागि)

क्र.सं.	मुख्य सूचक	अंकभार	कैफियत
१	विद्यमान खानेपानी योजनाको भौतिक अवस्था	२१	भौतिक अवस्था नराम्रो भएकोलाई धेरै अंक
२	खानेपानी योजना सञ्चालन व्यवस्थापनमा उपभोक्ता समितिको अवस्था	७	राम्रो सञ्चालन व्यवस्थापन गरेकालाई धेरै अंक
जम्मा अंकभार		२८	बढी अंकलाई प्राथमिकता

स्रोत: जलउपयोग गुरुयोजना तर्जुमा निर्देशिका, कर्णाली जल परियोजना

तालिका ३१: मापदण्डमा आधारित प्राथमिकीकरण सूचक (सिंचाइ योजना)

क्र.सं.	मुख्य सूचक	अंकभार	कैफियत
१	प्रति घरधुरी लागत	३	धेरै घरधुरी प्रतिशतलाई धेरै अंक
२	समुदायमा आयआर्जन/उत्पादनमुखी क्रियाकलापहरू सञ्चालनको अवस्था	३	उत्पादनमुखी खेती गरिरहेको र बजार केन्द्र सम्म सहज पहुँच रहेको समुदायलाई धेरै अंक
३	योजनाबाट सिंचित हुने क्षेत्रफल	३	धेरै क्षेत्रफललाई धेरै अंक
४	लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरण	३	धेरै लैससास समटने योजनालाई धेरै अंक
५	स्थानीय तहको आफ्नो प्राथमिकतामा आधारित सूचक	३	विशेष प्राथमिकताका भूगोल / लगानी जुट्न सक्ने/गरीब पछाडि परेको समुदायलाई धेरै अंक
जम्मा अंकभार		१५	कूल बढी अंकलाई प्राथमिकता

तालिका ३२: मापदण्डमा आधारित प्राथमिकीकरण सूचक (बहुउपयोगी योजना)

क्र.सं.	मुख्य सूचक	अंकभार	कैफियत
१	खानेपानी सहितको बहु उपयोगी योजनालाई प्राथमिकता	२	खानेपानी सहितको बहु उपयोगी योजना: २, अन्य:१
२	प्रति घरधुरी लागत	३	धेरै घरधुरी प्रतिशतलाई धेरै अंक
३	समुदायमा आयआर्जन/उत्पादनमुखी क्रियाकलापहरू सञ्चालनको अवस्था	३	उत्पादनमुखी खेती गरिरहेको र बजार केन्द्र सम्म सहज पहुँच रहेको समुदायलाई धेरै अंक
४	लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरण	३	धेरै लैससास समटने योजनालाई धेरै अंक
५	स्थानीय तहको आफ्नो प्राथमिकतामा आधारित सूचक	३	विशेष प्राथमिकताका भूगोल / लगानी जुट्न सक्ने/गरीब पछाडि परेको समुदायलाई धेरै अंक
जम्मा अंकभार		१४	कूल बढी अंकलाई प्राथमिकता

तालिका ३३: मापदण्डमा आधारित प्राथमिकीकरण सूचक (वातावरण/पर्यावरण तथा स्रोत संरक्षण योजना)

क्र.सं.	मुख्य सूचक	अंकभार	कैफियत
.			

१	वृक्षारोपण, भूक्षय व्यवस्थापनका लागि बायोईन्जिनियरिङ लगायतका कार्यहरूलाई प्राथमिकता	३	वृक्षारोपण, बायोईन्जिनियरिङ, मुल संरक्षण: ३ तटबन्धन, पहिरो नियन्त्रण, कटान नियन्त्रण:२ अन्य:१
२	लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरण	३	धेरै लैससास समटने योजनालाई धेरै अंक
३	बसोबास गर्ने घरधुरीहरूलाई बिस्थापनबाट बचाउन सहयोग गर्ने योजना	२	प्रत्यक्ष सहयोग गर्ने : २, सहयोग गर्ने : १
४	स्थानीय तहको आफ्नो प्राथमिकतामा आधारित सूचक	३	विशेष प्राथमिकताका भूगोल / लगानी जुट्न सक्ने/गरीब पछाडि परेको समुदायलाई धेरै अंक
जम्मा अंकभार		११	कूल बढी अंकलाई प्राथमिकता

तालिका ३४: मापदण्डमा आधारित प्राथमिकीकरण सूचक (पानीघट्ट योजना)

क्र.सं	मुख्य सूचक	अंक भार	कैफियत
१	घट्टको आधारभुत पूर्वाधार रहेको र पेनस्टक पाईप, रोटर आदी मात्र परिवर्तन गरी सुधार गर्नु पर्ने योजना	३	घट्टघर लगायतका संरचना रहेको: ३ घट्टघर आदी मर्मत गरी सञ्चालन गर्नु पर्ने: २ नयाँ बनाउनु पर्ने: १
२	लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरण	३	महिला तथा लक्षित समुदायको समय बचत गराउने खालको योजना: ३, आंशिक: २, ठिकै: १
३	स्थानीय तहको आफ्नो प्राथमिकतामा आधारित सूचक	३	विशेष प्राथमिकताका भूगोल / लगानी जुट्न सक्ने/गरीब पछाडि परेको समुदायलाई धेरै अंक
जम्मा अंकभार		९	कूल बढी अंकलाई प्राथमिकता

स्रोत: जलउपयोग गुरुयोजना तर्जुमा निर्देशिका, कर्णाली जल परियोजना

४.८ स्रोत संरक्षण

विश्वव्यापी रूपमा रहेको जलवायु परिवर्तनको दिन प्रतिदिनको असरहरू, जनसंख्या बृद्धिदर, खेतीपाती, तिब्र रूपमा सडक लगायतका निर्माण गतिविधिहरू तथा पशुपालनका कारण वनजंगल क्षेत्र बढी फाडानी भइराखेको छ भने अर्कोतर्फ गाउँपालिका क्षेत्रमा नदी कटान, वर्षातको भल, बाढी र पहिरोहरूका कारणले गर्दा वातावरणमा असर गरेको छ । गुरुयोजना सर्वेक्षणमा गरिएका छलफलका आधारमा वातावरणीय संरक्षण र पर्यावरण क्षेत्र गाउँपालिकाको नीति तथा कार्यक्रममा कम प्राथमिकतामा परेको जस्तो देखिन्छ । साथै यस क्षेत्रमा विद्यमानमा समेत व्यवस्थित योजनाहरू बन्न सकेका छैनन्। गाउँपालिकामा खोल्सी नियन्त्रण, पहिरो

नियन्त्रण जस्ता स-सानो योजना तथा क्रियाकलापहरू सञ्चालन भए पनि व्यवस्थित रूपमा एकद्वार प्रणालीमा सञ्चालन गर्न सकिएको पाईदैन । पानीका स्रोत संरक्षण तथा परम्परागत कुवा संरक्षणमा भने गाउँपालिकामा उल्लेख्य कार्यहरू भएको पाईन्छ जस अन्तर्गत गाउँपालिकाले जलचर एवम जलीय जैविक विविधता संरक्षण सम्बन्धी ऐन, २०७७ समेत पारित गरी कार्यान्वयनमा ल्याएको छ ।

खानेपानीका स्रोतहरू जलवायु परिवर्तन तथा मानवद्वारा निर्माण भईरहेका बिभिन्न पूर्वाधारजन्य गतिविधिहरूले गर्दा सुक्दै र हराउदै गईरहेका बिभिन्न सर्वेक्षणले पाईएको छ भने बढ्दो जनसंख्या, शहर केन्द्रित जनघनत्व, नयाँ प्रविधि र जिवनशैली, उद्योग धन्दा आदि कारणहरूले समुदायमा पानीको माग बढ्दै गईरहेको छ । समुदायको बढ्दो पानीको माग, पर्यावरणको संरक्षण र सुक्दै तथा हराउदै गईरहेका स्रोतहरू बिचको सन्तुलन मिलाउन हाल प्रयोग भइरहेका पानीका स्रोतहरूका साथै प्रयोग नभएका स्रोतहरूको पनि उचित संरक्षण र व्यवस्थापन हुन अति आवश्यक छ । यसका लागि स्रोतहरूको वरिपरि खुला चरिचरण नगर्ने/नगराउने, पानीका स्रोतहरूको वरिपरी घेराबार गर्ने तथा फोहर हुनबाट बचाउने जस्ता क्रियाकलापहरू पर्दछन् । त्यसैगरी पानीका सुक्दै गइरहेका स्रोतहरूको संरक्षणका लागि वर्षातको पानीलाई जमिन भित्र पठाउने खाडल (Recharge Pits), स्रोतहरूको माथि पुनर्भरण पोखरीका साथै समथर भूभागमा त्यहाँ रहेका प्राकृतिक पोखरीको संरक्षण साथै पानीको स्रोतहरू वरिपरी पानी नसुकाउने जातका बोटबिरुवाहरूको वृक्षारोपण आदि गर्न सकिन्छ ।

गाउँपालिकास्तरीय योजना तर्जुमा गोष्ठीमा भएको छलफलमा खुला चरिचरणलाई, आगलागी, जंगल फडानी आदिलाई निरुत्साहित पार्ने, योजनाबद्ध विकास निर्माण योजनाहरू थाल्ने साथै स्रोत संरक्षणमा समुदायको अगुवाई सुनिश्चित गरी जलाधारहरू बिच बिवाद समाधान सहित क्षमता अभिवृद्धी र विवेकपूर्ण उपयोगको वातावरण निर्माण, सामुदायिक वनक्षेत्रहरूलाई विस्तार र संरक्षण/सम्बर्द्धनमा टेवा पुऱ्याउने, नदी कटान, भु-क्षयीकरण, ढुंगा गिट्टी बालुवा आदिको नियमन उत्खनन र प्रयोग, पूर्वाधार निर्माण गर्दा स्रोतलाई असर नपर्ने र वातावरणमैत्री संरचना निर्माण साथै पानीका स्रोत नजिक संरचना निर्माण गर्दा बायोईन्जिनियरिङका बिकल्प सहित संरचना निर्माण गर्ने, प्राकृतिक अवस्थालाई कायम, संरक्षण र प्रवर्द्धन गर्ने, गाउँपालिकास्तरमा संरक्षणका ठोस नीति नियम तर्जुमा गरी कार्यान्वयनमा ल्याउनु पर्ने आवश्यकता देखिन्छ । यसै गरी निर्माण नियमन जस्ता विषयहरूमा बिज्ञहरूको सल्लाह परामर्स सहित नीति तर्जुमा, समुदायको क्षमता अभिवृद्धी गर्न सूचना/शिक्षा/संचार सामग्रीहरूको प्रकाशन र वितरण आदि सम्बन्धी आवश्यक कानून बनाई गाउँपालिकाको वार्षिक योजना मार्फत कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्ने बारेमा छलफल भएको थियो । त्यसैगरी प्राकृतिक रूपमा विद्यमान रहेका ताल तलैयाहरूको संरक्षण, जल पर्यटन प्रवर्द्धनका साथै पानीको स्रोतहरू वरिपरी पानी नसुकाउने जातका बोटबिरुवाहरूको वृक्षारोपण, जलाधारक्षेत्रभित्र समुदायहरूमा स्रोत संरक्षण र विवेकपूर्ण उपयोगका लागि सहभागितात्मक योजना तर्जुमा गर्ने विषयमा समेत ठाटीकाँध गाउँपालिकाका सरोकारवाला प्रतिवद्ध रहेका छन् ।

अध्याय-५ : जलउपयोग गुरुयोजना

५.१ अन्तर विश्लेषण

५.१.१ दिगो खानेपानी

ठाटीकाँध गाउँपालिकामा हालसम्म ११३ वटा खानेपानी योजनाहरू विद्यमान योजनाको रूपमा रहेका छन् । जसबाट गाउँपालिकाको कूल घरधुरी ३९०७ मध्ये ३३७२ घरधुरीहरू लाभान्वित भएको देखिन्छ । गाउँपालिकामा गुरुयोजना तथ्याङ्क संकलनका समय सम्म २ वटा खानेपानी योजनाहरू निर्माणाधीन अवस्थामा रहेका छन् । निर्माणाधीन योजनाहरूबाट २७२ घरधुरीहरू लाभान्वित हुने देखिन्छ । यसरी समग्रमा विद्यमान योजनाहरू र निर्माणाधीन योजनाहरूबाट गाउँपालिकाको कूल घरधुरीको करिब ६.९६% घरधुरीहरूमा निर्माणाधीन योजनाहरू सम्पन्न हुँदा व्यवस्थित योजनाबाट खानेपानी सेवा आपूर्ति हुने देखिन्छ । हालसम्म निर्माण सम्पन्न भएका र निर्माणाधीन योजनाहरू सबै उपभोक्ता समितिबाट सञ्चालन र व्यवस्थापन भईरहेका छन् । योजनाहरूको मर्मत सम्भार र व्यवस्थापन राम्रो ढंगबाट हुन नसकेकोले सबै खानेपानी योजनाहरूबाट आधारभूत खानेपानी सेवा समेत आपूर्ति हुन सकेको छैन ।

सञ्चालनमा आएका खानेपानी योजनाहरू मध्ये १७७ वटा सामुदायिक धारायुक्त र ४७४ वटा निजि धारायुक्त रहेका छन् । त्यसैगरी संस्थागत धाराहरू (स्वास्थ्य, विद्यालय, सरकारी कार्यालय) मा १५ वटा रहेको छ । सबै योजनामा गरी कूल ३३ वटा व्यवस्थित पाइपलाईन प्रणालीबाट (१७७ सामुदायिक धारा, १५ वटा संस्थागत धारा तथा ४७४ वटा निजि धारा) धारा मार्फत ६६६ घरधुरीहरूले पानी प्राप्त गरेको पाईन्छ । कूल जडान भएका धाराहरू मध्ये ७१ प्रतिशत धाराहरू समुदायको लागि तथा २९ प्रतिशत धाराहरू संस्थागत रहेका छन् । खानेपानी प्रणाली मार्फत सेवा प्राप्त गर्ने घरधुरीहरू मध्ये २९% घरधुरीले (६५१ घरधुरीले) सुरक्षित वा व्यवस्थित सेवा प्राप्त गरेका छन् । २३% घरधुरीले (९१० घरधुरीले आधारभूत सेवा), ६३% (२४६२ घरधुरीले) घरधुरीले सिमित सेवा (सिधै पानीको उपभोग वा निजि प्रणाली वा अव्यवस्थित योजना) तथा १३% घरधुरी (५२५ घरधुरी) सेवाबाट वञ्चित रहेको देखिन्छ । कूल सञ्चालनमा रहेका ३३ वटा व्यवस्थित खानेपानी योजनाहरू मध्ये १३ वटा पूर्णरूपले चलेका, २ ठूलो किसिमको मर्मत तथा १८ योजनाहरू सामान्य मर्मत संभार गर्नुपर्ने देखिन्छन् । यी योजनाहरूको सञ्चालन अवस्था भित्र कुनैमा पाइपलाईन मर्मत, कुनैमा आर भि टि, कुनैमा च्याम्बर आदि गर्नु पर्ने देखिन्छ । त्यसभित्र एउटा वा त्यो भन्दा माथि पनि रहेको छ ।

विद्यमान ११३ वटा खानेपानी तथा सरसफाइ योजनामा १४६ (४१%) वटा स्रोतहरूको प्रयोग भएको देखिन्छ भने ६ वटा योजनाहरूको स्रोतहरू दर्ता भएका छन् । यसैगरी जम्मा ५ वटा योजनामा मात्र मर्मतसंभार कोष रहेको छ भने त्यही ५ वटा योजनामा खानेपानी समितिको नाममा खाता भएको देखिन्छ जसले उपभोक्ता समिति तथा योजनाको दिगोपनाको अवस्था झल्काउँछ । अन्य सञ्चालित खानेपानी योजनाहरूमा पनि उपभोक्ता समितिहरूको आवश्यकता अपरिहार्य छ किनकि, गाउँपालिकामा समुदायहरूलाई सुरक्षित खानेपानी सेवामा पुर्याउन उपभोक्ता समिति स्तरमा सुशासन महत्वपूर्ण हुने गर्दछ । उपभोक्ता समिति दर्ता, उनीहरूको वार्षिक साधारणसभा, आय व्ययको अवस्था सार्वजनिकरण, पानी सुरक्षा योजना लगायत पानीको स्रोत संरक्षण र दिगो बनाउन गरिने प्रयासहरू समेत महत्वपूर्ण हुन जान्छन । गाउँपालिकाको भौगोलिक

अवस्थित खानेपानीका मुहानहरूको अवस्था र यस क्षेत्रमा बिगत वर्षहरूमा पानीका स्रोतहरूमा भईरहेको वर्षायामको क्षती लगायतका कारणहरूलाई समेत भाबी योजना बनाउदा विश्लेषण गर्नु जरुरी हुन जान्छ ।

जलउपयोग गुरुयोजनाको तथ्याङ्क र छलफलहरूले पालिकामा मुहान दर्ता एकदमै कम रहेको (६ वटा), २६ वटा समितिहरू दर्ता भएको र ५ वटा समिति केहि सक्रिय र बैक खाता पनि रहेको छ । तर बाँकी समितिहरू निश्कृय खालका भेटिएका छन् । ५ मध्ये पनि जम्मा २ वटाको मात्र मिटिङ माइन्युट रहेको देखिन्छ । त्यसमा पनि जम्मा अहिले सम्म १ वटा मात्र बैठक बसेको छ । बाँकी समितिहरूको मासिक बैठक नगर्ने, वार्षिक भेला तथा साधारणसभा नगर्ने र लेखापरिक्षण पनि नगर्ने खालका समितिहरू देखिन्छन् । खानेपानी तथा सरसफाइ उपभोक्ता समितिलाई आफ्नो जिम्मेवारी तर्फ कम चासो देखिएको, मासिक महशुल नतिर्ने गरेको, योजना तथा संरचनाको लागत तयार नगरेको, नियमित तथा भैपरि आउने मर्मतसंभार आदी प्रति चासो कम भएकोले अगामी दिनमा सुधारै लयु पर्ने देखिन्छ ।

विद्यमान खानेपानी योजनाहरूले वितरण गर्दै आईरहेको खानेपानीहरूमा पानी सुरक्षा योजना निर्माण नभएको देखिएको छ । गाउँपालिकाले सबै विद्यमान खानेपानी योजनाहरू र निर्माणाधीन खानेपाली योजनाहरूमा सुरक्षित पानीका उपायहरू अवलम्बन गर्नुपर्ने र निर्माणको अन्तसंगै पानी सुरक्षा योजना निर्माण, पानी महशुल निर्धारण र संकलन संयन्त्र, पानी हेरालो वा ग्रामीण मर्मत सम्भार कार्यकर्ताको व्यवस्थापन गर्नुपर्ने आवश्यक देखिन्छ ।

अधिकांश खानेपानी उपभोक्ता समितिहरूको व्यवस्थापकीय क्षमता कमजोर देखिएको छ भने प्राय सबै खानेपानी योजनाहरूमा आवश्यक प्राबिधिक जनशक्तिको कमि महशुष गरिएको छ यसको निदानका लागि पालिकामा हाल विद्यमान खानेपानी योजनाका उपभोक्ता समितिहरूको व्यवस्थापकीय क्षमता विश्लेषण गर्दा करिब उपभोक्ता समितिहरू मात्रै व्यवस्थित ढंगबाट सञ्चालन भएको देखिएको हुँदा गाउँपालिकाले निर्माण गरेको खानेपानी सेवा सञ्चालन व्यवस्थापन कार्यविधि २०७८लाई आवश्यकता अनुसार संशोधन र ठोस कार्यान्वयन/अनुगमन आवश्यक रहेको छ ।

विद्यालयहरूको खानेपानी तथा सरसफाइ को अवस्थाको विश्लेषण गर्दा, जम्मा ४० विद्यालयहरू रहेका छन् । ४० वटा विद्यालय मध्ये ३२ वटामा खानेपानीको राम्रो व्यवस्था रहेको छ भने ३७ वटा विद्यालयहरूमा मात्र शौचालयको व्यवस्था रहेको पाइन्छ । विद्यालय सरसफाइको समग्र स्थिति मुल्याङ्कन गर्दा विद्यालयहरूमा भरपर्दो व्यवस्थित खानेपानी योजनाहरू निर्माण गर्नुपर्ने, खानेपानी तथा सरसफाइ प्रवर्द्धनका लागि उपयुक्त सहयोगी व्यक्तिको व्यवस्थापन सहित स्पष्ट नीति नियम बनाउनु पर्ने देखिन्छ ।

गाउँपालिका क्षेत्रमा रहेका ९ वटा स्वास्थ्य संस्थाहरूमा गरिएको सर्वेक्षणका आधारमा खानेपानीको राम्रो व्यवस्थापन ६ वटामा मात्र पाईएको छ ७ वटामा शौचालय सुविधा रहेको छ भने ठोस तथा अन्य फोहोर व्यवस्थापन कुनै पनि स्वास्थ्य संस्थामा नरहेको अवस्था छ । स्वास्थ्य संस्थाहरूको समग्रस्थिति मुल्याङ्कन गर्दा संस्थाहरूमा भरपर्दो व्यवस्थित खानेपानी योजनाहरू निर्माण गर्नुपर्ने, खानेपानी तथा सरसफाइ प्रवर्द्धन तथा स्वास्थ्य संस्थाबाट निस्केका फोहोरको व्यवस्थापनका लागि उपयुक्त सहयोगी व्यक्तिको व्यवस्थापन सहित स्पष्ट नीति नियम बनाइ कार्यान्वयन गर्नु पर्ने देखिन्छ ।

घरायसी सरसफाइको अन्तर विश्लेषण गर्दा १२% प्रतिशत घरधुरीहरूमा शौचालय निर्माणका लागि अभियान सञ्चालन गर्नुपर्ने, शौचालयहरूको स्तरउन्नति, मर्मतका लागि विशिष्ट नीति सहित समुदायहरूलाई उत्प्रेरित गर्नुपर्ने देखिन्छ भने महिनावारी व्यवस्थापन र महिलाहरूलाई नीति निर्माणदेखि योजना कार्यान्वयन सम्म सक्रिय तथा अर्थपूर्ण सहभागिता गराई चेतनामुलक कार्यक्रमहरूका माध्यमबाट सबै अवस्थामा शौचालय तथा पानी धाराको प्रयोगका अनिवार्य पहुँच गराउनु पर्ने आवश्यक देखिन्छ ।

गाउँपालिकामा दिसाजन्य लेदो व्यवस्थापन र ठोस फोहोर व्यवस्थापनको अभाव रहेको पाईन्छ, गाउँपालिकाले सार्वजनिक स्थलहरू लगायत रणनीतिक क्षेत्रहरूमा अहिले देखि नै फोहोरमैलाको उचित व्यवस्थापनका लागि आवश्यक पहल गर्ने र बजेट बिनियोजन गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

५.१.२ दिगो सिंचाइ

सिंचाइ तथा निकास तर्फ जम्मा १२९ वटा विद्यमान कुलो सिंचाइका योजनाहरू रहेका छन् जसमध्ये ७१ वटा कुलो तथा ५८ वटा लघु सिंचाइ योजनाहरू रहेका छन् । ती विद्यमान सिंचाइका योजनाहरूबाट १७,४३२ रोपनी क्षेत्रफल अर्थात् कूल खेतीयोग्य भू-भागको करिब ५.२% जमिन सिंचित भइरहेको छ । हालसम्मका विद्यमान सिंचाइ योजनाहरू मध्ये प्राय सबै योजनाहरू केन्द्रीय र प्रादेशिक सरकार मार्फत बजेट बिनियोजन भई निर्माण भएका देखिन्छ र त्यसको समुदायस्तरमा पानी बाँडफाँड र सो को व्यवस्थापनका लागि स्थानीय समुदायकै सहभागितामा विभिन्न सिंचाइ जल उपभोक्ता समितिहरू गठन भएका छन् । उपभोक्ता समितिहरूको सक्रियता र मर्मत सम्भारकोष व्यवस्थापन भने फितलो देखिन्छ । आधुनिक कुलोको अनुपातमा परम्परागत कुलोको मर्मत कम खर्चिलो र सहभागीमुलक को साथै प्रभावकारी भएको पनि पाइन्छ ।

सञ्चालनमा रहेका सिंचाइ योजनाहरू मध्येसबै सिंचाइ योजनाहरू सञ्चालन अवस्था सन्तोषजनक रुपमा सञ्चालन भएको देखिन्छ ।

सिंचाइ योजनाहरूलाई निरन्तर सेवाउन्मुख बनाउन गाउँपालिका तथा उपभोक्तास्तरमा मर्मतसम्भार कोषको व्यवस्थापन, समुदाय सिंचाइ हेरालुहरूलाई पहिचान/तालिम र सम्मान, सिंचाइ न्युनतम शुल्क सहित हेरालुहरूको पारिश्रमिक/प्रोत्साहन भत्ता, जीविकोपार्जन तथा आयआर्जन क्रियाकलापमा समुदायलाई जोडि बेमौसमी तरकारी तथा नगदे खेती तर्फ प्रोत्साहन गर्नु पर्ने देखिन्छ ।

५.१.३ वातावरण, पर्यावरण तथा स्रोत संरक्षण

जलाधार क्षेत्रमा स्रोतहरूको क्षमता कम रहेको छ । त्यसैले खानेपानीको लागि स्रोतहरू नै सुरक्षित गुणस्तरको हुने भएकोले यिनको क्षमता बढाउनको लागि स्रोत संरक्षण तथा पर्यावरण संरक्षणका योजनाहरू तर्जुमा गर्नुपर्ने देखिन्छ । ठाटीकाँध गाउँपालिकामा वर्षातको समयमा नदी कटान तथा बाढीबाट बिगतका वर्षहरूमा ठूलो धनजनको क्षति हुँदै आइरहेको छ । विशेष गरेर वर्षात महिनामा जोखिम बढ्नुको साथै खोलाहरूमा भल र बाढी आएर भुक्षय, श्रोत पुरिने र जनधनको क्षति अत्याधिक रहेको छ । वर्षातको समयमा हुने क्षति र जोखिमहरूलाई मध्यनजर गर्दै गाउँपालिकाले विपद पूर्वतयारी तथा प्रतिकार्य गर्न २३ वटा योजना निर्माण गरी लागु गरिरहेको छ । गाउँपालिकामा विपद प्रतिकार्यका लागि गाउँपालिका, वडा र समुदायस्तरमा पनि विभिन्न समिति, उप-समितिहरू गठन भइ परिचालन समेत भइरहेका छन् । तथापी योजनाहरूको कार्यान्वयनका लागि ती प्रयासहरू मात्र प्रयाप्त भने छैनन्।

साथै दिगो विकास लक्ष्य ६.६: पर्वतीय क्षेत्र, वन, सिमसार, नदी, भूमिगत जलभण्डार र तालहरू लगायत पानीसँग सम्बन्धित पारिस्थितिकीय प्रणालीहरूको संरक्षण र पुनर्भरण गर्ने लक्ष्य हासिल गर्नको लागि यस गाउँपालिकामा स्रोत संरक्षण तथा पर्यावरण संरक्षण क्रियाकलापहरू जस्तै स्रोतक्षेत्र संरक्षण, पहिरो संरक्षण, नदी कटान नियन्त्रण आदि आयोजनाहरू तर्जुमा गरी कार्यान्वयन गर्नु पर्ने देखिन्छ ।

५.१.४ जलउर्जा (पानीघट्ट):

यस गाउँपालिका क्षेत्रमा कूल ३९ वटा परम्परागत पानीघट्टहरू छन् । विशेष गरेर वडा न ३ र ४ मा भुतगाड, रामघाट खोलामा सबै जसो अवस्थित छन् । कहिले चल्ने तथा कहिने नचल्ने कारणले मनिसहरू आसपासका घट्टहरूबाट पनि सेवा लिने हुदा प्रयोगकर्ताहरूको बर्गिकृत संख्या यकिन गर्न गाह्रो छ । निकट भविष्यमा बत्तिको सुविधा पुग्न लागेको हुँदा, यस्ता परम्परागत पानीघट्टहरूको उपयोगिता आधुनिक मिल पिसानीले गर्ने सम्भावना उच्च रहेको छ । दिगो विकास लक्ष्यको नविकरणीय उर्जा खपतको हिस्सा बढाउने तथा धात्र सकिने, दिगो उर्जामा सबैको पहुँच सुनिश्चित गर्ने लक्ष्य हासिल गर्न यस गाउँपालिकाले विद्यमान लघु जलविद्युतलाई मर्मत व्यवस्थापन सुधार गरी सुचारु गर्नु पर्ने देखिन्छ । साथै नयाँ विद्युत उत्पादन गरी भरपर्दो विद्युत उर्जा सेवा दिने र बढी भएको राष्ट्रियलाई नाफा दिने समेत गर्न सम्भावना रहेको छ । साथै टोलबस्तीहरूमा सुधारिएको घट्टहरू निरन्तरता गरी कुटानी, पिसानी, पेलानीको सेवास्तर बढाउनको लागि आयोजना तर्जुमा गर्नु पर्ने देखिन्छ ।

गाउँपालिका, वडा र समुदाय तथा उपभोक्ता समितिहरूसँग गुरुयोजना तयारीका क्रममा गरिएका छलफल र संकलन गरिएका तथ्याङ्कहरूको विश्लेषणका आधारमा गाउँपालिकामा एकीकृत जलस्रोत व्यवस्थापन लगायत खानेपानी, सरसफाइ तथा स्वच्छता क्षेत्रमा देखिएका अन्तरहरू (Gaps) र तिनको परिपूर्तिका लागि तल संलग्न तालिका-३० अनुसार उपायहरूको अवलम्बन गर्न आवश्यक देखिन्छ ।

५.१.५ पानीको बहुउपयोगी उपयोग:

पानीको बहुउपयोगिता सहित निर्माण गरिएका योजना तर्फ जम्मा ५ वटा विद्यमान योजनाहरू रहेका छन् । विद्यमान बहुउपयोगी योजनाहरूमा खानेपानी सिंचाइ तथा घट्ट सहितका ३ तथा खानेपानी तथा सिंचाइका २ योजनाहरू रहेका छन् । विद्यमान बहुउपयोगी योजनाहरूबाट गाउँपालिका क्षेत्रका खानेपानीमा १७० सिंचाइ १२० घरधुरीहरू लाभान्वित भएका छन् भने करिब ५०० रोपनी कूल खेतियोग्य जमिन सिंचित भइरहेको छ । घट्ट योजनाहरूबाट नगरक्षेत्रका २५० घरधुरीहरू लाभान्वित भएका छन् ।

विद्यमान बहुउपयोगी योजनाहरूलाई नीजिक्षेत्रबाट सञ्चालित भएको हुनाले गाउँपालिकाको भूमिका नरहेता पनि घट्ट सम्मको पहुँच जस्तै बाट पुल पुलेसाहरूमा सुधार ल्याउनु पर्ने देखिन्छ ।

५.२ आवधिक योजनाको सारांस

यस ठाटीकाँध गाउँपालिकामा विद्यमान जलस्रोतहरू, सामाजिक तथा सांस्कृतिक अवस्था, आर्थिक तथा प्राविधिक पक्षहरूको अध्ययन र छलफल तथा जन आवश्यकतामा आधारित भई जलउपयोग गुरुयोजनाको अभिन्न अंगको रूपमा आवधिक योजना तयार गरिएको छ । आवधिक योजना अर्न्तगत गाउँपालिकाका ६ वटै

वडाहरूमा योजना तर्जुमा मार्फत जम्मा सबै क्षेत्रका क्षेत्रगत योजनाहरू पहिचान गरी प्राथमिकता क्रम सहित गुरुयोजनामा संलग्न गरिएका छन् ।

प्रस्तावित योजनाहरूलाई योजनाको प्रकृति, कार्यान्वयनका लागि आवश्यक पर्न सक्ने बाह्य सहयोग, प्रविधि विकल्प, लागत अनुमान आदिलाई आधार मानी बिभिन्न क्षेत्रका क्षेत्रगत योजनाहरूको कार्यान्वयनका लागि गाउँपालिकामा प्राथमिकता क्रम सूची तयार गरिएको छ । गाउँपालिकाबाट कार्यान्वयन गर्नका लागि पहिचान भएका जम्मा क्षेत्रगत योजनाहरू मध्ये २८ वटा नयाँ खानेपानी योजना, ३३ वटा खानेपानी योजनाहरू व्यवस्थित र ८० वटा अव्यवस्थित रहेको देखिन्छ । त्यस मध्ये २८ नयाँ खानेपानी योजनालाई पञ्च वर्षीय योजनामा प्राथमिकीकरणको भार अनुसार कार्यान्वयन गरिने छ । साथै ३० वटा विद्यमान योजनाहरूको र्ममत अन्तर्गत आगामी पाँच वर्षमा कार्यान्वयन गर्ने र त्यस अनुसार स्रोत सुनिश्चित गरिने छ । ३० वटा कुलो सिंचाइ तथा ६ वटा लघु सिंचाइ योजना तर्फ, ४ वटा बहु उपयोगी योजना र १५ वटा योजनाहरू वातावरण, तथा पर्यावरण (स्रोत संरक्षण, जलवायु परिवर्तन अनुकूलन तथा प्रकोप जोखिम न्यूनीकरण क्षेत्रका योजनाहरू समेत गरी) तर्फ जम्मा ११३ वटा बिभिन्न क्षेत्रगत योजनाहरू बृहत छलफल गरेर गाउँपालिका, वडाको आवश्यकता र योजना तर्जुमाको क्रममा तोकिएको प्राथमिकताको आधारमा आवधिक योजनाको रूपमा यस जलउपयोग गुरुयोजनामा प्रस्ताव गरिएका छन् । त्यस बाहेक वडास्तरबाट प्रस्तावित योजनाहरू पनि अनुसूचीको रूपमा अभिलेखीकरणको लागि समावेश गरिएको छ ।

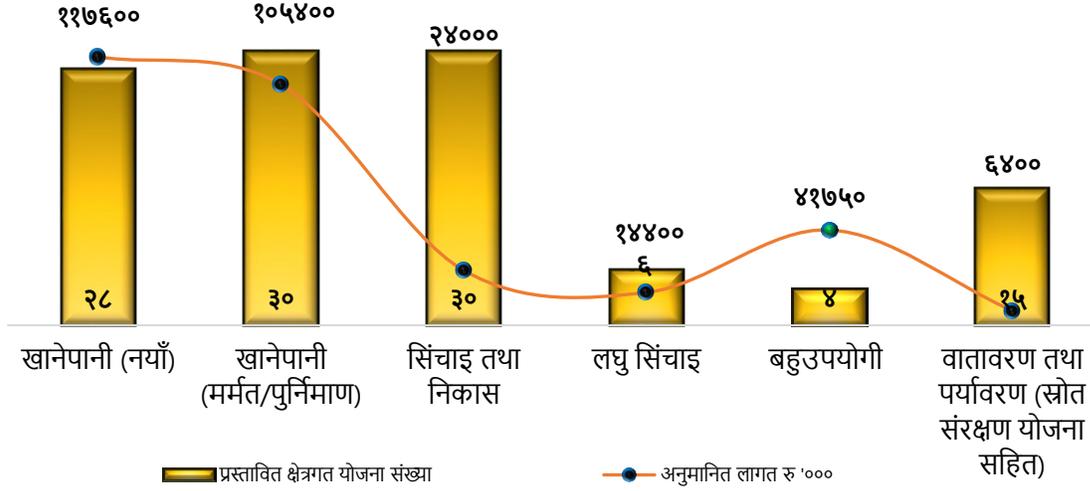
पञ्चवर्षीय योजनाहरूको अनुमानित लागत तयार गर्दा गाउँपालिकाभित्र रहेका विद्यमान/निर्माणाधीन योजनाहरूको प्रति व्यक्ति लागत र गाउँपालिकाबाट निर्धारण भएको स्थानीय दररेटहरूको आधारमा प्रस्तावित योजनाको हालको लागत अनुमान सहित तयार गरिएको छ । गाउँपालिकामा प्रस्तावित योजनाहरूको एकाइ दर रेट तथा लागत मापदण्ड तालिका ३५ मा मा संलग्न गरिएको छ ।

तालिका ३५: लागत मापदण्ड गाउँपालिका गोष्ठीबाट प्रस्तावित

क्र. सं.	क्षेत्रगत योजना	एकाई	लागत प्रति एकाई (रु)
१	खानेपानी योजना	प्रति घर	५०,०००।-
२	सिंचाइ योजना	प्रति कि.मि.	१०,००,०००।-
३	सिंचाइ पोखरी योजना	प्रति Soil Cement पोखरी	५००,०००।-
		प्रति RCC पोखरी	१०,००,०००।- देखि १५,००,०००।-
४	वातावरण तथा पर्यावरण योजना	प्रति रोपनी	३,००,०००।- देखि ४,००,०००।-
५	स्रोत संरक्षण योजना	प्रति रोपनी	५००,०००।-
६	बहुउपयोगी योजना (खा.पा, सिंचाइ)	प्रति घर	खा.पा. - ५००,०००।-
		प्रति कि.मि.	सिंचाइ - १०,००,०००।-
नोट	भौगोलिक अवस्था/पहुँच, कार्यान्वयन हुने समय र सामाग्रीको अनुकूलता हेरेर लागत फरक पर्न सक्छ ।		

पञ्चवर्षीय योजनाहरूको कार्यान्वयनका लागि आवश्यक पर्ने अनुमानित लागत तथा प्रस्तावित योजना संख्याको विश्लेषण तलको ग्राफ-१७ मा गरिएको छ भने थप क्षेत्रगत पञ्चवर्षीय योजनाहरूको योजनागत विस्तृत विवरण अनुसूची-७ देखि १२ सम्ममा उल्लेख गरिएको छ ।

पञ्च बर्षीय योजना सारांस



ग्राफ १५: पंचवर्षीय योजना लागत अनुमान सारांस

५.२.१. खानेपानी योजनाहरू

यस ठाटीकाँध गाउँपालिकाका समुदाय स्तरमा भएका छलफल, अन्तरक्रिया, योजना तर्जुमा कार्यशाला गोष्ठी हरू र विद्यमान खानेपानीको सुविधास्तर विश्लेषण गरी गाउँपालिकामा जम्मा २८ वटा नयाँ खानेपानीका योजनाहरू र ३० वटा खानेपानी मर्मतका योजनाहरू प्रस्ताव गरी पञ्चवर्षीय योजनामा समावेश गरिएका छन् । उक्त खानेपानी क्षेत्रका योजनाहरूको निर्माण तथा उचीत व्यवस्थापनबाट गाउँपालिकाको ६ वटै वडाका करिब ४,४६० घरधुरीहरूमा सेवा विस्तार गरी सफा सुरक्षित खानेपानी पुर्याउने लक्ष्य राखिएको छ । खानेपानी योजनाहरू निर्माण तर्फ अनुमानित लागत रु बाइस करोड तिस लाख रकम प्रस्तावित गरिएको छ । तर्जुमा गरिएका योजनाहरूको प्राथमिकता क्रम अनुसारको वडागत विवरण तालिका-३६ मा र अनुसूची-७मा उल्लेख गरिएको छ ।

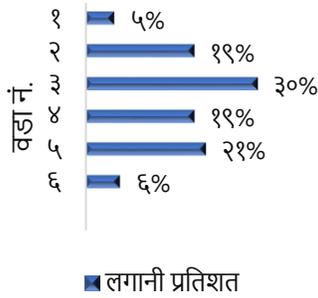
तालिका ३६: प्रस्तावित खानेपानी योजनाहरूको विवरण

वडा नं.	प्रस्तावित खानेपानी योजना विवरण					
	नयाँ			मर्मत सम्भार/पुनःनिर्माण/सेवा विस्तार		
	योजना संख्या	लाभान्वित घरधुरी संख्या	अनुमानित लागत (रु. '०००)	योजना संख्या	लाभान्वित घरधुरी संख्या	अनुमानित लागत (रु. '०००)

१	५	९१	४५५०	५	११२	५६००
२	४	२६३	१३१५०	५	३९६	१९८००
३	५	४८२	२४१००	५	६३०	३१५००
४	४	२३५	११७५०	५	४१०	२०५००
५	५	९१५	४५७५०	५	४४२	२२१००
६	५	३६६	१८३००	५	११८	५९००
जम्मा	२८	२,३५२	११७६००	३०	२,१०८	१०५,४००

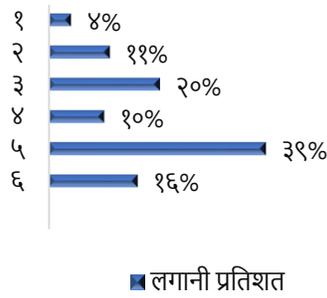
स्रोत: जलउपयोग गुरुयोजना, वडा तथा गाउँपालिका स्तरीय योजना तर्जुमा गोष्ठी, २०८०

प्रस्तावित खानेपानी योजना
(मर्मत तथा सेवा विस्तार)



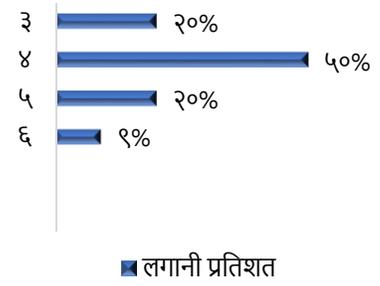
ग्राफ १६: प्रस्तावित खानेपानी योजना
(मर्मत तथा सेवा विस्तार)

प्रस्तावित खानेपानी योजना
(नयाँ)



ग्राफ १७: प्रस्तावित खानेपानी
योजना (नयाँ)

प्रस्तावित बहुउपयोगी
योजना (नयाँ)



ग्राफ १८: प्रस्तावित बहुउपयोगी
योजना (नयाँ)

५.२.२ सरसफाइ योजनाहरू

ठाटीकाँध गाउँपालिकाले संस्थागतस्तरमा सरसफाइ सम्बन्धी (नयाँ अथवा मर्मत सम्बन्धी) कुनैपनी योजनाहरू प्रस्तावित भएका छैन ।

५.२.३ बहुउपयोगी योजनाहरू

ठाटीकाँध गाउँपालिकाको वडा तथा गाउँपालिकास्तरीय आवश्यकता पहिचान तथा योजना तर्जुमाको समयमा यस गाउँपालिकामा बिभिन्न क्षेत्रलाई लक्षित गरी जम्मा ४ वटा बहुउपयोगी क्षेत्रका योजनाहरू प्राथमिकीकरण गरिएका छन । गाउँपालिकामा प्रस्तावित गरिएका बहुउपयोगी क्षेत्रका योजनाहरूको निर्माण र व्यवस्थापनबाट करिब ७५५ घरधुरीहरूमा सेवा विस्तार गर्ने लक्ष्य लिएको छ । यी योजनाहरू निर्माणका लागि अनुमानित लागत नै रु चार करोड सत्र लाख पचास हजार हुने अनुमान रहेको छ । उक्त योजनाहरूको वडागत विवरण तलको तालिका-३७ मा उल्लेख गरिएको छ भने प्राथमिकता क्रम अनुसारको सूची र थप विस्तृत विवरण अनुसूची-९ मा उल्लेख गरिएको छ ।

तालिका ३७: प्रस्तावित बहुउपयोगी योजनाहरूको विवरण

वडा नं.	प्रस्तावित बहुउपयोगी योजना विवरण
---------	----------------------------------

	नयाँ		
	योजना संख्या	लाभान्वित घरधुरी संख्या	अनुमानित लागत (रु. '०००)
३	१	१५०	८५००
४	१	४००	२१०००
५	१	१५०	८५००
६	१	५५	३७५०
जम्मा	४	७५५	४१७५०

स्रोत: जलउपयोग गुरुयोजना, वडा तथा गाउँपालिकास्तरीय योजना तर्जुमा गोष्ठी, २०८०

५.२.४ सिंचाइ योजनाहरू

ठाटीकाँध गाउँपालिकामा जम्मा ३० वटा सिंचाइ कुलोका योजनाहरू प्रस्ताव गरेका छन् । सिंचाइ सुविधाको विद्यमान अवस्था र विद्यमान सञ्चालनको अवस्थालाई मध्यनजर गरी ३४६३ घरधुरीको १३,६०४ रोपनी खेतीयोग्य जमिन सिंचित हुने गरी योजनाहरू तर्जुमा गरिएका छन् । योजनाहरू निर्माणका लागि सिंचाइ कुलो तर्फ रु ३ करोड र सिंचाइ पोखरी तर्फ रु. बहत्तर लाख लागत अनुमान रहेको छ । पालिका छलफलमा प्रत्येक वडाको प्राथमिकीकरण अनुसार ३ नयाँ योजना र २ पुरानो सिंचाइ योजनाहरूलाई यस गुरुयोजनामा पाच वर्ष कार्ययोजना अनुसार राखिएको छ ।

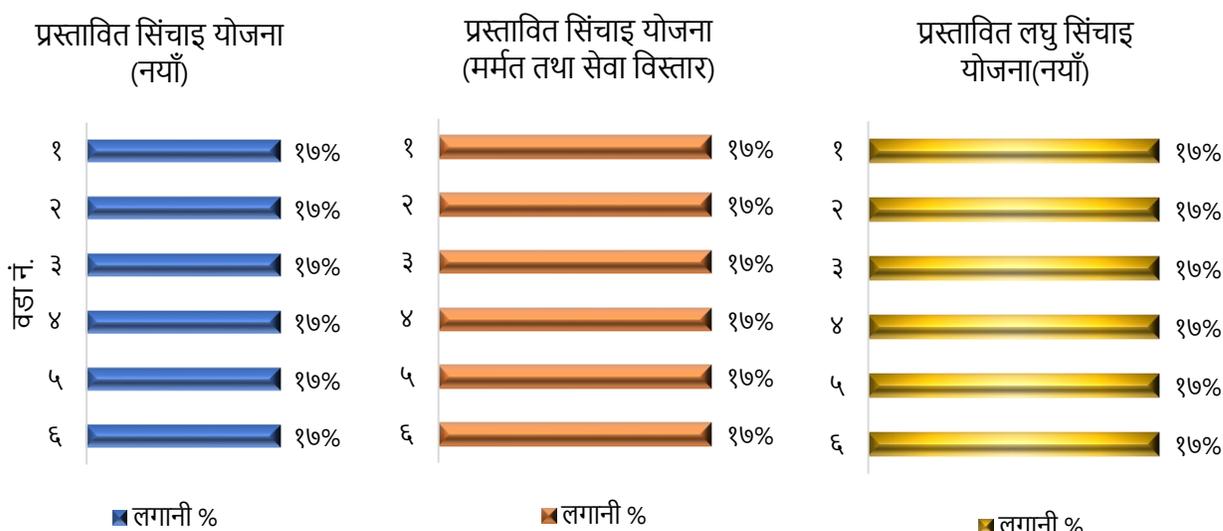
पालिकास्तरीय बैठकबाट पुराना सिंचाइ पोखरीहरूको लागि नयाँ प्रस्ताव नगरिने निर्णय भए अनुसार मर्मत सम्भारमा रकम विनीयोजन गरिएको छैन । साथै सिंचाइ पोखरीको दिगोपनमा विशेष ध्यान दिनु पर्ने भएकोले सिंचाइ कुलोलार्इ प्राथमिकतामा राखि छ वटामात्र सिंचाइ पोखरी त्यो पनि आधाभुत र सिंचाइको पहुँच नभएको स्थान सुनिश्चित गरी प्रस्ताव गरिएको छ । उक्त सिंचाइ योजनाहरूको वडागत विवरण तालिका-३८ र प्राथमिकताक्रम अनुसारको विवरण अनुसूची-८ मा उल्लेख गरिएको छ ।

तालिका ३८: प्रस्तावित सिंचाइ योजनाहरूको विवरण

वडा नं.	प्रस्तावित सिंचाइ योजना विवरण					
	नयाँ			मर्मत सम्भार/पुनरनिर्माण/सेवा विस्तार		
	योजना संख्या	लाभान्वित घरधुरी संख्या	अनुमानित लागत (रु. '०००)	योजना संख्या	लाभान्वित घरधुरी संख्या	अनुमानित लागत (रु. '०००)
प्रस्तावित कुलो सिंचाइ योजनाहरू						
१	३	३३५	३,०००	२	२७०	२,०००
२	३	१२३	३,०००	२	९५	२,०००
३	३	५०६	३,०००	२	१८९	२,०००
४	३	११०	३,०००	२	१७०	२,०००
५	३	४५५	३,०००	२	६००	२,०००
६	३	२८२	३,०००	२	३२८	२,०००
जम्मा	१८	१,८११	१८०००	१२	१,६५२	१२,०००
प्रस्तावित लघु सिंचाइ योजनाहरू						
१	१	४६६	१,२००	-	-	-

वडा नं.	प्रस्तावित सिंचाइ योजना विवरण					
	नयाँ			मर्मत सम्भार/पुनरनिर्माण/सेवा विस्तार		
	योजना संख्या	लाभान्वित घरधुरी संख्या	अनुमानित लागत (रु. '०००)	योजना संख्या	लाभान्वित घरधुरी संख्या	अनुमानित लागत (रु. '०००)
२	१	१६५	१,२००	-	-	-
३	१	८३	१,२००	-	-	-
४	१	३७५	१,२००	-	-	-
५	१	३११	१,२००	-	-	-
६	१	२८५	१,२००	-	-	-
जम्मा	६	१,६८५	७,२००	-	-	-

स्रोत: जलउपयोग गुरुयोजना, वडा तथा गाउँपालिकास्तरीय योजना तर्जुमा गोष्ठी, २०८०



ग्राफ १९: प्रस्तावित सिंचाइ योजना (नयाँ)

ग्राफ २०: प्रस्तावित सिंचाइ योजना (मर्मत तथा सेवा विस्तार)

ग्राफ २१: प्रस्तावित लघु सिंचाइ योजना (नयाँ)

५.२.५ स्रोत संरक्षण तथा वातावरण संरक्षण योजनाहरू

यस गाउँपालिकामा चिने, भुतगाड, रामगाड जस्ता खोलाहरूको कटान, वर्षातको भल तथा बाढी र जलवायु परिवर्तनको प्रत्यक्ष असरहरूले गर्दा पर्यावरण र वातावरण व्यवस्थापनका क्रियाकलापहरू यस गाउँपालिकाको लागि धेरै आवश्यक रहेका छन् । हाल भइरहेको जलवायु परिवर्तनका असरहरू अझ आक्रमक हुने संभावना रहेको देखिन्छ । विशेष गरेर नयाँ बाटाहरूको विकास, भवन वा खानेपानी योजना निर्माण गर्दा मापदण्ड अनुसार र विद्युतीकरणको लागि खम्बाहरू लगाउने कार्यमा जोखिम कम गरी र दिगोपन अवलम्बन गरेर कार्य गर्नुपर्ने देखिन्छ । स्थानीय तहहरूको नयाँ संरचनासंगै विकासमा बढ्दो जनआकांक्षा तथा नयाँ सडक ट्र्याक खोल्ने कार्यहरू, सडक विस्तार योजना लगायतले जोखिम झनै थपिने हुँदा भौगोलिक रूपमा यस गाउँपालिकाको पश्चिम र दक्षिण क्षेत्रका वडा तथा बस्तीहरूमा वर्षातको समयमा अझै बढी खतरामा हुने गर्दछन ।

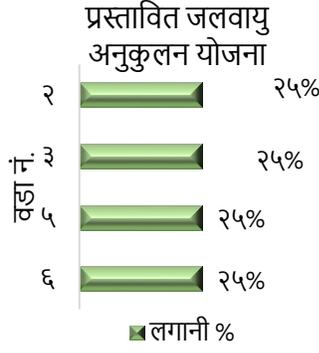
गाउँपालिकामा वातावरण संरक्षण र जलाधारक्षेत्र व्यवस्थापन लगायत जलवायु परिवर्तन कुलअनुकूलन सम्बन्धी विभिन्न क्रियाकलापहरू जस्तै वन संरक्षण, मुल संरक्षण, भुक्षय रोकन व्यवस्थित योजना आदि तय गरिएका छन् । आगामी दिनहरूमा यस गाउँपालिकामा विकास निर्माणका गतिविधिहरू सञ्चालन सँगसँगै यी क्रियाकलापहरूलाई बढी प्राथमिकता दिई जलवायु परिवर्तनका असर न्यूनीकरण र जोखिम व्यवस्थापनमा ध्यान दिनुका साथै जनचेतना बढाउने तथा जोखिम नक्सांकन गरी विकास गतिविधिहरूमा जोखिम न्यूनीकरणका उपाय अवलम्बन गर्नु जरुरी देखिन्छ ।

गाउँपालिकामा प्रस्तावित गरिएका वातावरण तथा पर्यावरण क्षेत्रका १५ वटा योजनाहरू निर्माणबाट करिब १,३४१ घरधुरीहरूले लाभ पाउने छन् भने योजनाहरू निर्माणका लागि अनुमानित लागत चौसठी लाख रहेको छ । उक्त वातावरण तथा पर्यावरण क्षेत्रका तर्जुमा गरिएका क्रियाकलाप तथा योजनाहरूको यसको अतिरिक्त प्रत्येक वडास्तर गोष्ठीमा प्राथमिकीकरणमा परेका प्रमुख ३ वटा योजनाहरूलाई पनि अनुसूची अभिलेखीकरणमा समावेश गरिएको छ । प्रस्तावित पालिकास्तरीय योजनाहरूको मात्र अनुमानित लागत विवरण तलको तालिका-३९ मा र थप प्राथमिकता क्रम अनुसारको सूची अनुसूची-१० मा उल्लेख गरिएको छ ।

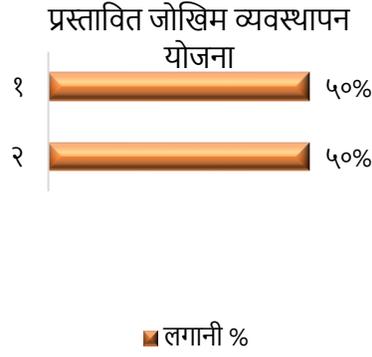
तालिका ३९: प्रस्तावित वातावरण तथा पर्यावरण क्षेत्र योजनाहरूको विवरण

वडा नं.	प्रस्तावित वातावरण तथा पर्यावरण क्षेत्र योजना विवरण								
	जलवायु अनुकूलन			जोखिम व्यवस्थापन			स्रोत संरक्षण		
	योजना संख्या	लाभान्वित घरधुरी संख्या	अनुमानित लागत (रु. '०००)	योजना संख्या	लाभान्वित घरधुरी संख्या	अनुमानित लागत (रु. '०००)	योजना संख्या	लाभान्वित घरधुरी संख्या	अनुमानित लागत (रु. '०००)
१	०	०	०	१	४०	४००	१	३८	५००
२	१	०	४००	१	०	४००	२	११२	१,०००
३	१	२०	४००		०	०	१	७३६	५००
४	०	०	०	०	०	०	२	१७७	१,०००
५	२	३८	४००	०	०	०	०	०	०
६	१	५८	४००	०	०	०	२	१२२	१,०००
जम्मा	५	११६	१६००	२	४०	८००	८	१,१८५	४,०००

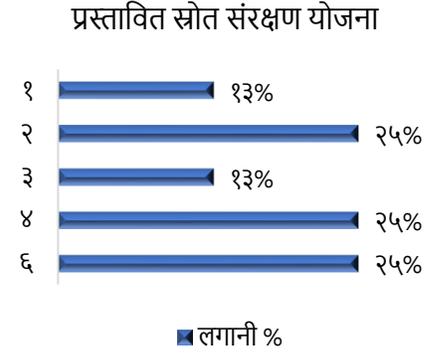
स्रोत: जलउपयोग गुरुयोजना, वडा तथा गाउँपालिका स्तरीय योजना तर्जुमा गोष्ठी, २०८०



ग्राफ २२: प्रस्तावित जलवायु अनुकूलन योजना लागत अनुमान



ग्राफ २३: प्रस्तावित जोखिम व्यवस्थापन योजना लागत अनुमान



ग्राफ २४: प्रस्तावित स्रोत संरक्षण योजना लागत अनुमान

५.२.६ जलउर्जा सम्बन्धी योजनाहरू

ठाटीकाँध गाउँपालिकामा जलउर्जा तथा सुधारिएको पानीघट्ट सम्बन्धी कुनै पनि योजनाहरू समावेश गरिएको छैनन् ।

अध्याय-६: गुरुयोजना कार्यान्वयन, बजारीकरण र अद्यावधिक

६.१ गुरुयोजनामा लगानीका लागि अल्प/मध्यम/दीर्घकालीन योजना

जलउपयोग गुरुयोजना निर्माणको क्रममा बस्ती तथा समुदायस्तरबाट सहभागितामुलक ढंगबाट संकलन गरिएका सूचनाहरूको वडास्तरमा प्रमाणीकरण गरी सबै क्षेत्रगत योजनाहरूको प्राथमिकीकरण गरिएको र गाउँपालिकास्तरमा गरिएको तथ्याङ्क प्रमाणीकरण र योजना तर्जुमा गोष्ठीबाट अझै योजनाहरूको प्राथमिकीकरण परिष्कृत भएको छ । पालिका भित्रका शाखा/उप-शाखाका प्रतिनिधिहरू, सबै वडाका वडा जनप्रतिनिधिहरू, स्थानीय समाजसेवी, बुद्धिजीविहरू र गाउँकार्यपालिकाका सम्पूर्ण पदाधिकारीहरूको सहभागिताले जलउपयोग गुरुयोजनाको योजना तर्जुमा कार्यलाई एकदमै प्रभावकारी बनाउन सहयोग पुगेको थियो ।

जलउपयोग गुरुयोजनाको प्रभावकारी रूपमा समुदायको अपेक्षा अनुसार कार्यान्वयनका लागि पालिकाले आफुसँग भएको स्रोतहरूको उपलब्धताको यकिन गर्नुका साथै सम्भावित साझेदारहरूको पहिचान, स्रोतहरूको खोजी गरेर ती स्रोतहरूको आधारमा जलउपयोग गुरुयोजनामा समावेश भएका योजना तथा क्रियाकलापहरूलाई अल्पकालीन, मध्यम कालिन र दीर्घकालीन रूपमा बिभाजन गरिएकोछ । साथै गाउँपालिकाले जलउपयोग गुरुयोजनाको कार्यान्वयनका लागि आफ्नो आन्तरिक तथा बाह्य स्रोतहरू जुटाई वार्षिक रूपमा गर्न सक्ने लगानीको समेत प्रक्षेपण गरी प्राथमिकताक्रम अनुसारका योजनाहरूलाई अल्पकालीन/मध्यमकालिन/ दीर्घकालीन रूपमा बिभाजन गर्नुपर्ने हुन्छ । ठाटीकाँध गाउँपालिकाले प्रक्षेपण गरेका अल्पकालीन, मध्यमकालीन र दीर्घकालीन लक्ष्यहरूलाई तल चर्चा गरिएको छ ।

अल्पकालीन योजनाहरू (पहिलो र दोश्रो वर्ष): गाउँपालिकाले जल उपयोग गुरुयोजना भित्र समावेश गरिएका क्षेत्रगत योजनाहरूको कार्यान्वयनका लागि आवश्यक पर्ने लगानी जुटाउन यस जल उपयोग गुरुयोजनालाई गाउँकार्यपालिका र गाउँसभाबाट अनुमोदन गर्नेछ र गाउँपालिकाले आफ्नो लगानी सुनिश्चित गरी यदि सो लगानी योजनाहरूको कार्यान्वयनका लागि अपुग हुने देखिएमा बाह्य स्रोतहरूको खोजी गर्ने छ साथै आफ्ना क्षेत्रगत परिकल्पनाहरू साकार पार्न अल्पकालीन योजनाहरूको रूपमा हाल ६ वटा नयाँ, तथा ६ वटा मर्मत सुधार एवं पुनर्निर्माण गरनुपर्ने खानेपानी योजनाहरू रहेका छन् भने २ वटा बहुपयोगी योजनाहरू तथा ४ वटा सिंचाइ योजनाहरू लगायत ७ वटा वतावरण संरक्षण सम्बन्धी योजनाहरू आवश्यक ठानीएका योजनाहरूलाई कार्यान्वयन गर्नेछ । त्यसैगरि अल्पकालीन योजनाहरू हाल निर्माणाधीन अवस्थामा रहेका, स्रोतको सुनिश्चितता भएका योजनाहरू वडा कार्यालय वा गाउँपालिका को आफ्नै स्रोतबाट पनि निर्माण हुन सक्ने योजनाहरूलाई अल्पकालीन अवधिका योजनाको रूपमा समावेश गरिएका छन् । त्यस्तै वातावरण तथा पर्यावरण क्षेत्रका अति आवश्यक क्रिकलापहरू जस्तै; वृक्षारोपण, मुहान संरक्षणका योजनाहरूलाई पनि स्रोतको उपलब्धताको हिसाबले सञ्चालन गर्ने गरी अल्पकालीन योजनाको रूपमा राखिएको छ । पहिलो वर्ष सुरु भएका तर निर्माण सम्पन्न नभएका योजनाहरू निरन्तरता दिदै दास्रो वर्ष थप नयाँको लागि स्रोत सुनिश्चिता गदै कार्यान्वयन गर्ने छ । त्यस मध्य ७ वटा खानेपानी योजना, ८ वटा सिचाँइ कुलो, ४ वटा सिचाँइ पोखरी, २ वटा बहुउपयोगी, ३ वटा वातावरण पर्यावरण योजनाहरू रहने छन् ।

मध्यमकालीन योजनाहरू (तेश्रो तथा चौथो वर्ष): गाउँपालिकाले मध्यमकालीन योजनाको रूपमा जलउपयोग गुरुयोजनामा प्राथमिकीकरण गरिएका क्षेत्रगत योजनाहरूको अवस्था, स्रोतहरूको उपलब्धताको आधारमा निर्माण सम्पन्न भएका खानेपानी योजनाहरूबाट सम्भव भएमा सेवा विस्तार र सम्भव नभएमा प्राथमिकता अनुसार खानेपानी, सिंचाइ तथा वातावरण तथा पर्यावरण र जनउर्जा तर्फ प्राथमिकीकरण गरिएका ३३ वटा खानेपानी योजनाहरू, ९ वटा सिंचाइ, २ वटा सिचाँइ पोखरी, ५ वातावरण पर्यावरण मध्ये आवश्यकतानुसार योजनाहरूको कार्यान्वयन गर्ने नीति लिएको छ । गुरुयोजनाको आवश्यकता र समसामयिक समिक्षा गर्न तस्रो वर्षमा मध्यावधी मूल्याङ्कन गरिने छ ।

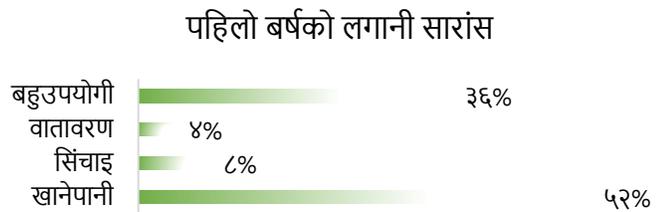
दीर्घकालीन लगानी योजना (५ वर्ष] देखि): जल उपयोग गुरुयोजना कार्यन्वयनको सिलसिलामा दीर्घकालीन योजनाको रूपमा गाउँपालिकाले यस जलउपयोग गुरुयोजनाको समिक्षा गरी प्राथमिकीकरण गरिएका सबै क्षेत्रका क्षेत्रगत योजनाहरू मध्ये कति कार्यान्वयन गर्न सकिने, कति सकिएनन् लगायत जल उपयोग गुरुयोजना अनुसार क्षेत्रगत योजनाहरूको कार्यान्वयन गर्दा भएका सिकाईहरूको समेत समिक्षा गरी यदि जल उपयोग गुरुयोजना अद्यावधिक गर्नुपर्ने देखिएमा अद्यावधिक गरेर थप प्राथमिकता निर्धारण गरी समयसापेक्ष रूपमा योजनाहरूको कार्यान्वयन गर्नेछ । योजनाको हिसाबले १३ वटा खानेपानी, ९ वटा सिंचाइ र बहुउपयोगी योजना वा क्रमागत योजनाहरूलाई समिक्षा गरी आवश्यकता अनुसार कार्यान्वयन गरिने छ ।

माथि उल्लेख गरिए अनुसारका अल्पकालीन, मध्यमकालीन र दीर्घकालीन योजनाहरूको कार्यान्वयनका लागि गाउँपालिकाले थप छलफल र निर्णय अनुसार हरेक वर्ष जलउपयोग गुरुयोजनाको कार्यान्वयनका लागि वडा तथा गाउँपालिकाबाट हुने लगानी र अन्य कार्यान्वयनमा सहयोग गर्ने निकायहरूबाट हुने लगानीको प्रक्षेपण गर्नुका साथै स्थानीय तहको वार्षिक योजना तर्जुमा प्रक्रियामा योजना तथा कार्यक्रमहरू समावेश गरी कार्यान्वयन गर्नेछ । साथै जलउपयोग गुरुयोजनाका क्षेत्रगत योजनाहरू कति कार्यान्वयन भए भन्ने कुराको समिक्षा गर्ने संयन्त्रको विकास गर्नेछ ।

यसका अतिरिक्त जलउपयोग गुरुयोजनाको प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयनका लागि आवश्यक लगानी नीति तथा कार्यविधि/निर्देशिका गाउँपालिकाले निर्माण गर्नेछ र त्यसको कार्यान्वयनका लागि आवश्यक मानव संसाधन सहितको संयन्त्रको विकास गर्नेछ । त्यो संयन्त्रले अन्य क्षेत्रगत संयन्त्रहरूसँग समन्वय, सहकार्य र जलउपयोग गुरुयोजनाको प्राथमिकता क्रममा रहेका योजना तथा क्रियाकलापहरूको कार्यान्वयन र व्यवस्थापनका लागि एकीकृत रूपमा योजना तर्जुमा, अनुगमन र समीक्षा गर्नेछ ।

६.२ पहिलो आ.व.मा कार्यान्वयन हुने योजनाहरू

यस ठाटीकाँध गाउँपालिकाले पहिलो वर्षका लागि ५ वटा खानेपानी सम्बन्धी योजनाहरू, ४ वटा सिंचाइ विस्तारका योजनाहरू, २ वटा बहुउपयोगी, ७ वटा वातावरण सम्बन्धी योजनाहरू, २ वटा सिंचाइ पोखरीहरू लगायत जम्मा २० वटा योजनाहरूलाई कार्यान्वयन गर्नेछ । पहिलो आ.व.मा कार्यान्वयन हुने योजनाहरूको विवरण तलको तालिका-४० मा तथा ग्राफ-२५ मा उल्लेख गरिएको छ ।



ग्राफ २५: पहिलो बर्ष लगानी लगानी गर्ने योजनाहरूको सारांस

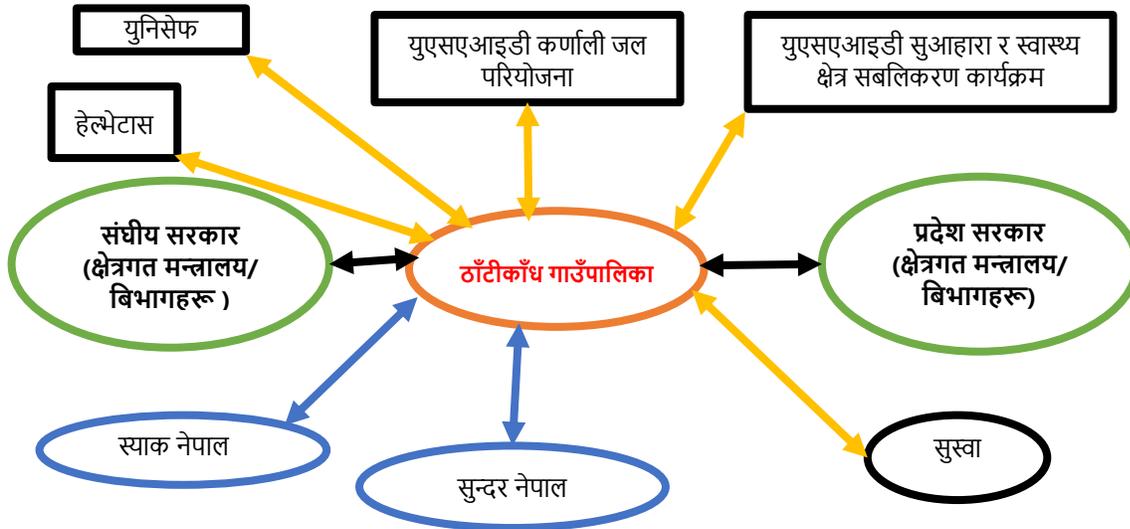
तालिका ४०: पहिलो वर्षमा कार्यान्वयन गर्ने गरी तर्जुमा गरिएका योजनाहरू

क्र.स.	योजनाको नाम	सञ्चालन हुने वडा	क्षेत्र	जिम्मेवार निकाय	अनुमानित लगानी (रु.हजार मा)
१	तुलिकमाया जाडेखेत खा.पा.यो. , नदाईआमुवा	१	खानेपानी	प्रदेश, संघ, गाउँपालिका, दातृ निकाय	१७,५०
२	ओख्रेनि विजारे सेरिपाटा लिफ्टिङ खा.पा.यो., विजारे	२	खानेपानी	प्रदेश, संघ, गाउँपालिका, दातृ निकाय	७५,००
३	पानीबारी (घट्टेखोला) मुहान सुईया खा.पा.यो., सुईया	३	खानेपानी	प्रदेश, संघ, गाउँपालिका, दातृ निकाय	२,००,
४	भुवानथान खा.पा.यो.,भुवानथान	४	खानेपानी	प्रदेश, संघ, गाउँपालिका, दातृ निकाय	२७,५०
५	बहाकोट खा.पा.यो	३	खानेपानी	प्रदेश, संघ, गाउँपालिका, दातृ निकाय	१,०२,५०
६	सेउरुपै खोला लाफुवा सि.कु, लाफुवा	६	सिंचाइ	प्रदेश, गाउँपालिका, दातृ निकाय	१०,०
७	डोहोला सि.कु., डोहोला	२	सिंचाइ	प्रदेश, गाउँपालिका, दातृ निकाय	१०,००
८	देउतिथान सि.कु.	४	सिंचाइ	प्रदेश, गाउँपालिका, दातृ निकाय	१०,००
९	बालाखोला मुल खेत सि.कु.	५	सिंचाइ	प्रदेश, गाउँपालिका, दातृ निकाय	१०,००
१०	चकर्ता सि.पो., चकर्ता	५	सिंचाइ	प्रदेश, गाउँपालिका, दातृ निकाय	१२,००
११	डुफ्का बाडिका धारा सि.पो.,मौभेरी दलित टोल	३	सिंचाइ	प्रदेश, गाउँपालिका, दातृ निकाय	१२,००
१२	भन्याथान हलाने खोला बहुउपयोगी, भन्याथान	४	बहुउपयोगी	प्रदेश, संघ, गाउँपालिका, दातृ निकाय	२,१०,००
१३	जौबाया बहुउपयोगी, जौबाया तोलिपाटा	५	बहुउपयोगी	प्रदेश, संघ, गाउँपालिका, दातृ निकाय	८५,००
१४	मदानताल	३	वातावरण	गाउँपालिका, दातृ निकाय	५,००
१५	पीउसे मुल संरक्षण	२	वातावरण	गाउँपालिका, दातृ निकाय	५,००,
१६	भम्क खाल संरक्षण	६	वातावरण	गाउँपालिका, दातृ निकाय	५,००
१७	धाराखोला खाल	३	वातावरण	गाउँपालिका, दातृ निकाय	५,००
१८	उनीकोट मुल	२	वातावरण	गाउँपालिका, दातृ निकाय	५,००
१९	डाउरेधारा कोसेली मुल संरक्षण	१	वातावरण	गाउँपालिका, दातृ निकाय	५,००
२०	हासे पहिरो र सिस्नेरी मुल संरक्षण	४	वातावरण	गाउँपालिका, दातृ निकाय	५,००
जम्मा:					८१,६५०

६.३ बजारीकरण रणनीति तथा सरोकारवालाहरूको पहिचान

गुरुयोजना तयार भएपछि यसको प्राथमिकता क्रममा परेका योजनाहरू कार्यान्वयनका लागि उपयुक्त स्रोत साधनहरूको खोजी गर्ने र त्यसको समुचित बाँडफाँड गर्ने जस्ता कार्यको भूमिका पूर्णरूपमा पालिकाको रहनेछ भने यसको प्रचारप्रसार गरी कार्यान्वयनका लागि आवश्यक स्रोत साधन जुटाउन यसको परिचालन एवं बजारीकरणमा महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्नेछ । गाउँपालिकामा जलस्रोत विकासको क्षेत्रमा कार्यरत सरकारी तथा गैह्र सरकारी संघ संस्थाहरूको अभिलेखीकरण गरी सबैले जलउपयोग गुरुयोजनालाई अवलम्बन गर्दै लैजाने प्रणालीको विकास गरिनेछ । यसले गर्दा एकातिर पालिकामा आएको स्रोत एकद्वार प्रणालीको भावना अनुसार विकास निर्माणमा सदुपयोग हुन गई दोहोरोपना हुन पाउने छैन भने अर्को तर्फ चरणबद्ध रूपमा जलस्रोत व्यवस्थापनका क्रियाकलापहरू सम्पन्न हुन गई गुरुयोजनाको सफल कार्यान्वयन हुनेछ ।

गाउँपालिकामा गुरुयोजना कार्यान्वयनका लागि स्रोतको सुनिश्चितता, स्रोत एकद्वार प्रणालीको विकास, लगानीकर्ताका लागि अनुकूल वातावरण, जवाफदेहिता संयन्त्र विकास, जलाधार क्षेत्रको स्वास्थ्य सुदृढ र समग्र विकासका लागि अन्तर स्थानीय तह, प्रदेश सरकार तथा संघीय सरकारका सरोकारवाला संयन्त्रहरूसँगको सम्बन्ध विस्तार र आवश्यक समन्वय गुरुयोजनाको सफल कार्यान्वयनका लागि अति नै महत्वपूर्ण रहने सरोकारवालाहरूको साझा बुझाई रहेको छ । गाउँपालिकामा बिगतमा पानीको उपयोग र विकासका क्षेत्रमा कार्यगर्दै आएका र भविष्यमा समेत सहकार्य/साझेदारी हुन सक्ने सम्भावित कार्यान्वयन सरोकारवाला सहयोगी निकायहरूको विवरण र सह-सम्बन्धलाई चार्टमा प्रस्तुत गरिएको छ ।



चित्र ३ जलस्रोत संरक्षण तथा जलउपयोग क्षेत्रका सरोकारवाला पहिचान चित्र

संकेतः

↔	कार्यान्वयनका लागि एकदमै जोडिनु पर्ने निकाय
↔	निर्माणमा पालिकालाई सहयोग गर्न सक्ने दातृ निकायहरू/परियोजना
↔	निर्माण बाहेकका कार्यमा सहयोग गर्न सक्ने दातृ निकाय
↔	निर्माण तथा स्थानीयस्तरमा सामाजिक/प्राविधिक सहयोग पुरयाउने अन्तर/राष्ट्रिय संघ/संस्थाहरू

तालिका ४१: जल उपयोग गुरुयोजना कार्यान्वयन गर्न लगानी सहकार्य गर्ने सम्भावित सरोकारवालाहरू

सरोकारवाला संस्थाको नाम	क्रियाकलापको प्रकार	सम्भावित कार्य क्षेत्र (वडा/भूगोल)	निकाय /संस्थाको आर्थिक स्रोत (दातृ संस्था)	भविष्यमा सहकार्य हुन सक्ने क्षेत्र
युएसएआइडी, कर्णाली जल परियोजना	जलस्रोत व्यवस्थापन	गाउँपालिकाको सबै वडाहरू	युएसएआइडी	खानेपानी, बहुउपयोगी योजना, स्रोत संरक्षण, नीति सहयोग, क्षमता विकास क्रियाकलाप, सरसफाइ/स्वच्छता
प्रदेश सरकार, खानेपानी डिभिजन कार्यालय	खानेपानी, सरसफाइ तथा स्वच्छता	गाउँपालिकाको सबै वडाहरू	प्रदेश सरकार	खानेपानी, सरसफाइ, स्वच्छता, खानेपानी प्रशोधन प्रणाली निर्माण
खानेपानी विभाग, संघीय खानेपानी आयोजना कार्यालय	खानेपानी, सरसफाइ तथा स्वच्छता	गाउँपालिकाको सबै वडाहरू	संघीय सरकार, खानेपानी विभाग	खानेपानी, सरसफाइ, स्वच्छता, खानेपानी प्रशोधन प्रणाली निर्माण
बैकल्पिक उर्जा प्रवर्द्धन केन्द्र	जल उर्जा	गाउँपालिकाको सबै वडाहरू	नेपाल सरकार, बहु राष्ट्रिय सहयोग	लघु/साना जलविद्युत, सुधारिएको घट्ट, परम्परागत घट्ट, नयाँ, मर्मत विस्तार, क्षमता अभिवृद्धि, मर्मत सेवा केन्द्र स्थापना, अनुसन्धान, अध्ययन
वन तथा भूसंरक्षण विभाग	वातावरण तथा पर्यावरण संरक्षण	गाउँपालिकाको सबै वडाहरू	संघीय सरकार, वन तथा भूसंरक्षण विभाग	वन संरक्षण, पहिरो नियन्त्रण, नदी नियन्त्रण, नर्सरी
सिंचाइ विभाग	सिंचाइ	गाउँपालिकाको सबै वडाहरू	संघीय सरकार, सिंचाइ विभाग	परम्परागत सिंचाइ, लघु सिंचाइ
विकास साझेदारहरू र गैर सरकारी संस्थाहरू	खानेपानी, सरसफाइ तथा स्वच्छता, विद्यालय वास, स्वास्थ्य, लैङ्गिक समानता तथा समावेशीकरण	गाउँपालिकाको सबै वडाहरू	विकास साझेदारहरू	खानेपानी, सरसफाइ तथा स्वच्छता, विद्यालय वास, अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको लागि कार्यक्रम, समावेशी कार्यक्रम, जनचेतना, स्वास्थ्य

६.४ जलाधार/उप-जलाधार क्षेत्र व्यवस्थापन रणनीति

ठाटीकाँध गाउँपालिकाले जलाधार तथा उप-जलाधार क्षेत्र व्यवस्थापनका लागि तपशील अनुसारका रणनीतिहरू अपनाउने छ ।

- सबै स्थानीय सरोकारवाला निकायहरूको जलाधार संरक्षण सम्बन्धी साझा बुझाई निर्माण गर्न ज्ञान, सीप तथा सिकाईहरू आदानप्रदान गर्ने तथा स्थानीय समुदायको क्षमता अभिवृद्धि गरिनेछ ।
- कुनै पनि ठूला संरचनाहरू निर्माण गर्दा वातावरण प्रभाव मूल्यांकन अनिवार्य रूपमा लागु गरिनेछ ।
- जल, जंगल र जमिन संरक्षणका लागि स्थानीय समुदायकोको अधिकतम सहभागितामा गराइने छ ।
- गाउँपालिकास्तरमा सक्रिय बहु-सरोकारवाला निकायहरू जस्तै; सामुदायिक वनउपभोक्ता समुहहरू, कृषि समुहहरूसँग समन्वय, सहकार्य र साझेदारी गर्ने र जलाधार संरक्षणका क्रियाकलापहरूलाई स्थानीय समुदायको आयमुलक/जीविकोपार्जनका गतिविधिसँग जोडी वातावरणमैत्री र संरक्षणमुखी बनाइने छ ।
- जलाधारक्षेत्रमा प्रभाव पार्ने वा प्रभावित हुने माथिल्लो वा तल्लो तटीय भू-भागमा अवस्थित पालिका/समुदायसँग जलाधार संरक्षणका उपायहरूकाबारेमा छलफल गरी साझा सिकाईका आधारमा विभिन्न सहयोगी क्रियाकलापहरू (जलउपयोग गुरुयोजनामा आधारित भइ) सञ्चालन गरिने छन् ।
- लोप हुन/हराउन लागेका सिमसार/ताल तलैयाहरूलाई संरक्षण र व्यवस्थापनको माध्यमबाट “पुरानै स्वरूपमा ल्याउने” रणनीति अपनाइने छ ।

६.५ गुरुयोजना पुनरावलोकन तथा अद्यावधिक गर्ने संयन्त्र

जलउपयोग गुरुयोजनाको सफल कार्यान्वयनका लागि गाउँपालिका क्षेत्रभित्रका स्रोत साधनको पहिचान, सरोकारवाला सहयोगी वा साझेदार निकायहरूको पहिचान तथा परिचालन पनि महत्वपूर्ण हुन्छ । स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ले गाउँपालिका हरूलाई योजना कार्यान्वयन गर्ने कार्यकारी निकायका रूपमा राखेको छ भने गाउँपालिका आफैमा स्थानीय सरकार समेत भएकाले जलस्रोत क्षेत्रका योजनाहरू कार्यान्वयन गराउन स्थानीय, प्रदेशस्तरीय तथा केन्द्रिय सरोकारवाला साझेदारहरूलाई परिचालन गर्न सहज हुने देखिन्छ । गुरुयोजना कार्यान्वयन गर्न गाउँपालिकाको नेतृत्वमा सबै साझेदारहरूलाई साझेदारीको वातावरण सहित परिचालन गर्नु पर्ने हुन्छ । गुरुयोजना कार्यान्वयनका लागि आवश्यक पर्ने नीति नियमहरू गाउँपालिकाको सभा मार्फत निर्माण गरी क्षेत्रगत साझेदारहरूलाई स्पष्ट जिम्मेवारी प्रदान गर्नुका साथै समय सापेक्ष कार्यान्वयनको अनुगमन समेत गर्नु पर्ने हुन्छ ।

यसका साथै समय सापेक्ष गाउँपालिकाले विभिन्न सरोकारवाला निकायहरूको/पक्षहरूको सहजीकरणमा जलउपयोग गुरुयोजना कार्यान्वयन स्थितिको समिक्षा गरी अद्यावधिक गर्नुपर्ने जरुरी हुन्छ । जलउपयोग गुरुयोजना आधारभुत तथ्याङ्क र एकीकृत जलस्रोत विकासको खाका वा प्राथमिकता योजना तर्जुमाको दस्तावेज भएको हुनाले यसको आवश्यकता अनुसार आवधिक रूपमा अद्यावधिक गर्नु उपयुक्त हुन्छ । यसको अद्यावधिकरणबाट गाउँपालिकाको एकीकृत जलस्रोत

विकासको लागि चाहिने स्रोतको अनुमान र तर्जुमा गर्न सजिलो हुन्छ । सामान्यतया गुरुयोजना कार्यान्वयन समिक्षा, स्रोत साधन जुटाउन, तथ्याङ्कहरू अद्यावधिक प्रत्येक वर्ष गर्नु पर्दछ तर स्थानीय परिवेश र आवश्यकता अनुसार यो अवधि घटबढ गर्न सकिन्छ । साथै जलउपयोग गुरुयोजना अद्यावधिक गर्नको लागि कार्यपालिकाबाट अनिवार्य रूपमा निर्णय गर्नु पर्ने हुन्छ ।

६.६ गुरुयोजना कार्यान्वयन रणनीति

जलउपयोग गुरुयोजना जलस्रोत क्षेत्रको एकीकृत योजना भएकोले यसको कार्यान्वयनका लागि प्रभावकारी संयन्त्र, समन्वय र सरोकारवाला निकायहरू बिच सहकार्य हुन जरुरी छ । त्यसकारण गाउँपालिकाले जलउपयोग गुरुयोजनाको कार्यान्वयनका लागि तपशिलका रणनीति अपनाउने छ ।

- गुरुयोजना तथ्याङ्क जलस्रोतहरूको लगत, सम्भाव्य प्रयोग र सम्भावना सहितको अन्तरक्रिया कार्यक्रमहरू समय-समयमा सरोकारवाला माझ सञ्चालन गरिने छ ।
- संघीय तथा प्रदेश सरकारका जलस्रोत विकास सम्बद्ध मन्त्रालय, बिभागहरूमा गुरुयोजनाको प्रचार प्रसार गरी आवश्यक लगानी सहकार्यका लागि समन्वय गरिने छ ।
- गाउँपालिकास्तरका सरोकारवाला साझेदारहरूको आवश्यकता अनुसार समन्वय बैठक र अन्तरक्रियाहरू आयोजना गरी गुरुयोजनाका निर्दिष्ट लक्ष्य हासिल गर्न लगानी प्रतिबद्धता सहितका कार्यक्रम तय गरिने छ ।
- गाउँपालिकास्तरमा गुरुयोजना सम्बन्धी प्रचार प्रसार, समिक्षा तथा जलस्रोतक्षेत्रमा कार्य गर्ने सरोकारवालाहरूलाई गुरुयोजनाले औल्याएको क्षेत्रमा लगानी गर्न प्रेरित गराउने जस्ता क्रियाकलापहरू सञ्चालन गरिने छ ।
- क्षेत्रगत योजनाहरूमा लगानी सम्बन्धी दोहोरोपना हटाउन वार्षिक कार्यक्रम तय गर्नु पूर्व विषयगत समितिका बैठकहरू मार्फत आगामी वर्षका योजना तथा कार्यक्रमहरू सरोकारवालाहरूसँगको उपलब्ध बजेट, सहकार्यका क्षेत्र सहितको कार्ययोजना तय गरिने छ ।

अनुसूचीहरू

अनुसूची-१	SA-1: घरधुरी तथा जनसंख्या सम्बन्धी विवरण
	SA-2: भौगोलिक, प्राकृतिक, सांस्कृतिक तथा आर्थिक जानकारी सम्बन्धी विवरण
	SA-3: विद्यमान सहकारी संस्थाहरू सम्बन्धी विवरण
	SA-4: विद्यमान सरोकारवाला संस्थाहरू सम्बन्धी विवरण
	SA-5: स्वास्थ्य तथा सरसफाइ सम्बन्धी विवरण
अनुसूची-२	TA-1: पानीका स्रोतहरूको विवरण
अनुसूची-३	SA-6: टोलहरूको सूची
	TA-2: विद्यमान खानेपानी योजनाहरूको सुविधास्तर र संरचनागत विवरण फारम
अनुसूची-४	SA-7: विद्यमान खानेपानी योजनाहरूको सामाजिक तथा संस्थागत विवरण फारम
अनुसूची-५	SA-8: विद्यमान कुलो सिंचाइ योजनाहरूको मुख्य विवरण फारम
	TA-3: विद्यमान कुलो सिंचाइ योजनाहरूको विस्तृत विवरण फारम
	SA-9: विद्यमान लघु सिंचाइ योजनाहरूको मुख्य विवरण फारम
	TA-4: विद्यमान लघु सिंचाइ योजनाहरूको विस्तृत विवरण फारम
	SA-10: विद्यमान बहु उपयोगी योजनाहरूको मुख्य विवरण फारम
	TA-5: विद्यमान बहु उपयोगी योजनाहरूको विस्तृत विवरण फारम
	SA-11: विद्यमान वातावरण तथा पर्यावरणसँग सम्बन्धित योजनाहरूको मुख्य विवरण फारम
	TA-6: विद्यमान वातावरण तथा पर्यावरणसँग सम्बन्धित योजनाहरूको विस्तृत विवरण फारम
	SA-12: विद्यमान सुधारिएको र परम्परागत घट्ट योजनाहरूको मुख्य विवरण फारम
	TA-7: विद्यमान सुधारिएको र परम्परागत घट्ट योजनाहरूको विस्तृत विवरण फारम
	TA-8: विद्यमान लघु जलविद्युत योजनाहरूको विस्तृत विवरण फारम
	अनुसूची-६
OT-1: निर्माणाधिन खानेपानी योजनाहरूको विस्तृत विवरण फारम	
OT-2: निर्माणाधिन कुलो सिंचाइ योजनाहरूको विस्तृत विवरण फारम	
OT-3: निर्माणाधिन लघु सिंचाइ योजनाहरूको विस्तृत विवरण फारम	
OT-4: निर्माणाधिन बहु उपयोगी योजनाहरूको विस्तृत विवरण फारम	
OT-5: निर्माणाधिन सुधारिएको र परम्परागत घट्ट योजनाहरूको विस्तृत विवरण फारम	
अनुसूची-७	PL-1: तर्जुमा गरिएका खानेपानी योजनाहरूको मुख्य विवरण फारम
	TA-9: तर्जुमा गरिएका खानेपानी योजनाहरूको विस्तृत विवरण फारम
	TA-10: तर्जुमा गरिएका सरसफाइ तथा स्वच्छता सम्बन्धी योजनाहरूको विस्तृत विवरण फारम
अनुसूची-८	PL-2: तर्जुमा गरिएका कुलो सिंचाइ योजनाहरूको मुख्य विवरण फारम
	TA-11: तर्जुमा गरिएका कुलो सिंचाइ योजनाहरूको विस्तृत विवरण फारम
अनुसूची-९	PL-4: तर्जुमा गरिएका बहु उपयोगी योजनाहरूको मुख्य विवरण फारम
	TA-13: तर्जुमा गरिएका बहु उपयोगी योजनाहरूको विस्तृत विवरण फारम
अनुसूची-१०	PL-5: तर्जुमा गरिएका वातावरण तथा पर्यावरणसँग सम्बन्धित योजनाहरूको मुख्य विवरण फारम
	TA-14: तर्जुमा गरिएका वातावरण तथा पर्यावरणसँग सम्बन्धित योजनाहरूको विस्तृत विवरण फारम
अनुसूची-११	PL-6: तर्जुमा गरिएका सुधारिएको र परम्परागत घट्ट योजनाहरूको मुख्य विवरण फारम
	TA-15: तर्जुमा गरिएका सुधारिएको र परम्परागत घट्ट योजनाहरूको विस्तृत विवरण फारम
अनुसूची-१२	PL-7: तर्जुमा गरिएका लघु जलविद्युत योजनाहरूको मुख्य विवरण फारम
	TA-16: तर्जुमा गरिएका लघु जलविद्युत योजनाहरूको विस्तृत विवरण फारम
अनुसूची-१३	ठाँटिकाँध गाउँपालिकाको क्षमता विकास योजना २०७९ का क्रियाकलापहरू

वडास्तरीय योजना तर्जुमा कार्यक्रम, ठाटीकाँध - ४



प्रतिदावा:

यो प्रतिवेदन अमेरिकी अन्तर्राष्ट्रिय विकास नियोग (युएसएआइडी) मार्फत् अमेरिकी जनताहरूको सहयोगका कारण सम्भव भएको हो । यस प्रतिवेदन भित्रका विषयवस्तु र सामग्री ठाटीकाँध गाउँपालिकाको एकल जिम्मेवारी हुन् र तिनले युएसएआइडी वा अमेरिकी सरकारको विचारको प्रतिविम्बित गरेको मानिने छैन ।

ठाटीकाँध गाउँपालिकाको
जलउपयोग गुरुयोजना, २०८०

ठाटीकाँध गाउँकार्यपालिकाको कार्यालय, लकान्द्र, दैलेख